

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

---

31. AASTAKÄIK 2019 NUMBER 7 (364)

Aine ja laine, teos ja seos	<i>Jan Kaus</i> 1155
Teadmistest ja ennustustest	<i>Jüri Engelbrecht</i> 1169
Näha mitmel viisil: Võrdlemise reeglitest humanitaarteadustes	<i>Amar Annus</i> 1189
Kolm hüljatuse sonetti	<i>Gerard Manley Hopkins</i> .. 1215 <i>Tõlkinud Jüri Talvet</i>
Mis juhtus pärast 1869. aastat: Eesti esimese üldlaulupeo järelelu	<i>Marge Allandi</i> 1220
Laulupeo unenägu	<i>Toomas Kiho</i> 1245
Laulmisõpetus baltisaksa koolis: kas keele-, kunsti- või sotsiaalsuse õpetus?	<i>Tiiu Ernits, Maris Kirme</i> .. 1247
“Meie iseseisvuse kindlustamistöö on käimas”: Eesti Vabariigi 18. aastapäevaks 1936	 1283

Seks, surm ja perverssus	<i>Francesco Orsi</i>	1301
Abstracts	.....	1313
Tants teadmatusse: Päevik 1944–1961. XIV	<i>Herbert Normann</i>	1321

Paberväljaande tellijale on digiväljaande lugemine

TASUTA: www.kultuurileht.ee

Grafiidijoonistused lk 1188, 1219, 1244, 1282, 1300:

HEIKKI LEIS (1973) on lõpetanud 1991. a Tartu Kunstigümnaasiumi ja õppinud aastatel 1991–1995 Tartu Kunstikooli skulptuuri ja kiviraiumise osakonnas, praegu vabakutseline graafik, skulptor ja fotokunstnik.

AINE JA LAINE, TEOS JA SEOS

Jan Kaus

Alustan pihtimusega. Üks suurimaid pöördepunkte mu elus leidis aset 28. augustil 1998 Võrumaal Kahrila järve lähedal, kus toimus filosoofiaseminar “Müüt ja müütilisus”. Pärast esimese ettekandepäeva lõppu, vahetult enne keskööd viis astrofüüsik Enn Kasak huvilised tähistaevast vaatama. Läksin kaasa oma abikaasa utsitamisel, mul polnud mingit huvi vahtida seda kribu-krabu kaugel me pea kohal. Kuulusin nende hulka, kes oskavad leida taeva-laotusest üles Suure Vankri ja suure hädaga ka Väikse Vankri. Ma ei mäleta enam, mis täpselt mulle Kasaku tähevaatluse juures sellist mõju avaldas, ent fakt on, et kümmekond aastat hiljem oli mul endal juba kodus korralik teleskoop, ning sellest kümmekond aastat hiljem tegin Kääriku Metsaülikoolis oma esimese “ametliku” tähevaatluse — sõpradele olin teinud neid juba tükk aega. Kui käisin eelmisel aastal Austraalias ja Uus-Meremaal, kuulus mu suurimate elamuste hulka hetk, mil tõstsin esimest korda elus pilgu lõunapoolkera taevasse Lõunaristi, Kentauri ja upakil Orioni poole. Mul pole olnud metafüüsilisemat elamust sellest, kui sain esimest korda binokli vaatevälja Andromeeda udukogu; see tähesüsteem liigub meie poole kiirusega, mis võimaldaks jõuda sekundiga Tallinnast Pärnusse.

Tähevaatluse kontekstis tahaksin rõhutada kahte nüanssi. Esiteks muidugi seda, et mul on kõrvetavalt kahju, et ma koolis reaalainete vastu huvi ei tundnud. Mäletan, kuidas kelkisin üt-

---

Essee põhineb 27. aprillil 2019 Tallinnas Teaduste Akadeemias XLIX Eesti füüsikapäevadel peetud ettekandel.

lemisega, et ma pole veel kunagi kohanud tänaval ruutjuurt kolmest. Võimalik, et süüdi on pärilikkusaine kombinatsioon: mu aju ülesehitus ei soosi matemaatika, füüsika ega keemia omandamist; võimalik muidugi, et põhjused on lihtsamad, ja ega ma tundnud suuremat huvi ka humanitaarainete ja üleüldse õppimise vastu, gümnaasiumi ajal kulus põhiline aur vastassugupoolele ja lahjale alkoholile. Praegu tajun erilise teravusega, kuidas peaaegu olematu seos reaalinetele takistab mul astrofüüsikat või kvantmehaanikat käsitlevaid tekste uurides mõistmast asju, mis on füüsikutele elementaarsed. Loen kirjeldust Plancki konstandist nii, nagu traktorist loeks James Joyce'i — ma muide ei soovi sugugi teha kriitilisi üldistusi traktoristide kohta, kasutan lihtsalt metafoori, sest neist tuleb allpool juttu.

Teine nüanss, mille tähevaatluste kontekstis avastasin, on aga palju huvitavam. Tähistaevas on mitmes mõttes kõnekas: esiteks saab seda kirjeldades jutustada lugusid, mis moodustavad olulise osa lääne tsivilisatsiooni vaimsest pinnasest. Seejuures on huvitav jälgida, kuidas põhjapoolkeral vaadeldavad konstellatsioonid on seotud Antiik-Kreeka mütoloogiaga, kuid tähtede nimed pärinevad sageli araabia keelest. Teiseks aga seostub iga üksiku taevakeha imelikus mu jaoks just tema keemiliste ja füüsikaliste omadustega, olgu siis tegu ebaharilikult suurel hulgal elavhõbedat sisaldava Alpheratziga või punase ülihiuu, rahutu Betelgeusega, mis oma diameetriga neelaks Päikese asemele asetatuna endasse ka maakera. Niisiis, tähistaevast kõneldes ammutan nii kultuuri loost kui ka reaalteaduste andmeist. Ja mitte ainult: ma saan minna sujuvalt ühe juurest teise juurde ja tagasi. Sellised põhjataeva objektid nagu Castor, Pollux või Orpheuse Lüüra, mis särab suviti me pea kohal — kusjuures tänu Maa pretsessioonile saab Lüüra heledaimast tähest Veegast umbkaudu kolmeteistkümne tuhande aasta pärast Põhjanaela ligilähedane asemik —, võivad juhtida jutu näiteks argonautidele ja kuldvillakule, viimane aga tagasi orgaanilise elu ja mõistusliku vaatleja tekkeni Maal — selleni, et Maa asub nn Kuldkihara tsoonis — ning antroopsusprintsipiini.

Eelöeldu on mu jaoks juba mõnda aega seotud laiemategi küsimustega. Ennekõike mõttega, et oluline pole mitte ainult see, et mingist asjast räägitakse, vaid ka see, kuidas sellest räägitak-

se. Eriti siinses kontekstis, milles ma paradoksaalsel moel püüan kasutada keelt ühtaegu võimalikult täpselt ja lõigata samas kasu keele kujundlikkusest. Siin peaks korraks peatuma keelelise ilu ja ebatäpsuse omavahelise seose küsimusel. Tundub, et täppisteadusedki pole sellest vabad. Astrofüüsika keelekasutusest pole raske leida näiteid, mis on ühtaegu kõnekad ja eksitavad: “must auk” on tegelikult augu täielik vastand, totaalne mitteauk; Suur Pauk tekitab ettekujutuse plahvatuses ruumis, olgugi et tegu oli pigem ruumi plahvatusega. Samas tagavad just need metafoorid astro- ja kvantfüüsikaliste avastuste või enesestmõistetavuste laiema kõnekuse. Metafoorid on keelelised peibutised, mille abil on võimalik võimendada mingi praktika või valdkonna, näiteks matemaatiliste tõsiasjade üldist kõnekust. Reaalained on suurema poeetilise potentsiaaliga, kui oleme harjunud mõtlema, ja näiteid selle kohta pole sugugi raske leida: lugesin hiljuti astrofüüsik Chris Impey raamatut *Kuidas see lõpeb*, kus musta auku nimetatakse näiteks “pimeduse südameks” (Impey 2010: 221) — mis võib kirjandushuvilisele lugejale seostuda kohe Joseph Conradi 1899. aastast pärit romaaniga ja muidugi Musta Mandriga — ning tumeaine ja tumeenergia võrdluse kasutatakse piduri ja gaasi metafoori (samas: 262).

See omakorda tuletas mulle meelde üht mu elu kõige huvitavat arutelu, mille pidasin maha kirjavahetuses füüsik Laur Järvega — ainus negatiivne külg selles arutelus oli tõsiasi, et see vältas liiga lühikest aega. Nimelt kaalusime keelekasutuse küsimust: kuidas kirjeldada kvantfüüsika andmeid ja sedakaudu kvantmaailma tavakeeles? Meie arutelu lähtekohta võib kirjeldada füüsik Werner Heisenbergi sõnadega, kes kirjutab oma raamatus *Füüsika ja filosoofia*, et “igasugune teadmine, olgu teaduslik või mitte, sõltub meie keelest, meie võimest oma mõtteid teistega jagada. Ka igasugune nähtuste, katsete ja nende tulemuste kirjeldus toetub keelele kui ainsale suhtlemisvahendile [---]. Seetõttu, kui aatomifüüsikult nõutakse, et ta kirjeldaks, mis tegelikult toimub, siis saavad sõnad “kirjeldus” ja “tegelikult” ja “toimub” tähendada ainult igapäevaelu või klassikalise füüsika mõisteid. Niipea kui füüsik püüaks sellest alusest loobuda, kaotaks ta võimaluse end ühemõtteliselt arusaadavaks teha ega saaks enam oma tea-

dustegevust jätkata” (Heisenberg 2013: 130). Ma muidugi ei arva, et keel on meie ainus suhtlemisvahend; oleks päris huvitav kaaluda, kas elementaarosakeste maailma saaks anda praegusest keekekasutusest adekvaatsemalt edasi puhtalt žestidega, pantomii-miga, teatraalsete kehakeelsete sketšidega, liikumisega. Miks mitte? Näiteks prootonitest 100 miljardit miljardit korda väiksemaid stringe — ja sedakaudu ühtlasi stringiteooriat — kirjeldades on kasutatud “vibratsiooni” väljendit. Kui on nii, et mateeria pole muud kui vibreerivate stringide tekitatud harmoonia ja meiegi kehasid võib näha mõõtmatu hulga stringide, luustiku ümber volditud proteiinimolekulide kogumitena (vt Kaku 2006: 153, 156), nii et vibratsioon asub sügaval me sees, siis võib igasugust kunstilist kehaliikumist, sh tantsu, kujutleda selle vibratsiooni kaudse, instinktiivse kajana, stringide vibratsiooni taustkiirgusena makroskoopilisel tasandil.

Igatahes, kvantmaailma ja tavakeele vahelise suhte puhul pole küsimus ainult asjaolus, et kirjeldada tuleks ilminguid, mida pole mingilgi moel võimalik meeltega tunnetada. Küsimus on kvantmaailma teist laadi toimimises. Heisenberg kirjutab üsna sirgjoonelisel: “Kvantteoreetiline dualism lainete ja osakeste vahel viib selleni, et üks ja sama tegelikkus tuleb nähtavale nii aina kui ka jõuna” (Heisenberg 2013: 146). Füüsik Paul Daviese sõnul on “tegelikkuse iseloom aatomite tasandil väga kummaline” ja sõltub “sooritatud katse või avastuse iseloomust, kumb pool, kas laine või osake, esile tuleb. Pole võimalik üldistada, kas footon või elektron (või prooton ja neutron) on “päriselt” laine või osake, sest ta võib käituda mõlema kombel” (Davies 2007: 77). Olgu kohe lisatud, et küsimus ainest, mis on ühtlasi võimeline toimima lainena, on mulle kõnekas mitmes mõttes. Ent püüdkem kõigepealt vaadata keele küsimust. Pole mingit alust arvata, et keel ei mõjuta tegelikkust, s.t sama palju kui keel tegelikkust kirjeldab, ta ka loob seda (selles mõttes on keel ideaalne teadvuse representatsioon). See tähelepanek pole kaugel kvantmehaanikas käibivast vaatleja ja vaadeldava vahelisest pingest, mis muu hulgas puudutab juba mainitud aine ja laine dilemmat: footoni ilmumine osakese või lainena sõltub mõõtmiskatse ülesehitusest.

Ent keele juurde tagasi. George Lakoff ja Mark Johnson on metafooride üle mõtiskledes kirjutanud: “Kujutlege kultuuri, kus vaidlust käsitletakse tantsuna, osalisi nähakse esinejatena ja eesmärgiks on tasakaalustatud ja esteetiliselt nauditav etteaste. Sellises kultuuris mõistaksid inimesed vaidlusi meist erinevalt, kogeksid erinevalt, nad koguni vaidleksid teistmoodi ning ka räägiks vaidlustest teistsugusel viisil. Kuid meie silmis nad tõenäoliselt üldse ei vaidlekski — meie jaoks nad lihtsalt teeksid midagi muud” (Lakoff, Johnson 2011: 37). Juba mainitud kirjavehetuses sattusime Laur Järvega paradoksile: füüsikutele arusaadavaid, kvantfüüsilist reaalsust kirjeldavaid valemeid tuleks küll püüda tõlkida tavakeelde, ent tõlke adekvaatus eeldaks tavakeelelt mõnevõrra teistsugust struktuuri, eeldaks just nimelt lingvistilist tantsu, keele põhiliste osiste omavahelist ümberasetust: tantsugi ei määratle mitte niivõrd tantsus osalevad objektid, vaid nende omavaheline liikumine, objektide põimumine liikumises, interaktiivne voolavus. Laur Järv pakkus ühes kirjas mulle, et kui rääkida kvantmehaanika kõneldavusest, tuleks tavakeeles muuta objekte põimivate osiste, s.t verbide positsiooni: “Kvantmaailma käitumist on parem seletada (mittelokaalsete) protsesside ja sündmuste kaudu, seepärast peaksid vastavas keeles domineerima tegusõnad. Nimisõnad viitavad üldiselt lokaliseeritud asjadele või osakestele, mis tekitab kvantmaailmast vale “pildi” ja viib loogiliste paradoksideni.” Iseenesest on mõtte verbi staatuse muutmisest igati nutikas. Keeleteadlane Benjamin Lee Whorf on analüüsinud hopide keelt ja märkinud: “Enamik hopi metafüüsilisi sõnu on tegusõnad, mitte nimisõnad nagu Euroopa keeltes” (Whorf 2010: 123). Verbi staatuse tugevdamine tähendaks omamoodi borgeslikku jõudemonstratsiooni, keele senise korra paiskamist kaosesse ja sellest kaosest uue korra väljavõlumist. Ent kaos jäi tekitamata ja mõttearendus Järvega pooleli, sest meil mõlemal on oma tegemised, ning et jõuda aruteludest mingite käegakatsutavate tulemusteni, oleks meile mõlemale vaja teist, uut, eraldi, aga ühtlasi sama elu — mis meie tavategelikkuses pole siiani võimalikuks osutunud. Meie kehad ei saa viibida samaaegselt kahes eri ruumipunktis.

Ent arutelu Järvega on kõnekas palju laiemaski mõttes. Nimelt tõi see mulle meelde José Ortega y Gasseti kuulsa essee *Maside mäss* ja seal kirjeldatud spetsialiseerumise. Inimühiskonna keerukus ja selle toimimiseks vajalike osiste arvukus on kasvanud, nende osiste ülesehitus muutunud komplitseeritumaks, erialad muutuvad üha erialasemaks, ning see eeldab kõikvõimalike spetsialistide olemasolu, kusjuures spetsialiseerumine ei leia aset ainult erialade vahel, vaid ka sees. See tekitab ohu, et universaalsetes kategooriates mõtlemine, püüe üldistada ja leida üksikute ilmingute vahelist ühisosa võib hakata taanduma. Järve ja minu mõttevahetus avas vastassuunalise liikumise võimaluse — koostöö kahe suure spetsialistide koosluse, humanitaaride ja loodusteadlaste vahel.

Ennekõike tahaksin küsida: äkki peitub kvantmaailma uurimises ja selle kõnekuse kõneldavaks muutmise katsetes ka mingi laiem, lausa eetiline potentsiaal? Mõelgem veel kord tolele aine ja laine dualismile. Meie vahetult kogetav tegelikkus on ainekeskne. See on samaaegsete objektide maailm. Ent olgugi objektid samaaegsed, ühtlasi on nad üksteisest selgelt eristunud — või ütleb sedasi meile meie empiiriline igapäevakogemus. Mina olen siin, sina oled seal, meie vahel on ruum, mis võimaldab meil üksteise suhtes pidevalt ümber asetuda, ent säilitades alati oma minasust, oma eristatust teistest samaaegsustest. Ent sellega seoses pean kasutama üht oma lemmiktsitaati, mis pärineb Prantsuse kirjaniku Yasmina Reza näidendist *Kunst*: “Kui mina olen mina sellepärast, et mina olen mina, ja sina oled sina sellepärast, et sina oled sina, siis mina olen mina ja sina oled sina. Aga kui on vastupidi, et mina olen mina sellepärast, et sina oled sina, ja sina oled sina sellepärast, et mina olen mina, siis mina ei ole mina ja sina ei ole sina” (Reza 1997). Ma olen näinud aja jooksul kolme *Kunsti* lavastust, üht Draamateatri, teist Ugala laval, kolmandat Tallinn Art Space’i ruumides, ning alati on kostnud publikust selle lause reaktsiooniks naeru. Minu jaoks aga tabatakse siin midagi olemuslikku. Mida? Just seda, kuidas me oleme harjunud mõtlema endast kui ainst, ent mitte lainest. Äkki on ülal siiski samamoodi kui all? Ma ei ole ju ainult stabiilse massiga, selgelt piiritletud tahke kestage organism, vaid sama palju ka osaline maail-

mas ringlevate, erinevatest kehast emaneeruvate mõtete, tunnete, lootuste ja hirmude ristlainetuses, tahete tantsus; tantsus, mis kestab, kuni kõiksuse temperatuur langeb pärisvaakumisse. Äkki poleks imelik mõelda, et kuigi kõik me mõtted ja tunded kujutavad endast kesknärvisüsteemis aset leidvate füüsikaliste ja keemiliste protsesside tagajärge, ei ole nende toime ja kestvus piiratud kesknärvisüsteemiga ning kõige olulisemad asjad leiavad sageli aset kesknärvisüsteemidevahelises ja -üleses keskkonnas; ning seda, kuidas mõtted mõju avaldavad, muunduvad, põimuvad ja põrkuvad, määratleb ennustamatus, mis vormib ainet sama palju, kui see algselt sellest samast ainest pärineb. Jah, Reza mõte lainest — “mina olen mina sellepärast, et sina oled sina” — ajas inimesi naerma. Ent kas me mitte ei klammerdugi ainesse seetõttu, et me ei näe neid laineid, mis meist emaneeruvad ja mida me ise kinni püüame ja mis meie minasust pidevalt mõjutavad, me ümbritsevast eristunud iseolemisele koosolemise mõõtme annavad? Tõsiasi, et suurem osa seoseid inimeste vahel on suures osas nähtamatud (ja sageli tajumatudki), ei vähenda nende seoste suurt mõju. Minu arust sobib kirjandus seda väidet kenasti kinnitama. Kui me mõtleme kirjandusele, tajume intuiitiivselt, et see pole ainuüksi kombatava aine, vaid ennekõike nähtamatute seoste maailm. Raamat on küll tahke keha, selgelt piiritletud, stabiilse massiga üksus, ent tema tähendus avaneb alles siis, kui teda lugema asutakse. Lugemine aga tähendab loetava teksti seostumist lugeja ajuga ning selle seose toime on ennustamatu ja lõpuni kontrollimatu; tekst ei pruugi aju mitte ainult lühiajaliselt mõjutada, vaid võib seda pikaajaliselt muuta. Mis tähendab, et teos on ennekõike seos, s.t teos pole mitte ainult raamatukujuline objekt, mida on kerge teistest samasugustest eristada, vaid oma lugejatega ja nende kaudu teiste teostega ühendusteid loov, pidevalt muunduvaid siirdeid tekitav seoste põiming.

Sestap tasuks mõelda, et äkki on meie empiiriliseski maailmas pigem nii, et seosed objektide vahel määratlevad objekte rohkemgi kui objektid seoseid objektide vahel. Seega oleme ise võib-olla rohkem tegu- kui nimisõnad; meie pärisnimedel võiks olla tegusõnalik väljendusviis, sest võimalik, et sama palju kui meid määratleb samaaegsete objektide vaheline positsioneerumi-

ne, võitlus territooriumi pärast, määratleb meid ka meie mõtete ja tunnete vastastikune võnkumine, nähtamatu ulatuvuse pidevants, soovide, ihade ja hirmude ringlus, mis mõjutab meid rohkem, kui me suudame või tahame näha.

Kui mõelda seostekesksest mõtlemisest objektikeskse mõtlemise alternatiivi või paralleelina, võib kohe tekkida ebateaduslikkuse oht, vaade maailmale, kus nähtamatud jõud hakkavad põhjendama empiirilise maailma küsimusi ja seletamatusi. Ent üksiku inimese elukogemust ületavalt ja seda teiste kogemustega ühendavalt saab mõelda ka täiesti kahe jalaga maa peal püses, umbes nagu Maurice Merleau-Ponty, kes püüdis oma hiljuti eesti keeleski ilmunud *Taju fenomenoloogias* luua teadvust ja tegelikust põimivat maailmapilti, mida nimetaksin “meelelisuse transsendentaalsuseks”: “Meil pole kogemust tõelisest igavikust ja osadusest Ühes, vaid konkreetsetest jätkamisaktidest, mille kaudu me sõlmime aja juhuslikkuses sidemeid iseenda ja teistega. Ühesõnaga, meil on kogemus maailmas olemisest, ja “tões-olemine” ei ole eristatav maailmasolemisest” (Merleau-Ponty 2019: 593).

Seega, kui me kõik oleme selles maailmas ja ei kusagil mujal, siis kas tõeni ulatumine ei eeldaks meilt objektide paremat nägemist ja mõistmist nendevaheliste seoste kaudu? Ma mõtlen siin täiesti praktiliselt. Lähen korra tagasi väljendi “aine” juurde. Eesti keeles tähistab “aine” ka õppeainet. Teatavasti liigendub õppimine aineteks, me õpime ainekeskselt. See tähendab, et õppimine on jagatud jaotamise mõttes osadeks, ent sõna “jagama” tähendab eesti keeles ka terviku osadeks tegemist osi üksteisest lahutamata ning samuti osasaamist. Mind painabki jagamise kui osasaava ja ühendava jaotamise roll teadmiste omandamises. Jällegi, probleem pole mitte niivõrd selles, mida me õpime, vaid kuidas me õpime. Asi on lühidalt järgmine: me ei peaks koguma ainult teadmisi, vaid sama palju ka seda, mida nende teadmistega elus peale hakata, kuidas neid teadmisi kasutada; seda, kuidas need teadmised võiksid meid elus aidata. Ja üks viis teadmiste elulisuse võimendamiseks tähendaks ainete omavahelist seostamist, tähendaks katseid leida ainete vahel ühendusteid, anda pidevalt mõista, et iga üksik aine on hargnemisala, osa põimumises, mida võib juba mainitud Merleau-Ponty vaimus nimetada “am-

mendamatuks sidususeks”. Õppimine poleks sellises vaates ainult teadmiste kogumine, vaid meeleseisundi, maailmavaate mõjutamine — mis ei tähendaks ainult või ennekõike mingi kindla maailmavaate valikut, vaid pigem võimet ja vabadust maailmavaadete vahel orienteeruda, võimet jälgida nende perspektiive üht-aegu lähedalt ja kõrvalt. See tähendab “perspektiivitaju avardamist” (vt Whorf 2010: 382).

Toon ühe lihtsa näite. Olen mõelnud, kui imelik on see, et meil puudub koolis õppeaine nimetusega “aeg”, olgugi et aeg raamib ja mõjutab iga inimese elu: inimese kehaline olek on surutud ajalistsesse raamidesse, ent tema vaimne potentsiaal sisaldab võimet oma kehalise eksistentsi piiratud aega ületada. Väga paljude inimeste mõju ja tähendus ületab nende ainelist ajalisust: inimene kui laine sisaldab perspektiive, milleni inimene kui aine ei ulatu. On imelik kuulata Mozarti muusikat: kesknärvisüsteem, mis selle muusika ilmale tõi, on juba ammu algosakesteks lagunenu, ent nimetatud kesknärvisüsteemist lähtunud helilained mõjutavad siiani miljoneid teisi kesknärvisüsteeme. Ainest moodustunud keha on pöördumatult kadunud, selle tekitatud lained mitte.

Igatahes on aeg selline fenomen, mille mõistmisel poleks sugugi keeruline ühendada loodusteaduste ja kaunite kunstide teadmisi, näidata nende võrdset olulisust maailma ammendamatu sidususe mõistmisel. Füüsikaseadused ütlevad, et minevikku pole võimalik korrata, tagasi saada ega sinna tagasi minna. Kui muna on pannile löödud, ei saa teda enam koore sisse tagasi panna ega koorekilde pragudeta tervikuks siluda. Füüsikaline aeg on ühesuunaline, seda ütleb termodünaamika teine seadus. Füüsilises maailmas viibime püsivas olevikuhetkede järgnevuses — olgugi et iga olevikuhetke pikkus tundub olevat suuresti kognitiivne, mitte füüsikaline küsimus; inimene võib näiteks loobuda ajalisuse mõistmisel ülepea mineviku-oleviku-tuleviku kolmainsusest. Samuti võib mõelda, et mõtete jõud on vastassuunaline tema keha allutavate füüsikareeglite jõuga. Filosoof Errol E. Harris kirjutab oma raamatus *Universum ja inimene*, et “ainevahetuse ja struktuuri keerukuse suurendamisega tõstab elav süsteem oma võimet kohanduda valitsevate tingimustega”. Siit tulenevalt on inimvaimu näol tegu süsteemiga, “millel on iseeneslik võime vähendada

entroopiat ja kasvatada informatsiooni” (Harris 2015: 134). Ma võin eksida, aga näen siin seost füüsik John Wheeleri “osaleva universumi” ideega, sellega, kui ta pakkus välja omamoodi ringluse, milles füüsika, maailma füüsiline ülesehitus, on tekitanud osaleva tunnetuse, tunnetava objekti osalus tekitab informatsiooni ja informatsioon tekitab omakorda füüsikat (nagu on näidanud elementaarosakeste ja nende vaateleja vaheline suhe, kus vaateleja mitte lihtsalt ei jälgi füüsilist reaalsust, vaid osaleb selle kujundamises — umbes nagu impressionistlik kunstnik). Olekski päris huvitav vaadelda kunstilist väljenduslaadi just füüsika või matemaatika raamistuses ja vastupidi. Ma ei pea siin silmas ainult enesestmõistetavaid näiteid, nagu fraktaalsete kujutiste esteetilisus. Aja teema juurde tagasi minnes annaks termodünaamika teise seaduse paralleelina mõelda ajaloolisele ilukirjandusele või filmikunstile, mis on võimeline tekitama illusiooni aja ühesuunalise lineaarsuse hülgamisest, looma muljet kui mitte ületatud, siis vähemalt korraks välditud entroopiast: hea ajalookirjanik suudab viia lugeja mõtted aegadesse, kuhu tolle kehal pole kunagi võimalik minna. Ja kas pole ajalugu ise mitte praktika, kus ühinevad kord ja kaos, müüt ja fakt, loominguline fantaasia ja vajadus tegelikusest korrastatud pilti luua? Ajalugu küll korrastab minevikku, ent mõtleb selle käigus ühtlasi minevikku välja, muutes tegelikult toimunu tõsiasju, üht vaatepunkti võimendades, teist hägustades. Ajalugu on organiseeritud ja institutsionaliseeritud mälu, aga iga suguses mälu avaldumises on sama palju kujutlusvõimet, kui seal on elu korrastada püüdvat taotlust. Ajaloost mõtlemises ühinevad juhus ja ettemääratus — kategooriad, mille sisuga täitmine on oluline nii kunstis kui ka teaduses.

Korraks veel korrast. Erwin Schrödinger kirjutab: “Sündmuste arenemine organismi elutsükliks näitab üles imetlusväärset regulaarsust ja korrapära, mida me ei kohta eluta aines. Me leiame, et seda juhib äärmiselt hästi korrastatud aatomirühm, mis moodustab ainult väga väikese osa iga raku aatomite koguhulgast” (Schrödinger 2015: 105). Samas pole elusale ainele omane korrapära kasvatava korrapära printsiip vastuolus mõttega ontogeneesi rollist fülogeneesis. Inimkonna edukuse tagavad väikesed erinevused indiviidide ühesuunalisuses; organismide elutsüklike

sarnasus ei eelda mitte täielikku identsust, vaid isikupära, isiklikkuse teket, omaenda isikliku elumustri tekkimist pärilikkusaine ja keskkonna vahelises pinges, korrapära väljendumist mitmekesisuses või mitmekesisusena. Pole ju kummaline mõelda teadvuse kompleksuse kasvust kui täiustumisest ning vastupidi, olgugi et komplekssem teadvus on korrelatsioonis komplekssema, s.t üha keerukamast korrast koosneva tegelikkusega, täringuid mängiva Jumala kõiksusega. Schrödinger peab elusa aine korrastumise küsimuses oluliseks tahteakti avaldumist teadvustatud tegevusena: “käitumise enda muutumist ei anta edasi füüsilise pärandina, pärilikkusainega, kromosoomidega” (Schrödinger 2015: 148).

Antropoloog Clifford Geertz kirjeldab sama asja sedasi: “Inimest ei peaks määratlema mitte ainult tema kaasasündinud võimete kaudu [---] ega ka ainult tema käitumise kaudu, [---] vaid pigem nendevahelise seose, selle kaudu, kuidas esimene neist teiseks — inimese üldine potentsiaal tema konkreetseteks käitumisviisideks — muudetakse” (Geertz 2017: 78) Nii et küsimus pole selles, kuidas reageerida sisemistele impulssidele või keskkonna ärritajatele, vaid kuidas reageerida oma reaktsioonidele.

Üldisem küsimus kõlab aga nii: kuidas muuta fülogeneetilise potentsiaal võimalikult sageli ontogeneetiliseks aktuaalsuseks, kuidas kasutada võimalikult hästi ära iga üksiku kordumatuse sisemine võimekus ning kuidas muuta kordumatuse üldisus enesestmõistetavaks? Üks võimalus on harjutada nägema maailma millegi sellisena, mis ei allu kunagi lõplikult ega täielikult ühelegi kujutlusele; harjutada nägema, et ühegi üldistuse suhtes ei tohi kunagi võtta jäädavalt enesestmõistetavat hoiakut, kunagi ei peaks jääma jäädavalt paigale, alati oleks hea tunda Sherlock Holmesi kombel, kuidas “mu vaim mässab tardumuse vastu”, ning teada, et mäss leiab aset ennustamatus tegelikkuses. Maailm ise pole võib-olla lõpmatu, ent lõpmatu on selle avastamine; tegelikkuse ainus püsiv omadus on see, et miski ei püsi: mõeldes valvaakumi teooriale, võib öelda, et isegi äsjane väide ei ole püsiv. On arusaadav, et haaramatuna tunduv tegelikkus süvendab iha üha lihtsamate, tegelikkust lihtsustavate lugude järele, ning see iha mõjutab nii kunsti kui ka teadust, nii meditsiini kui ka poliitikat. Kompleksse tegelikkuse lihtsustused aga toovad kaasa

moraalseid dilemmasid, tugevaid afektiivseid vastandusi, mis mõjutavad poolte vastastikust usaldust ja vähendavad nende tõsiselt võetavust. Pakun, et loobumine lihtsate lahenduste taotlusest võib lõpuks olla eluviisina ühtaegu lihtsam ja põnevam, lihtsustava seletuse tõsikindluse kõrval võimaldab keeruline seletusviis püsida pidevas imestuses (või miks mitte lausa imetluses) inimteadvuse ja seda ümbritseva tegelikkuse peenhäälestusest, milles juhuslikkus ja eesmärgipärasus tunduvad asuvat teineteisele ootamatult lähedal. Sestap ei näe ma ühtegi põhjust, miks ei võiks erinevate vaatenurkade ja kogemustega inimesed maailma lõppematul avastamisel üha rohkem ja korrapärasemalt oma jõude ühendada, miks me ei võiks püüda oma kordumatusi üha rohkem kokku tuua ning oma vaatenurki avardada, sest mida keerukam on maailm, seda hinnalisemaks muutub avar vaade, võime vaatepunkte mitte ainult valida või võrrelda, vaid neid ka aeg-ajalt vahetada.

Teaduse ja kunsti meetoodilisel ühendamisel oleks ka sügavam, eetilisem eesmärk. Lühidalt öeldes õpetaks see meid orienteeruma ammendamatus sidususes, nägema iga inimese isiklikkuse ja maailma haaramatu mitmekesisuse vahelist seotust, selle seotuse ammendamatust ja keerukust, nii kosmilise kui ka inimliku maailma kütkestavat lahendamatust ja selle lahendamatuse põhinemist erinevuste ühtsusel. Ja selle kaudu muidugi leplikkust kõiksuse ammendamatust organiseerida püüdvate (ja ühtlasi samas seda ammendamatust kasvatavate) seletusviiside suhtes, arusaama, et mingil tasandil on need seletusviisid absoluutselt võrdväärsed. Kasutan korraaks jälle tantsu metafoori. Kui mõelda mõttevahetusest võitluse asemel tantsu parameetrites, oleks ehk kergem leppida asjaoluga, et vaidluse eesmärk pole ainult või ennekõike lahenemine — emma-kumma poole võit —, vaid selle korduvus, püsivus, poolte võrdsus. Võrdsus, mis tekib just erinevuste säilimise, mitte kaotamise pinnalt, olgugi et erinevuste säilimine ei pea sugugi tähendama ühisosa puudumist, õieti võibki ühisosaks pidada erinevuse tõsiasja ennast. Ühisosa tekib erinevuste liitumises ühise mõttevahetuse tantsus. Manades silme ette ideaalset mõttevahetust, võiks mõelda meie poeedi Sass Suumani “lõpmatu liginemise” motiivile. Või siis 19. sajandi filosoofi Joseph Joubert’i sõnadega: “On parem arutada küsimust seda lahen-

damata, kui lahendada küsimus seda arutamata” (tsit. Kaku 2016: 181). Miks mitte näha dialoogi püsivuses selle edukuse tundemärki? Aga dialoog saab püsida ainult siis, kui mina ei ole pelgalt mina — kui ma võtan oma vastast sama tõsiselt kui iseennast, ning kui ma ei võta üleliia tõsiselt seda, et võtan ennast vägagi tõsiselt.

Tahaksingi lõpetada isikliku ülestunnistusega. Hoolimata mu jututoonist ei tunne ma ennast oma vaadetes ja seisukohtades kaugeltki kindlalt. Minu hoiakut iseenda ja maailma suhtes saab kokku võtta lihtsa lausega: ma ei tea. Ma ei tea, milline ma täpselt olen, maailmast rääkimata. Tõsi, mu meelelaad on liikunud üha suurema materialismi suunas: ma ei kaldu uskuma hinge olemasolu, pean inimest lihtsalt üsna võimsaks masinavärgiks, kelle kesknärvisüsteemil on arenenud välja võimekus mõelda palju rohkem võimalikkusest kui aktuaalsusest — olgu see võimekus siis hävitav või loov. Inimene suudab olla üheaegselt nii ontoloogiline mustkunstnik kui ka selle mustkunstniku trikke uskuv tänu-lik pealtvaataja. Ent eelöeldu ei tähenda, et minus oleks kustunud metafüüsiline leek. Või kui leek ongi kustunud, siis ikkagi hõõgub ta kusagil tuha all. Muide, ülalmainitud Erwin Schrödinger tsiteerib oma raamatus *Mis on elu?* 13. sajandi Pärsia islamistlikku müstikut Aziz Nasafit: “Hingemaailm koosneb ühestainsast hingest, kes seisab nagu valgus kehalise maailma taga, ja kes siis, kui mõni olend tuleb olemisse, paistab temast nagu aknast läbi. Olenevalt akna laadist ja suurusest saabub maailma vähem või rohkem valgust. Valgus ise jääb aga muutmata” (Schrödinger 2015: 169). Ma ei välista, et vaimse maailma valgus on ühtne, ent aken, millest valgus läbi paistab, kangastub mulle ühe mõõtmatu vitraažina. Aga mis on vitraaži juures olulisem: kas iga killu eristumine teistest kildudest või kildudest moodustuv suur pilt, eri tonaalsuste, vaatelejate ja vaadeldavate ristlainetus, ühtevoolavus?

Kirjandus

D a v i e s, Paul 2007. *Kultakutrin arvoitus: Miksi maailmankaikkeus on juuri sopiva elämälle?* Helsinki: Ursa. [Tõlgitud teosest: *The Gol-*

- dilocks Enigma: Why is the Universe Just Right for Life?* London: Penguin, 2006]
- G e e r t z, Clifford 2017. *Kultuuride tõlgendamise: Valitud esseed*. Tlk Tanel Pern. Tallinn: Tänapäev
- H a r r i s, Errol E. 2015. *Universum ja inimene: Kosmoloogilise antroposusprintsibi filosoofiline tõlgendus*. Tlk Laurits Leedjärv. Tartu: Ilmamaa
- H e i s e n b e r g, Werner 2013. *Füüsika ja filosoofia*. Tlk Piret Kuusk. Tartu: Ilmamaa
- I m p e y, Chris 2010. *How It Ends: From You to the Universe*. London: Norton & Company, Inc.
- K a k u, Michio 2016. *Hyper Space*. New York: Oxford University Press.
- L a k o f f, George, Mark J o h n s o n 2011. *Metafoorid, mille järgi me elame*. Tlk Ene Vainik. Tallinn: TLÜ Kirjastus
- M a t s o n, John 2014. What keeps time moving forward? — *Scientific American: A Matter of Time*, Vol. 23, No. 4, pp. 90–93
- M e r l e a u - P o n t y, Maurice 2019. *Taju fenomenoloogia*. Tlk Mirjam Lepikult. Tartu: Ilmamaa
- R e z a, Yasmina 1997. *Kunst*. Tlk Tatjana Hallap. [Käsikiri Eesti Teatri Agentuuris]
- S c h r ö d i n g e r, Erwin 2015. *Mis on elu?* Tlk Ruth Lias. Tartu: Ilmamaa
- W h o r f, Benjamin Lee 2010. *Keel, mõtlemine ning tegelikkus*. Tlk Mihkel Niglas. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus

JAN KAUS (1971) on Eesti kirjanik, esseist ja tõlkija. Lõpetanud Tallinna Pedagoogikaülikooli pedagoogika ja algõpetuse metoodika erialal (1995), õppinud Eesti Humanitaarinstituudis filosoofiat ja kultuuri-teooriat (1995–1998). *Akadeemias* on talt varem ilmunud lühiproosapala “Päev keset elu” (2006, nr 4, lk 736–739) ja artikkel “Tõde, tõlgendus ja tõevõrdsus” (2018, nr 1, lk 36–42).

TEADMISTEST JA ENNUSTUSTEST

Jüri Engelbrecht

*Ennustamine on alati raske,
eriti kui see puudutab tulevikku.*

Taani vanasõna
Niels Bohri sõnastuses

*On täiesti võimalik ennustada
arengut järgmiseks 40 aastaks.*

Jørgen Randers (2013)

1. SISSEJUHATUS

Küllap me kõik nõustume, et maailm muutub kiiresti, olgu nendeks muutusteks siis uued tehnoloogiad, kasvav info hulk, riikide ebahütlane areng, energiavarustuse probleemid või reostus, mis on võtnud üleilmse iseloomu. Nimekirja tuleks kindlasti pikendada, kuid selle juures tundub kõige olulisem küsimus olevat inimkonna hakkamasaamine kõikide muutuste ja soovidega. Mida toob tulevik? Eks see ole vana küsimus, sest kogu inimkonna ajaloo vältel on ikka püütud tulevikku piiluda. Antiik-Kreekas küsiti nõu püütialt, Delfi oraaklilt Apolloni pühamus. Vana-Hiinas kasutati ennustamiseks nn endeluid, mille kuumutamisel tekkinud pragudest loeti vastuseid endeluule kraabitud küsimusele. Euroopas on laialt tuntud 16. sajandil elanud prantsuse-juudi astroloogi Nostradamuse *Ennustused* (Les Prophéties; ilmus 1555. aastal),

---

Essee põhineb 17. mail 2019 Podgoricas rahvusvahelisel konverentsil “Approaching 20?? Year” peetud ettekandel.

mille nelikvärssides olevat kirjas paljud ajaloosündmused tänapäevani välja. Ilmselt on arutlemine tuleviku üle inimloomusele alati omane olnud.

Loomulikult on tänapäeva teadmised maailmast ja inimestest palju avaramad kui vana- või keskajal. Üha võimsamad arvutid lubavad analüüsida tohutut infohulka ja vaatluste abil on selgust toodud nii mõnessegi varem arusaamatusse globaalsesse või lokaalsesse protsessi. Kuid igipõline soov teada saada, mida toob tulevik, pole kuhugi kadunud. Teadmine, et “see, mis peab, tuleb kindlalt kõik”, pole piisav, sest inimene ei ela ju vaid päevhaaval, vaid soovib näha sihte ja muutusi, mis tema elukvaliteeti parandaksid. Tuleb aga kohe tunnistada, et eelmise lause ebamäärasus ei luba kuigi mõistlikku tulevikuvaadet ja sõnastust tuleks oluliselt täpsustada. Järgnevalt püüangi analüüsida tuleviku visandamise võimalusi loodusteadlase seisukohalt, kes peab au sees matemaatika tundmist. “Looduse raamat on kirjutatud matemaatika keeles,” on öelnud Galileo Galilei. Ometi tuleb sellele tõdemusele lisada tänapäevased teadmised infotööstusest ja ennustamatusest kaoseteooriani välja. See teeb aga tulevikku vaatamise äärmiselt põnevaks.

Alustuseks veidi üldfilosoofilisi mõtteid tuleviku tõlgendamise võimalustest. Sellele järgneb maailma kui kompleksüsteemi iseärasuste kirjeldus, mille põhjal on võimalik konkreetsemalt visandada tulevikumudelite modelleerimise põhijooned. Lõpetuseks kokkuvõte, mida öeldust arvata.

2. VEIDI FILOSOOFILIST

Igasuguste ennustuste tegemisel on esimene küsimus: millised on ennustuste piirid? John Barrow esitab selle küsimuse ja visandab vastuseks teatud raamistiku teadmiste piiridest (Barrow 1998). Alustada tuleks nagu ikka ajaloost, et paremini mõista tänapäeva suundumusi. Judaismi ja kristluse traditsioonis on lähtutud arusaamast, et Jumala käes on kõik võimalik. Jättes kõrvale paljude mõjukate mõtlejate ideed teadmiste arengust, on kohane nimetada Laplace'i deemonit. See oli 19. sajandi arusaam põhjuslikust determinismist. Pierre-Simon Laplace (1749–1827) ütles:

Me võime arvestada, et universumi olevik on mineviku tulemus ja tuleviku põhjus. Oletagem, et eksisteerib intellekt, mis teab kindlal hetkel kõiki looduses esinevaid jõude ja iga osakese asukohta, millest loodus koosneb. Kui selline intellekt oleks piisavalt võimas, et kõiki neid andmeid hetkega analüüsida, suudaks ta üheainsa valemiga hõlmata nii universumi suurimate kehade kui ka väikseimate aatomite liikumise. Sellisele intellektile ei jääks miski teadmata ja tulevik täpselt nagu minevikki oleks ta silme ees avatud (Laplace 1951: 4).

Paraku ei võta Laplace'i deemon arvesse protsesside pöördumatust ega termodünaamika ja kvantmehaanika seaduspärasusi. Tänapäeval on Laplace'i deemon olulisel kohal teaduse ajaloos just determinismi arengu seisukohalt.

Looduse tõlgenduste tohutust küllusesarvest tuleb tähelepanu juhtida Emil Du Bois-Reymondi (1874) seitsmele maailma mõistatusele (vt Barrow 1998). Tema nimekirjas on neli rasket, kuid potentsiaalselt lahendatavat probleemi: elu teke, keele teke, inimõistuse teke ja organismide evolutsiooniline kohastumine. Kolm probleemi Du Bois-Reymondi nimekirjas on tema sõnul lahendamatud: looduspõudude päritolu ja mateeria olemus; teadvuse ja meelega teke ning olemus; vaba tahte olemasolu. Nende kohta ütleb ta: *ignoramus et ignorabimus* — me ei tea ega saagi teada. Kuigi me tänapäeval teame neist probleemidest määratult palju rohkem kui 19. sajandil, pole põhjalikke vastuseid neile probleemidele ikka veel olemas. Huvitav on märkida, et Eestis ilmusid 1914. aastal ajalehtedes *Sakala* (nr 15, 5. veebruar) ja *Tallinna Teataja* (nr 31, 7. veebruar) artiklid “Ilmamõistatustest”, mis olid ajendatud just Du Bois-Reymondi püstitatud probleemidest. “Kõik need küsimused on mõtlevat inimsugu hallidest aegadest peale huvitanud,” kirjutab *Tallinna Teataja*.

Praegusaja arusaamad meid ümbritseva maailma seaduspärasustest võimaldavad määrata nii võimalikud piirangud kui ka kirjeldada võimalikke tsivilisatsioone (Barrow 1998). Väga üldiselt rääkides võiks nimetada järgmisi võimalusi:

- 1) loodus on piiramatu ja inimõistus piiramatu;
- 2) loodus on piiramatu ja inimõistusel on piirid;

- 3) loodusel on piirid ja inimõistus piiramatu;
- 4) loodusel on piirid ja inimõistus on piirid.

Loomulikult on neile võimalustele nii poolt- kui ka vastuhääli ning arutlused nendel teemadel kestavad. Tuleb aga rõhutada, et loodus on üsna täpselt häälestatud, sest teadaolevalt vaid kuus konstanti määravad ära universumi füüsikalise oleku (Rees 2000). Lähitulevikus kasvab meie teadmiste hulk kiiresti, kuid kas kosmilises skaalas see protsess jätkub või on sel teatud piirid, pole selge. Kui selline kauge tulevik on pigem filosoofia pärusmaa, siis teadmised võimalikust tehnoloogilisest arengust on selgelt seotud energeetilise tagapõhjaga ja kõik tulevikku kavandavad mõtted peavad olema seotud energia tootmise, ülekandemehhanismide ja salvestamisega (Christophorou 2018). Võimalikud tsivilisatsioonitüübid on liigitatavad võimaluse järgi mõjutada keskkonda (Barrow 1998):

I tüüp: võimeline ehitama objekte, mille mõtted on võrreldavad ehitajate endi suurusega (ehitised, rajatised nii maa peal kui ka maa all);

II tüüp: võimeline eraldama geene ja muutma elusolendeid, lugema geneetilist koodi;

III tüüp: võimeline teisaldama molekule ja muutma nendevahelisi sidemeid;

IV tüüp: võimeline manipuleerima aatomitega (nanotehnoloogia) ja looma tehisintellekti;

V tüüp: võimeline tegelema aatomituumadega ja kasutama neid tehnoloogias;

VI tüüp: võimeline kasutama elementaariosakesi (kvarke ja leptoneid).

Veel tuleks lisada veidi hüpoteetiline

Ω tüüp: võimeline manipuleerima aja ja ruumiga.

Tuleb kohe rõhutada, et esitatud klassifikatsioon tegeleb füüsikalise maailmaga. Päris kindlasti on see siiski vaid mündi üks külg, sest teine on seotud inimese, väärtuste ja sotsiaalsete süsteemidega (vt edasi, 4. osa).

Nii või teisiti, ülaltoodud arutlus demonstreeris üldisi arusaamu ning enne mõtisklusi võimalikest tulevikuvaadetest tuleks luubi alla võtta ka looduslike ja sotsiaalsete protsesside struktuur ning nende omadustest tulenevad iseärasused.

3. KOMPLEKSSÜSTEEMID JA DÜNAAMIKA

Maailm meie ümber on kompleksüsteem, mis väga lühidalt seletatuna tähendab, et ülevaadet süsteemist ei saa ainult selle üksikuid koostisosi analüüsides. Eks tähenda ju sõna *complexus* ise, et midagi on kokku seotud, ja see seotus ei tee maailma mitte ainult rikkamaks, vaid ka palju huvitavamaks. Seega tähendab “kompleksüsteem” protsessi või nähtust, millel on palju koostisosi (elemente), ja nende omavahelised vastastikmõjud (interaktsioonid) võivad viia täiesti uue kvaliteedini, mis tihti on ennustamatu. Siit järeldubki, et tervikut ei saa iseloomustada koostisosade käitumist või omadusi lihtsalt summeerides.

Klassikaline teaduslugu on seisnenud probleemide lahutamises koostisosadeks ja siis nende analüüsis. Äärmiselt ilmekas hoiatus on kõlanud Alvin Toffleri suust:

Üks kõige arenenumaid tänapäeva Lääne tsivilisatsiooni oskusi on tükeldamine: probleemide lahutamine kõige väiksemateks osadeks. See tuleb meil hästi välja. Nii hästi, et me unustame sageli osad uuesti kokku panna (Toffler 1984: xi).

Kompleksüsteemide analüüs on holistlik, s.t tükid tuleb uuesti kokku panna. Olen sellest ju varemgi kirjutanud (Engelbrecht 2010), kuid siinse essee loetavust silmas pidades tuleks põhiasju korrata. Väga lühidalt on kompleksüsteemidel järgmised omadused (vt Engelbrecht 2010; Weiler, Engelbrecht 2013):

- 1) mitteaditiivsus ja mittelineaarsed interaktsioonid;
- 2) determineeritud ennustamatus;
- 3) tundlikkus algtingimuste suhtes;
- 4) eksisteerib tüüpilisi nähtusi, nagu bifurkatsioonid, mitmesed tasakaaluolekud, koherentsed olekud (tasakaalus-

tatus), kaootilised režiimid, iseorganiseeritus, uute lahendusmuustrite ilmingud jne;

5) hoolimata nähtuste paljususest on olemas teatud reeglid, mis iseloomustavad kompleksüsteemide käitumist.

Kompleksüsteemide nurgakivid struktuuri mõttes on võrgustikud, hierarhiad ja fraktalid (vt Scott 2005; Barabási, Frangos 2014 jt). Edasine kompleksüsteemide analüüs toimubki struktuuride ja nähtuste põhjal. Silmas tuleb aga pidada asjaolu, et füüsikalised ja sotsiaalsed kompleksüsteemid on erinevad, sest sotsiaalsetes süsteemides tuleb arvestada väärtustega (Engelbrecht 2016), mis määravad paljuski inimeste käitumise. Ühiskonna põhiväärtused on üldise iseloomuga: vabadus, rahu, õiglus, heaolu, mitmekesisus, solidaarsus (Ash 2007). Kuid väärtused võivad ajas muutuda ja keskkonnast tingituna varieeruda ning üksikisiku väärtused võivad erineda ühiskonnas heakskiidetud normidest. Seejuures on eri kogukondadel erinevad väärtushinnangud. Ronald Inglehart on konstrueerinud maailma kultuuride kaardi, kus telgedeks on toimetulekut ja eneseteostust puudutavad väärtushinnangud ning traditsioonilised ja ilmalikud väärtushinnangud. Sellel kaardil on selgelt rühmitunud inglise keelt kõnelevad maad, Ladina-Ameerika, katoliiklik Euroopa, protestantlik Euroopa, Aafrika, konfutsiaanlikud maad ja ka endised sotsialistlikud riigid (Inglehart 2004).

Niisiis on ühiskond kui kompleksüsteem modelleeritav võrgustike, klastrite, kogukondade ja liitude abil ning kindlasti tuleb appi võtta võimalikud ajalised ja ruumilised muutused. Ühiskond ei toimi mitte ainult oma korrastatud struktuuride tõttu, vaid selles on suur osa tema liikmetel ja liikmetevahelistel sidemetel (interaktsioonidel). Füüsikalistes kompleksüsteemides on interaktsioonid üksikute elementide vahel kirjeldatavad füüsikaseadustega ning teatud täpsusega mõõdetavad. Sotsiaalsetes kompleksüsteemides on olukord palju keerulisem, sest interaktsioonid ehk sidemed sõltuvad kokkulepitud reeglitest (seadustest), traditsioonidest, keelest, valitsemiskorraldusest, majanduslikest ja looduslikest tingimustest, ning nagu eespool rõhutatud, ka väärtustest.

On äärmiselt oluline mõista kompleksüsteemides esinevaid piiranguid. Olen väitnud, et füüsikalistes kompleksüsteemides on piiranguks termodünaamika seadused (Engelbrecht 2016); sotsiaalsetes kompleksüsteemides seevastu on piiranguks ja juhtprintsiiibiks väärtused.

Tuleb rõhutada, et tulevikustsenaariumide koostamisel on ressursside kasutamise ja tehnoloogia arendamise kõrval eriline koht sotsiaalsetel süsteemidel. Nii seati näiteks kompleksüsteemide ja poliitikauuringute 2019. a konverentsil¹ selged sihid, kuidas arendada sotsiaalseid avalikke hüvesid ühiskonnas. Konverentsil lähtuti alusmõistetest: 1) kompleksüsteemid on adaptiivsed; 2) sotsiaalsed süsteemid asuvad sotsio-ökoloogilises keskkonnas; 3) sotsio-ökoloogilised keskkonnad on kujunenud pikkade ajalooliste protsesside mõjul; 4) varjatud muutujad, nagu väärtused ja uskumused, mõjutavad süsteemi käitumist; 5) süsteemi muutused tulenevad paljude muutujate vastastikmõjudest; 6) vastastikmõjud on enamjaolt mittelineaarse iseloomuga; 7) näivad põhjuslikud seosed pole piisavad sotsiaalsete muutuste kirjeldamiseks, sest tagajärjed on mittelineaarsed ja tihti ennustamatud. Seega omandavad ühiskonna arengus erilise koha sellised võtmesõnad nagu adaptiivsus, väärtused, keskkond, ajategur, interaktsioonid ja ennustamatus.

Järgmine küsimus on, kuidas säärases süsteemis käituda. Esimene oluline aspekt puudutab põhjuslikkust. Üldiselt on kasutusel nn Grangeri põhjuslikkus: 1) põhjus eelneb ajaliselt tagajärjele; 2) põhjus sisaldab tagajärje kohta unikaalset informatsiooni, mida pole üheski teises protsessi iseloomustavas muutujas (Granger 2003). Ometi pole alati võimalik kasutada Grangeri põhjuslikkuse printsiipe. Milan Paluš koos kolleegidega on näidanud, et seostatud kaootilistes protsessides esineb Grangeri esimese printsiibi rikkumist (Paluš jt 2018). Siiski oletatakse, et tegemist on pigem matemaatilise mudeli omapäraga kui millegi tegelikkusest tulenevaga. Selles võtmes omandab jõudude mõiste sotsiaalsetes süsteemides suure tähtsuse. Näiteks on Jenna Bednar ja ta kaastöötajad leidnud, et kokkukuuluvus ja kuuletuvus aeg-

---

¹Vt www.caps-conference.org.

lustavad kultuuriformatsioonide koondumist, ning märgivad ära ka mittelineaarsete efektide määrava osa (Bednar jt 2006).

Kaks mõistet on olulised sotsiaalsetes süsteemides: sünergia ja stigmergia.

Sünergia, nagu me seda sõna tänapäeval mõistame, tuleb kreeka keelest: *synergia* tähendab koostoimet või koostegutsemist. Sünergia mõistet kasutati psühholoogias juba 19. sajandil, kuid tänapäeva täppisteadustes leidis see rakendust pärast Buckminster Fulleri (1975) ja Herman Hakeni (1977) põhjapanevaid uurinuid. Praeguseks on sünergeetikast kujunenud interdistsiplinaarne valdkond, mis uurib iseorganiseerumist ja struktuuride teket termodünaamilistes avatud süsteemides. Säärased protsessid on iseloomulikud ka sotsiaalsetele süsteemidele. Elegantselt võtab selle kokku maksim, mida on sageli omistatud Aristotelesele: tervik on suurem kui tema osade summa.

Stigmergia on samuti pärit kreeka keelest: *stigma* tähendab märki ja *ergon* tööd või tegu. Mõiste pärineb bioloogiast, kus seda algselt kasutati termiitide tegevuse kirjeldamisel (Grassé 1959), kuid tänapäeval käsitatakse stigmergiat kui tegevuse kaudset koordineerimist keskkonna abil (Theraulaz, Bonabeau 1999). Franz Heylighen annab järgmise definitsiooni: stigmergia on kaudne tegevuse mõjutamise mehhanism, kus varasema tegevuse jäljed keskkonnas mõjutavad või stimuleerivad järgnevat (Heylighen 2016). Seega ei iseloomusta stigmergia mitte ainult sotsiaalsete putukate, vaid ka inimhulkade käitumist (eriti äärmuslikes olukordades), inimtegevuse protsesse ja nende koordineerimist välise juhtimise puududes (Miller 2010). Oluline on aru saada tagasisidest, markeritest ja infost ehk teadmiste kasutamisest.

Ülaltoodud põgus ülevaade kompleksüsteemidest, piirangutest, väärtustest, põhjuslikkusest, sünergiast ja stigmergiast lubab meil nüüd edasi analüüsida võimalikke (või ka võimatuid) tulevikuvaateid.

4. TULEVIKU MODELLEERIMINE

4.1. Veidi üldisi mõisteid

Tegelikkuse modelleerimine annab lisateavet vaadeldava protsessi või nähtuse olemuse kohta, lubab leida kvantitatiivseid seoseid ja ennustada tulemit. Kontseptuaalsed mudelid võimaldavad aru saada osadevahelistest seostest ja põhjuslikkusest, matemaatilised mudelid lubavad leida kvantitatiivseid seoseid ja jälgendada muutujate käitumist ajas. Tulevikku modelleerivad uuringud on olnud teadlaste päevakorras juba kaua ja tänapäeval on palju tulevikuprobleemidega tegelevaid institutsioone ja laboreid. Süsteemaatiline ülevaade sellistest uuringutest ei mahu lühiessee raamidesse, kuid mõnd olulist ideed tuleks siiski mainida. Nagu eelnevalt (vt 3. osa) öeldud, on maailm üks suur kompleksüsteem ja tulevikku kirjeldavad mudelid peavad arvestama kompleksüsteemide iseärasustega, olgu need füüsikalised või sotsiaalsed.

Mudelite käitumisest arusaamiseks tuleb rääkida mõnest mõistest. Kõigepealt paar sõna paradigmat, mis tähendavad üldtunnustatud mõttemalle. Alguse on mõiste saanud kreeka keelest, kus *paradeigma* tähendab näidet või eeskujut. Platon kasutab sõna *paradeigma* Jumala loodud kosmose iseloomustamiseks. Tänapäevane arusaam paradigmat teaduses lähtub Ameerika Ühendriikide filosoofi Thomas Kuhni ideedest. Kuhni järgi põhineb teaduse normaalne areng teatud ühtsel vaadete, meetodite ja katsete kogumil, mida ta nimetabki paradigmat. Kuhni põhiidee seisneb paradigma muutustes, mis põhjustavad katkevuse normaalses arengus. Uute radikaalsete ideede esile kerkides mõtestatakse kehtivad teooriad ümber ja edasine areng toimub juba uue paradigma alusel, s.t uute teadmiste baasil (Kuhn 1962). Teadusajalugu tunneb paljusid paradigmatvahetusi: Ptolemaiose kosmoloogia asendus Koperniku mudeliga; flogistoniteooria Lavoisier' keemiliste reaktsioonide teooriaga; Newtoni füüsika relatiivsusteooriaga jne. Loomulikult ei taandu vanad teooriad võitluseta ja nii mõnedki arusaamad on piltlikult öeldes olnud raiutud marmorisse ning tunduvad olevat igavesed. Eks ole ka kuulsad teadlased olnud teinekord kinnisideede kütkes. Nii lükkas lord Kel-

vin 1896. aastal tagasi kutse liituda aeronautikaühinguga, öeldes, et tal pole „väikseima molekuli jagugi usku õhusõitusesse peale õhupallilendude“.² Mõnikord on paradigmatavahetust nimetatud ka paradigmatade sõjaks. Tõepoolest, pole lihtne tunnistada uusi ideid, kui kogu aeg on järgitud kindlaid tõekspidamisi ja teatud mõtte- raamistikku. Mõned muutused on kergemini omaksvõetavad kui teised. See pole kindlasti ainult teadlaste probleem; sotsiaalsetes struktuurides ja majanduses on asjad täpselt samamoodi. Kui aga proovida modelleerida tulevikusündmusi, tuleb hoolega proovile panna kehtivate paradigmatade väärtused, sest tulevikus võidakse järgida ju teisi paradigmatasid.

Järgmised mõisted, mis on olulised mudelite konstrueerimisel, on singulaarsused ja katastroofid. Singulaarsuse mõiste pärineb John von Neumannilt 1950. aastast, kuid tänapäeval, pidades silmas tehnoloogiat, kasutatakse Ray Kurzweili definitsiooni: tehnoloogiline singulaarsus on “periood, mille jooksul tehnoloogia areng on nii kiire ja selle mõju nii sügav, et inimtegevus muutub pöördumatult. Kuigi pole tegemist utopia ega düstopiaga, muutuvad olulised kontseptsioonid, mis annavad tähenduse elule, ärimudelitele ja inimelu tsüklilisusele, hõlmates ka surma” (Kurzweili 2006).

Matemaatiliselt tähendab singulaarsus katkevat muutust. Selliseid nähtusi käsitleb nn katastroofiteooria, mille loojateks on René Thom (1968) ja Christopher Zeeman (1976). Katkev muutus (järsk muutuja väärtuse hüpe) tähendab, et mittelineaarses süsteemis võivad tasakaaluasendid muutuda mingi juhtparameetri väikese muutuse korral. Geomeetriselt eristatakse katastroofe kontrollpinna kuju järgi (volt, pääsusaba, liblikas jt). Füüsikas on katastroofiteooria kasutusel faasiüleminekute ehk olekumuutuste kirjeldamisel; ka inimekäitumise muutusi ja ebakõlasid kui üleminekuid ühest olekust teise saab kontrollpinna abil analüüsida. Börsiindeksite järsud muutused on samuti intuiitiivselt kirjeldatavad katastroofidena. Kontrollpinna geomeetiline analüüs näitab aga, et valides soodsalt juhtparameetrite muutusi, on või-

---

²Kelvini kirja võib lugeda aadressilt <https://zapatopi.net/kelvin/papers/letters.html#baden-powell>.

malik ühest tasakaaluasendist teise üle minna nii, et muutus oleks sujuv, s.t katastroofi vältides. Seega nõuavad sääraseid protsessid väga üksikasjalikku analüüsi, et aru saada juhtparameetrite dünaamikast. Ilmekas näide on sõja ja rahu probleem, kus “pistrike” ja “tuvide” tasakaal nõuab hoolsaid läbirääkimisi vältimaks sõjaohtu rahumeelsete lahenduste asemel. Samasugune olukord valitseb tänavarahutuste ohjeldamisel.

4.2. Tulevikustsenaariumidest

Ennustamine ehk tulevikustsenaariumide koostamine on olnud kasvav trend viimase poolesaja aasta jooksul. Põhimõtteliselt peaks selline stsenaarium kirjeldama oluliste üleilmsete muutujate, nagu rahvaarv, majanduse kasv, toiduvarud jm dünaamikat aja jooksul. Maailmas on palju mõttekodasid, võrgustikke ja tuleviku-uuringute keskusi, mis on seadnud sihiks tegelda tulevikuga. Üks põhjapanevaid tulevikuvisiioone on kahtlemata Rooma Klubi algatatud uurimus *Kasvu piirid* (Meadows jt 1972). Raamatus on hinnatud selliste globaalsete muutujate dünaamikat nagu maailma rahvaarv, taastumatud loodusressursid, tööstus- ja põllumajandustoodang kui elatustaset mõjutavad tegurid ning arenguga kaasnev saastamine. Kasv tähendas selles kontekstis kvantitatiivseid muutusi. Uurimus mõjus tugeva hoiatusena, sest mitme arengutendentsi jätkudes ressursid lihtsalt ammenduvad ja saabub kollaps.

Rooma Klubi hoiatustest on möödas hulk aega ja loomulikult on paljugi maailmas teisiti kui siis. Suured muutused tehnoloogias (IT, nanotehnoloogia jne), looduses (veetaseme muutused, põllumajanduseks kõlblike maade vähenemine, saastamise kasv jne) ning ühiskonnas (erinevus rikaste ja vaeste vahel kasvab, SKT teeb paljudes maades vähikäiku) koos taastumatute loodusressursside vähenemisega panevad veelgi rohkem mõtlema tulevikule. Kindlasti pakub huvi, kuidas on 1972. aastal kõlanud ennustused täide läinud. ÜRO andmete põhjal maailma majandusnäitajate ja rahvaarvu dünaamika kohta (vt Turner 2012) tundub, et *Kasvu piiride* standardstsenaarium (juhitamatu kasv) lähenevast kollapsist on üpris tõenäoline. On rõhutatud, et ressurs-

side ammendumise probleem on isegi pakilisem kui palju räägitud kliimamuutused. Eriti olulised on energiaressursid (Brown jt 2011), sest suurenev energiatarve ohustab nii kõrge kui ka madala elatustasemega riike.

Alati on võimalik kahtluse alla seada mudelite oletused või kritiseerida analüüsimeetodeid. Nii või teisiti, ametlikud ÜRO andmed (Turner 2012) näitavad selgelt, et arengutendentsid järgivad *Kasvu piiride* standardstsenaariumi. Samas on loodud ka uusi mudeleid, näiteks Jørgen Randersi mudel aastani 2052 (Randers 2013). Selle põhieesmärk on välja selgitada inimtegevuse ökoloogiline jalajälg 21. sajandi keskpaigani. *Kasvu piiridega* võrreldes on Randersi mudelis muutujaid rohkem alates rahvaarvust, SKTst, tootlikkusest ja tarbimisest kuni mainitud ökoloogilise jalajäljeni — kokku üksteist muutujat. Iseloomulik on väga paljude tagasisideseoste kasutamine. Rohkete järelduste hulgas on huvitavaimad rahvaarvu ja SKT kasvu aeglustumine järgmise põlvkonna jooksul, kuid ka suurte erinevuste kasv majanduses piirkonniti ning loodusõnnetuste sagenemine.

Perspektiivid ei ole sugugi rõõmustavad. Loomulikult saab alati küsida, kas mudelis kasutatud muutujad on olulised või on need liiga spetsiifilised või liiga üldised. Näiteks SKT üksi ei iseloomusta majanduse arengut, sest väärtused, mida SKTs üldiselt ei kajastata, annavad palju rohkem informatsiooni riikide majanduslikust võimsusest (Caldarelli jt 2012). See on aga otsene märk majandusest kui kompleksüsteemist. Päris kindlasti peaksid tulevikumudelid kvantitatiivsete näitajate kõrval sisaldama ka sotsiaalset ja eetilist mõõdet.

Tulles eespool nimetatud ideede juurde (vt 2. ja 3. osa), tundub, et pole vaja karta tehnoloogilisi piire. Sellesisulised ettevæatted põhinevad muidugi praegustel teadmistel ja hõlmavad võimalikke rakendusi nii Maal kui ka kosmoses. Samas, kas on võimalik ennustada uuendusi infotehnoloogias või meditsiinis pikema aja jooksul? Säärane ennustamatus kehtib ka väärtusahelate prognoosis, tarbimisharjumustes ja sotsiaalsetes süsteemides (Lee, Gerefifi 2015). Arenev tehnoloogia peidab aga endas võimalikke ohte majandusele, keskkonnale, sotsiaalsele süsteemile jne (World... 2017) kuni fataalsete mõjudeni välja. Seetõttu on paljudes vald-

kondades oluline tähelepanu pöörata just paremale haldusele, selleks et vältida negatiivseid mõjusid.

Ometi peaksid tehnoloogilised uuendused olema enesest mõistetavalt kajastatud ka tulevikustsenaariumides, kuigi ei tohi unustada nn Amara seadust:³ “Me kipume üle hindama tehnoloogia mõju lühiperspektiivis ja alahindama seda pikas perspektiivis.” Sellega seoses tuleb märkida 1979. aastal asutatud teadus- ja konsultatsioonifirmas Gartner väljatöötatud kõverat, mis kirjeldab muutusi suhtumises uutesse tehnoloogiatesse: lootuste ja ootuste kiirele tõusule pärast tehnoloogilise uuenduse kasutuselevõttu järgneb kiire langus ja siis uuesti aeglane tõus teatud platoonini. Eks ahvatleb ju kiirelt süttinud lootus arvama, et nii jääbki.

Amara seadus ei põhine rangel analüüsil ja seda tuleb võtta pigem hoiatusena tulevikustsenaariumide koostamisel. Ühtlasi tundub, et mudeleid kavandades oleks oluline arvesse võtta ka meie teadmisi kompleksüsteemide kohta; varasemates mudelites (Meadows jt 1972; Turner 2012; Randers 2013) pole seda tehtud. Tõepoolest, on raske leida mudeleid, mis lubaksid kaootilist režiimi või kus oleks arvesse võetud tundlikkust algtingimuste suhtes ja mitmeseid tasakaaluasendeid. Nii on kasvukõverad enamasti (Turner 2012; Randers 2013) siledad oma võimalike maksimumide või miinimumidega või demonstreerivad eksponentsiaalset kasvu. Omaette küsimus on, kuidas kvantitatiivsete näitajate kõrval arvestada väärtustega. Ei tohi ju unustada, et sotsiaalses süsteemides täidavad väärtused teatud piirangute osa, nii nagu füüsikalised süsteemid on allutatud termodünaamika seadustele. Peale selle võivad paradigmat aja jooksul muutuda ja seda on raske, kui mitte võimatu tulevikku vaadates arvesse võtta.

Äärmiselt keeruline on määrata seoseid komplekssüsteemi üksikute muutujate vahel (Randers 2013), mis on ju tegelikult seotud põhjuslikkusega. Ammu tuntud Leonardo da Vinci reeglitest (tsiteeritud Truesdell 1968 järgi) ei piisa:

---

³Nimetatud Palo Alto Tulevikuinstituudi presidendi (aastail 1971–1990) Roy Amara (1925–2007) järgi.

1) Vaadelge nähtust ja pange kirja muutujad, millel tundub olevat oluline mõju.

2) Postuleerige lineaarsed seosed paariliste muutujate vahel, kui kogemus seda lubab.

Päris kindlasti on paljud seosed mittelineaarsed ja mõjutavad protsessi oluliselt, eriti pikema aja jooksul. Siit on vaid üks samm kompleksüsteemide juurde. Teine tähtis aspekt on väärtuste ehk nn “pehmete” muutujate arvestamine. Nii on näiteks eristatud kahte kasvupiiri: Maa biofüüsikalised piirid ja eetilis-sotsiaalsed piirid (Daly 1987). Esimene neist hõlmab ressursse ja ökoloogilisi tingimusi, mis mõjutavad majanduslikke alamsüsteeme (vt *Kasvu piirid*). Teine hõlmab 1) hinda, mida peab maksma järgmine põlvkond; 2) liikide kadu taime- ja loomariigis; 3) mõju heaolule; 4) moraalinormide hälbeid ja hääbumist. Muutujate hulk ei piirdu SKTga ega materiaalsete hüvedega, arvestada tuleks ka positsioonilisi hüvesid (Hirsch 1977)⁴ ja avalikke hüvesid (Puu 2006). Positsiooniliste hüvede hulka kuulub ka haridus, mis kindlustab professionaalse ja sotsiaalse arengu (Hirsch 1977). Tõnu Puu (2006) on sõnastanud intrigeeriva küsimuse: kas kultuuri on vaja majanduse arenguks või on majandust vaja kultuuri arenguks? Teiste sõnadega, küsimus on materiaalsete ja avalike hüvede väärtuses. Tänapäeva tehnoloogilises maailmas peame vastama ka neile küsimustele, sest tulevikus on ju arvatavasti kommunikatsioonil ja sidususel veelgi suurem osa ühiskonna arengus kui praegu.

Ilmselt tuleb tunnistada, et ei saa olla ülearu optimistlik tuleviku ennustamise võimaluste suhtes. Tuntud tulevikumudelid on eelkõige hoiatused, käsitledes ka seda, mis juhtub, kui midagi ei tehta. Kindlasti tuleks materiaalsete väärtuste ja ressursside kõrval hõlmata ka “pehmeid” väärtusi. Joseph Voros on sõnastanud kolm tuleviku seadust: 1) tulevik ei ole ette määratud; 2) tulevik pole ennustatav; 3) tulevik sõltub meie praegustest valiku-

---

⁴Fred Hirsch nimetab positsioonilisteks selliseid hüvesid, mida hinnatakse ainult nende jaotumise järgi rahvastikus, mitte selle järgi, kui palju seda hüvet kokku on. Näiteks kõrgkoolidiplom tuleb lõpetajale tööturul kasuks, kuid halvendab pisut teiste diplomiomanike olukorda, sest suurendab konkurentsi. *Toim.*

test (Voros 2001). Pidev olukorra (Aerts jt 2005) ja võimalike ohtude analüüs (World... 2017) tähendab füüsilise, sotsiaalse ja eetilise maailmapildi seiret, mis lubab hinnata olukorda ja vastu võtta otsuseid objektiivsetele andmetele tuginedes. Eriti tähtis on aru saada sotsiaalse maailmapildi kiiretest muutustest, sest kõrvalekalded üldtunnustatud normidest võivad viia ühiskondlike normide muutusteni (Thorlindsson, Bernburg 2004).

5. LÕPETUSEKS

Tuntud tulevikumudelid, nagu *Kasvu piirid* (Meadows jt 1972) või *2052* (Randers 2013), hoiatavad inimkonda tarbimise piiramatut kasvu eest piiratud ressursside tingimustes. Et neid ohte vältida, on vaja muuta poliitikat, nagu ütleb Vorose (2001) kolmas seadus: “Tulevik sõltub meie praegustest valikutest.” Ei tohi aga unustada, et tulevik on kiire tulema ja seega ka otsused peavad olema kiired (Bengston 2018). Ning kuigi muutused võivad olla aeglased, ei tohi unustada Seneca efekti (tuntud ka Seneca kollapsi nime all): nähtus kasvab aeglaselt, kuid võib kokku variseda kiiresti. Antiik-Rooma filosoof Lucius Annaeus Seneca on nimelt oma kirjades (u 62 pKr) märkinud, et kui kasv on aeglane, siis kadumise poole minnakse kiiresti. Ugo Bardi on Seneca efekti põhjalikult kirjeldanud, lähtudes kompleksüsteemide teooriast. Ilmekad näited alates Rooma impeeriumi kokkuvarisemisest, laaviinide tekkest ja asjade purunemisest kuni finantskrahhideni annavad ülevaate kompleksüsteemide käitumisest ja ühtlasi juhi-seid, kuidas sääraates süsteemides toimida. Sellised kollapsid on seotud süsteemide omadustega, ja selle asemel et kangekaelselt muutustele vastu seista, on otstarbekam nendega kohaneda (Bardi 2018). Võimalikke singulaarsusi (kollapseid) on juhtparameetrite mõistliku valiku korral võimalik vältida ja suunata areng evolutsioonilisele teele, nagu ilmekalt näitab katastroofiteooria. Valik tähendab aga mõistlikke otsuseid. Riskide analüüs (World... 2017) aitab arengul pidevalt silma peal hoida, et suuremaid kataklüsmi vältida.

Lõpetuseks tahaksin mainida mõnda raamatut, milles on üldises plaanis analüüsitud tulevikuprobleeme ja mis on ülal esitatud

mõtteid kindlasti mõjutanud: Djurovic 2017, Christophorou 2018 ja Šlaus 2019.

Kirjandus

- Aerts, Diederik, Bart D'Hooche, Nicole Note (eds.) 2005. *Worldviews, Science and Us: Redemarcating Knowledge and Its Social and Ethical Implications*. Singapore: World Scientific
- Ash, Timothy G. 2007. Europe's true stories. — *Prospect*, No. 131, p. 36–39
- Barabási, Albert-László, Jennifer Frangos 2014. *Linked: The New Science of Networks*. New York: Basic Books
- Bardi, Ugo 2017. *The Seneca Effect: Why Growth is Slow but Collapse is Rapid*. Cham: Springer International Publishing. [Eesti k: Ugo Bardi. *Seneca efekt: Miks kõik kasvab aeglaselt, aga variseb kokku kiiresti*. Tlk Toomas Hõbemägi. Tallinn: Hea Lugu, 2018]
- Barrow, John D. 1998. *Impossibility: The Limits of Science and the Science of Limits*. Oxford: Oxford University Press
- Bednar, Jenna, Aaron Bramson, Andrea Jones-Rooy, Scott Page 2006. Conformity, consistency, and cultural heterogeneity. — *Proceedings of Annual Meeting of the American Political Science Association*; http://citation.allacademic.com//meta/p_mla_apa_research_citation/1/5/0/8/1/pages150817/p150817-1.php
- Bengston, David N. 2018. Principles of thinking about the future and foresight education. — *World Future Review*, Vol. 10, No. 3, pp. 193–202
- Brown, James H., William R. Burnside, Ana D. Davidson, John P. DeLong, William C. Dunn, Marcus J. Hamilton, Norman Mercado-Silva, Jeffrey C. Nekola, Jordan G. Okie, William H. Woodruff, Wenyun Zuo 2011. Energetic limits to economic growth. — *BioScience*, Vol. 61, No. 1, pp. 19–26
- Caldarelli, Guido, Matthieu Cristelli, Andrea Gabrielli, Luciano Pietronero, Antonino Scala, Andrea Tacchella 2012. Ranking and clustering countries and their products; a network analysis. — *PLoS ONE*, Vol. 7, No. 10, e47278
- Christophorou, Loucas G. 2018. *Emerging Dynamics: Science, Energy, Society and Values*. Cham: Springer

- Daly, Herman E. 1987. The economic growth debate: What some economists have learned but many have not. — *Journal of Environmental Economics and Management*, Vol. 14, No. 4, pp. 323-336
- Djurović, Momir 2017. *The Future Has no History*. Podgorica: Montenegrin Academy of Sciences
- Du Bois-Reymond, Emil 1874. The limits of scientific knowledge. — *Popular Scientific Monthly*, Vol. 5, pp. 17–32
- Engelbrecht, Jüri 2010. Komplekssüsteemid. — *Akadeemia*, nr 8, lk 1347–1362
- Engelbrecht, Jüri 2016. Complex society and values. — *Eruditio*, Vol. 2, No. 2, part 1, pp. 18–28
- Fuller, R. Buckminster (in collaboration with E. J. Applewhite) 1975. *Synergetics: Explorations in the Geometry of Thinking*. New York: Macmillan
- Grainger, Clive W. J. 2004. Time series analysis, cointegration, and applications: Nobel lecture 2003. — Tore Frängsmyr (ed.). *Les Prix Nobel. The Nobel Prizes 2003*. Stockholm: Nobel Foundation, pp. 360–366
- Grassé, Pierre-Paul 1959. La reconstruction du nid et les coordinations interindividuelles chez *Bellicositermes natalensis* et *Cubitermes* sp. La théorie de la stigmergie: Essai d'interprétation du comportement des termites constructeurs. — *Insectes sociaux*, No. 6, p. 41–80
- Haken, Herman 1977. *Synergetics. An Introduction: Nonequilibrium Phase Transitions and Self-organization in Physics, Chemistry, and Biology*. Berlin—Heidelberg: Springer-Verlag
- Heylighen, Franz 2016. Stigmergy as a universal coordination mechanism. I: Definition and components. II: Varieties and evolution. — *Cognitive Systems Research*, Vol. 38 (special issue, ed. by Ted G. Lewis, Leslie Marsh), pp. 4–13, 50–59
- Hirsch, Fred 1977. *Social Limits to Growth*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Inglehart, Ronald, Miguel Basáñez, Jaime Díez-Medrano, Loek Halman, Ruud Luijkx (eds.) 2004. *Human Beliefs and Values: A cross-cultural sourcebook based on 1999–2002 value surveys*. Mexico City: Siglo XXI
- Kuhn, Thomas 1962. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: Chicago University Press
- Kurzweil, Ray 2006. *The Singularity is Near: When Humans Transcend Biology*. London: Penguin
- Laplace, Pierre-Simon 1951. *A Philosophical Essay on Probabilities*. New York: Dover Publications

- Lee, Joon Koo, Gary Gereffi 2015. Global value chains, rising power firms and economic and social upgrading. — *Critical Perspectives on International Business*, Vol. 11, No. 3–4, pp. 319–339
- Meadows, Dennis H., Donella L. Meadows, Jørgen Randers, William W. Behrens III 1972. *The Limits of Growth*. New York: Universe Books
- Miller, Peter 2010. *The Smart Swarm: How Understanding Flocks, Schools, and Colonies Can Make Us Better at Communicating, Decision-Making and Getting Things Done*. London: Penguin. [Eestik: Peter Miller. *Tark parv: Kuidas parvede ja kolooniate mõistmine parandab meie suhtlemist, otsustamist ja saavutusi*. Tlk Triin Olvet. Tallinn: Äripäev, 2011]
- Paluš, Milan, Anna Krakovská, Josef Jakubík, Martina Chvosteková 2018. Causality, dynamical systems and the arrow of time. — *Chaos*, Vol. 28, No. 7, 075307; <https://doi.org/10.1063/1.5019944>
- Puu, Tõnu 2006. *Arts, Sciences, and Economics*. Berlin—Heidelberg: Springer. [Eestik: Tõnu Puu. *Kunst, teadus ja majandus*. Tlk Aet Varik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2015]
- Randers, Jørgen 2013. *2052 — A Global Forecast for the Next Forty Years Using a Mix of Models*. Boston, MA: ISDC
- Rees, Martin. 2000. *Just Six Numbers: The Deep Forces that Shape the Universe*. London: Phoenix
- Scott, Alwyn C. (ed.) 2005. *Encyclopedia of Nonlinear Science*. New York: Taylor & Francis
- Šlaus, Ivo 2019. *Transforming Our World — Necessary, Urgent and Still Possible*. [Ilmumas]
- Zeman, Erik Christopher 1976. Catastrophe theory. — *Scientific American*, Vol. 234, No. 4, pp. 65–83
- Theraulaz, Guy, Eric Bonabeau 1999. A brief history of stigmergy. — *Artificial Life*, Vol. 5, No. 2, pp. 97–116
- Thom, René 1968. *Structural Stability and Morphogenesis: An Outline of a General Theory of Models*. Reading, MA: Addison-Wesley
- Thorlindsson, Thorolfur, Jon Gunnar Bernburg 2004. Durkheim's theory of social order and deviance: A multilevel test. — *European Sociological Review*, Vol. 20, No. 4, pp. 271–285
- Toffler, Alvin 1984. Foreword. — Ilya Prigogine, Isabelle Stengers. *Order out of Chaos*. London: Heinemann, pp. xi–xxvi
- Truesdell, Clifford 1968. *Essays in the History of Science*. Berlin — Heidelberg — New York: Springer

- Turner, Graham M. 2012. On the cusp of global collapse?: Updated comparison of the *Limits of Growth* with historical data. — *Gaia*, Vol. 21, No. 2, pp. 116–124
- Voros, Joseph 2001. A primer on futures studies, foresight and the use of scenarios. <https://thinkingfutures.net/foresight-primer>
- Weiler, Raoul, Jüri Engelbrecht 2013. The new sciences of networks & complexity: A short introduction. — *Cadmus*, Vol. 2, No. 1, pp. 131–141
- World Economic Forum 2017. *The Global Risks Report 2017*. 12th Edition, Geneva: WEF

JÜRI ENGELBRECHT (1939) on lõpetanud 1962. aastal Tallinna Polütehnilise Instituudi, tehnikakandidaat 1968 (TPI), füüsika-matemaatikadoktor 1982 (Ukraina TA Mehaanika Instituut). Aastast 1969 töötanud Küberneetika Instituudis; 1984–2016 (vaheaegadega) TPI, praeguse Tallinna Tehnikaülikooli professor, praegu emeriteerunud. 1990 valiti Eesti Teaduste Akadeemia akadeemikuks mehaanika alal, Eesti TA president 1994–2004, 2004–2014 asepresident, Euroopa Teaduste Akadeemiate Föderatsiooni ALLEA president 2006–2011. *Akadeemias* on temalt varem ilmunud artiklid “Dünaamika ilu” (1997, nr 4, lk 735–753), “Teaduses on kord ja vaidlused korrast” (1999, nr 1, lk 107–112), “Teadusest uue sajandi künnisel” (2000, nr 6, lk 1204–1222), “Akadeemia ajas ja ruumis” (2008, nr 10, lk 2116–2130), “Komplekssüsteemid” (2010, nr 8, lk 1347–1362), “Akadeemiatest ja paradigmatdest” (2014, nr 4, lk 723–732), “Kolm printsi Serendipist” (2018, nr 5, lk 771–782) ja “Tänapäeva haridusest ja kompleksüsteemidest” (2018, nr 11, lk 1936–1955) ning Juhan Aru, Kristjan Korjuse ja Elis Saare raamatu *Matemaatika õhtuõpik* arvustus (2014, nr 3, lk 539–541).

HEIKKI LEIS. Katki (2016)

NÄHA MITMEL VIISIL

Võrdlemise reeglitest

humanitaarteadustes

Amar Annus

1. SISSEJUHATUS

Igapäevases kõnekeeles tähendab võrdlus enamasti midagi metafoorset, mis asetab kõrvuti sündmusi või nähtusi, et luua teatavat äratundmist või emotsiooni. Näiteks lause “inimesed töötavad siin agaralt nagu mesilased” on kõnekujund, millel pole teaduslikku väärtust. Võrdlus, millel on teaduslikku alust, ei saa olla pelk metafoor. Selline võrdlemine peab toetuma teatavale mustri-le, mille tarvitamine on igasuguse teadusliku mõtlemise loomulik osa. Iseenesest saab humanitaarseid valdkondi käsitleda võrdlemata, ainult jutustades ja kirjeldades. Siiski sugeneb kahtlus, et ka deskriptiivsed meetodid kasutavad eeldustena teatud mustreid. Humanitaarteadustes välja kujunenud võrdlevad harud leiduvad keeleteaduses, kirjanduse ja rahvaluule uurimises, aja- ja usundi-loos jms. Reaalteadustes on ajaloo käigus välja kujunenud mõtlemismustrid, mis on igale valdkonnale spetsiifilised ja toetuvad rangelt tõsiasjadele. Humanitaarteadustes seevastu kestavad vaidlused õigete mustrite üle aina edasi.

Humanitaarteaduslike võrdluste tegemiseks selgeid reegleid välja töötatud ei ole, puuduvad ka täpsed meetodid võrdluste paikapidavuse hindamiseks. Tulemuseks on metodoloogiline eba-kindlus, kus ühelt poolt ammutatakse ideid läbiproovitud traditsioonilistest lähenemistest ja teiselt poolt uuematest mõttemal-

lidest, mida aga pahatihti on keeruline omavahel kokku sobitada. Metodoloogilisi otsuseid langetatakse intuitsioonile tuginedes, mis eri uurijate puhul tublisti lahkneb. Kujunevad välja erinevad koolkonnad ja konsensus tüübid, mis elavad eraldi maailmades omavahel kokku puutumata, just nagu analüütiline ja kontinentaalne filosoofia. Käesolev kirjutus püstitab küsimuse, kuidas eri võrdlemise tüübid omavahel lahknevad. Sellele vastates tuginetakse ka kognitiivsele neuroteadusele.

Igale ajastule on omased moevoolud, mille järgimist peetakse edumeelseks ja õigeks. Humanitaarteadustes soovitakse aegajalt kehtestada teatavaid arusaamu, mis mõne aja pärast osutuvad aegunud moevooludeks. Näiteks on mõned postmodernismi vaimust kantud mõtlejad isegi väitnud, et sarnasusi otsivate võrdlevate meetodite kasutamisest tuleks loobuda — samasus olevat kurat ja erinevus ingel (Doniger 2000: 69). Selle mõjuka koolkonna arvates unustatakse kultuuridevahelise võrdleva meetodi rakendamise käigus võrreldavate nähtuste algne kontekst ja tähendus läheb kaduma. Kui kultuuriline kogemus on nii erinev ja tähendus nii oluline, siis millisele sarnasusele võrdlus viitab? Võrdluses osalevad subjektiivsed tähendused on kõik kontekstilises mõttes erinevad, võrdlemine tundub röövivat nende uniikaalsuse. Ameerika religiooniloolase Jonathan Z. Smithi sõnadega: “pinge subjekti unikaalsustaju ja analoogide leidmise metodoloogilise nõude vahel põhjustab nii ajaloo uurimise põnevuse kui ka problemaatilisuse” (Smith 2018: 1078). Teisiti öeldes tekitab pingeid vastuolu empaatilise ja analüütilise mõtlemisviisi vahel. Smith möönab õigesti, et võrdlemine on inimese mõistuse põhiline tunnus (samam: 1075). Selle olulisust ei saa mitte kuidagi teaduslikus mõttes alahinnata. Võrdlemise reegleid humanitaarteadustes tuleks formaliseerida niipalju kui võimalik, lähtudes nii uuritavast materjalist kui ka uurija enese kognitiivsetest kalduvustest.

2. KAKS VAADET AJALOOLE

Kuidas töötada välja reeglistik, mille abil kirjeldada võrdlemise võimalusi rangemalt ja formaalsemalt? Selle küsimuse üle mõ-

tiskledes on sobiv ammutada inspiratsiooni kognitiivse ja sotsiaalse neuroteaduse uuematest leidudest. Nendest lähtuvalt võib võrdlemist kirjeldada millenagi, mille tehnika on juba teataval määral ette antud vastava isiku kognitiivse stiilina (Annus 2014). Võrrelda ja mustreid otsida saab mitut moodi, sest inimeste ajud on häälestatud erinevalt. Võrdlemist kui mõtlemise moodust tuleks vaadelda kõigepealt selle põhjal, kas see on üldine (globaalne) või spetsiifiline (lokaalne).

Kognitiivse toimija puhul, kes uurib ajalugu, on võimalik eristada globaalset ja lokaalset vaadet ajaloolistele andmetele. Ajalugu saab uurida nii globaalsel ehk sotsiaalsel viisil, keskendudes narratiividele ja ideoloogiatele, kui ka lokaalselt ehk mehhanistlikult. Lokaalne vaade käsitleb üksikuid fakte või nähtusi, mõtlemata laiemale kontekstile, see on kontekstist sõltumatu. Lokaalse vaatega ajaloolane on teatava kitsama ala spetsialist. Esemeline ja faktiline ehk lokaalne vaade ei pea küsimusi esitama identiteedi ja tähenduse kohta. Lokaalne ajaloo uurimine ei pööra liigset tähelepanu sündmuste tähendusele ning jälgib fakte registreerides ajaloosündmustes osalenud isikute käitumist biheivioristlikust vaatepunktist. Ajalooliste süsteemide lokaalne vaateviis keskendub teatud süsteemi detailidele, vaadates neid globaalsest kontekstist sõltumatult. Läbinisti lokaalset vaadet tänapäeva maailmas esindavad bürokraatlikud institutsioonid, mis on väga spetsialiseerunud, tehnilised, masinlikud ja enamasti ilma empaatiata.

Esemetele, faktidele ja sündmustele on võimalik omistada tähendus globaalse vaateviisi kaudu. Teisisõnu tähendab see, et faktidele lisatakse narratiivi abil teooria, kuidas lokaalsed tõsiasiad omavahel seotud on. Viimane on globaalne ehk tähendusliku narratiivi tasand. Narratiivne ajalookirjutus on “ülalt alla” deduktiivse mõtlemise tulemus, globaalne vaade ajaloole. Sageli kujutab ajalookirjutus sündmuste kulgemist ajas kultuurilise evolutsiooni ja tähendusliku arengu võtmes. Globaalne vaade on teooria ja mudeli tasand, milleta ei saa hakkama ükski ajaloo filosoofia. See pärast kujundab globaalne vaade kultuurilisi identiteete — moodustuvad sotsiaalsed narratiivid, ideoloogiad, tähendused, usundid, üldised teooriad jms. Hästi koolitatud humanitaarteadlased

peavad oma mõtlemises valdama nii lokaalset kui globaalset stiili.

“Kahe vaate” teooria järgi, mida siinne kirjutus esindab, saab sama kontinumit globaalse ja lokaalse vahel eristada ka uuritavas materjalis, kõikides humanitaaria valdkondades — kultuuride, ideoloogiate, mütoloogiate, religioonide, kirjanduste jne ajaloos. Ajaloo lokaalse kihistuse moodustavad nt üksikud tõsiasjad, käsitööoskused, kunagi kasutatud tehnoloogilised võtted, erinevad kirjasüsteemid, vanad käsikirjad, arheoloogilised esemed jms. Teadmisi nende kohta suudavad päevavalgele tuua arheoloogilised, filoloogilised või mõned muud meetodid. Lokaalsed andmed on sageli ilma tähenduseta ja fragmentaarsed, mis tuleb alles konteksti asetada. Ajaloo “kirjutamise” käigus need tõsiasjad seotakse omavahel ja seatakse narratiivsesse konteksti. Globaalne ajalooliste süsteemide tasand koosneb kesksetest tunnustest, mis sõnastavad identiteeti ja kujundavad põhilist agendat, andes tähenduse ja spetsiifilise konteksti kõikidele lokaalsetele komponentidele. Globaalne vaade keskendub nt ajastutele, rahvastele, impeeriumidele, ideoloogiatele jne, ehk ajaloole suures plaanis. Mõistagi leidub ka ajalookirjutuse väiksemaid vorme, nagu näiteks analistlik formaat, kus fakte ainult loetletakse kronoloogilises järjekorras, ent narratiivselt sidumata. Seega, ajaloo uurimiseks ja kirjeldamiseks on lugematuid eri võimalusi ning sotsiaalne kokkulepe, milline nendest on kõige adekvaatsem, võib ajas tublisti muutuda.

Ajaloo lokaalse ja globaalse tasandi eristamine on fundamentaalse tähtsusega, sest nende andmed ei pruugi kattuda. Mingi kultuuri lokaalsete elementide esinemine võib, aga ei pruugi olla sõltuv selle ideoloogiast globaalsel tasemel. Näiteks kasutasid teise aastatuhande e.m.a Babüloonia matemaatikud oma arvutustes Pythagorase teoreemi rohkem kui tuhat aastat enne kreeklasi. Kui teatud lokaalne nähtus ei ole ülalt alla ehk globaalselt juurutatud, siis on selle elemendi esinemine antud kultuuris kontekstist sõltumatu. See tähendab, et iga kultuur sisaldab lokaalsel tasemel endas rohkem, kui avalikult ehk globaalsel tasemel sellest räägitakse. Globaalne kultuurimudel on tsentraalselt koherentne. Teatava kultuuri sisemised vastuolud paiknevad selle lokaalsel tasan-

dil, globaalse mudeli jaoks need on üleliigsed detailid. Vaadeldes kogu süsteemi globaalsete ülalt alla hierarhiliste suhete kaudu, ei pruugi vastuoluliste lokaalsete elementide esinemine antud kultuuris isegi tuvastatav olla. Sellised lokaalsed elemendid võivad olla näiteks opositsioonilised rühmad, kes levitavad vastupidiseid ideoloogiaid sellele, mida tuntakse globaalsel tasandil. Vastupidised ideoloogiad võivad saada domineerivaks teatava kultuurilise revolutsiooni käigus, mille kohta saab näite tuua Eesti lähiajaloo, 1991. aastast. Ajaloolasele pole mingi uudis, et ajalugu saab “ümber kirjutada” ehk näha sama faktide kogumit mingis hoopis teise teooria võtmes. Seda võimaldab lokaalse vaateviisi võimendamine ja muutmine globaalseks mudeliks.

“Kahe vaate” teooria jätab vastamata küsimusele, kumb nendest kahest ajaloo vaatlemise viisist on õigem, täpsem või intelligentsem. Ajaloo uurimise eri etappides tuleb kasutada mõlemat mõtteviisi — lokaalset vaadet selleks, et selgeks saada faktiline materjal, ning globaalset selleks, et selgitada välja faktilise materjali tähendus ühiskondadele ja inimrühmadele laiemalt. Tõsiseltvõetav ajalookirjutus arvestab võimalikult paljude üksikute tõikadega. Globaalse narratiivi koostamise võimekus paraneb lokaalsel tasemel tehtud intensiivse töö kaudu. Ajalugu ise on hiiglaslik kontiinuum üksikutest pisiasjadest kuni suurte narratiivideni. Võrdlemise metodoloogiat humanitaarteadustes kirjeldan allpool nelja tüüpilise lähenemise näidetega, mis lähtuvad “kahest vaatest” ajaloole ja on ühtlasi neli põhilist vaateviisi, mille abil humanitaarteadustes on võrdlemine võimalik.

3. VÖRDLEMINE KUI TUNNETUSPROTSESS

Võrdlemine kui mõtlemisprotsess ei toimu ilma kognitiivse toimijata. Jonathan Z. Smith on ühes oma mõjukas artiklis rõhutanud humanitaarteadusliku ehk kultuurilise võrdlemise psühholoogilist tausta:

teadlane enamasti ei kavatse võrdlusi tegema hakata. Tõepoolest, kõige sagedamini tõmbavad teda ligi teatavad andmed nende uniikaalsuse tõttu. Aga sageli meenub teadlasele kuskil poolel teel, teatava *déjà vu* kaudu otsekui tahtmatult, et ta on “seda” või “mi-

dagi sellesarnast” varem näinud. [---] Sellele kogemusele, uurimistöö ettekavatsemata tulemusele peab siis andma tähenduse ja pakkuma seletuse. (Smith 1988: 22.)

Humanitaarias tekib võrdlus subjektiivse kogemuse kaudu, seetõttu on tal psühholoogiline loomus. Selline tõdemus ei õõnesta kuidagi võrdlemise teaduslikku olemust. Humanitaarteaduslik võrdlemine ei erine loodusteaduslikust. Võrdlemine on seoste leidmine asjade ja nähtuste vahel — võrdlus on teise sõnaga muster (*pattern*). Võrdlemine kui kognitiivne protsess tähendab mustrite märkamist. Sellist ajuaktiivsust kutsub Cambridge’i ülikooli professor Simon Baron-Cohen “süstemiseerimiseks” (*systemizing*):

Süstemiseerimine on võime analüüsida muutuvaid mustreid, aru saada, kuidas asjad toimivad. Informatsioon muutub meie ümber kogu aeg iga päev ja see on kas juhuslik või mittejuhuslik. Kui muutus on mittejuhuslik, siis on sellel ka muster, ning inimese aju on häälestatud mustreid märkama. Muster on teine sõna korduse jaoks: me märkame, et sama informatsiooni järgnevus on varem esinenud. Kui hästi mustreid märgatakse, on miski, mis rahvastikus varieerub. (Baron-Cohen 2011: 104.)

Selleks et leida maailmas mustreid, on aju häälestatud neid avastama nt võrdlemise teel. Baron-Coheni järgi põhineb “süstemiseerimine” neuroloogilistel protsessidel ja mehhanismidel. See-ga võrdlemine kui süstemiseeriv ajutegevus ei ole oma olemuselt “psühholoogiline”, vaid suuresti moodulitel põhinev, see leiab aset tahtmatult ja pingutamata. Need osad inimajust, mis tegelevad ümbritsevast informatsioonist mustrite otsimisega, mis võimaldavad taibata asjade töötamise põhimõtteid ja ennustada tulevikku, moodustavad “süstemiseeriva mehhanismi”, mis on eri inimestel reguleeritud erinevale intensiivsusele. Baron-Cohen kirjeldab selle mehhanismi seitset tugevuse astet nõrgast tugevani (2011: 112–115).

Süstemiseeriva mehhanismi ülemäära tugev häälestatus on omane autismispektri seisunditele. Autistlikud isikud otsivad ja loovad mustreid lakkamatult, nende aju on hüpersüsteemne. Sellest tingitult toovad ootamatud muutused nende elukorralduses kaasa väga suure stressi. Paradoksaalsel kombel otsivad autist-

likud isikud mustreid, ent on sageli raskustes nende leidmisel. Nende tähelepanu on suunatud detailidele, kuid laiemate kontseptsioonide moodustamine võib olla häiritud (Snyder jt 2004). Autistlike isikute lähisugulased kalduvad samuti märkama ja tähtsaks pidama pisiasju, seega on tegemist laiemaga kognitiivse fenotüübiga, mis on omane teatud osale populatsioonist (Happé jt 2001). Sellel osal populatsioonist võib olla häiritud narratiivne võimekus ja olla vähene huvi tähenduslike globaalsete diskursuste vastu. Sellele fenotüübile omane kognitiivne stiil kaldub ka ajalugu vaatlema lokaalsel viisil, üksikfaktide ja pisiasjade kaudu. Paljud edukad teadlased on olnud kliinilises mõttes autistlikud (Baron-Cohen 2003).

Tähelepanu pisiasjade suhtes sugeneb loomulikult ka hariduse omandamise käigus, kui õpitakse tundma teatud valdkonnas olulisi andmeid ja nende aspekte. Loomulik tundlikkus detailide suhtes on siiski kaasasündinud. See avaldub nt “nõrgas tsentraalkoherentsis”, mis väljendub kalduvuses tegeleda pigem osade kui tervikuga, pigem pisiasjade kui globaalse tähendusliku vormiga (Happé, Frith 2006). Selline tunnetusvorm on äärmuslikul kombel analüütiline, võimaldades saavutada suurepäraseid tulemusi lokaalses andmetöötlemises ning mäletada väga täpselt teatavaid detaile. Ometi on selline vaateviis mehhanistlik ja maksab lõivu suurema pildi nägemisele — tähenduslikule, globaalsele ja empaatilisele maailmavaatele.

Kui kalduvus näha metsa asemel puid on autistlik, siis selle vastand on hea sotsiaalne ja kontseptuaalne aju, mille nõrgaks küljeks on detailide vähesus. Kui aju on kord ära õppinud mingi kontseptsiooni, siis nähakse tervikut, aga osade tajumise teadlikkus on pärsitud (Snyder jt 2004). Simon Baron-Coheni empatiseeriv-süsteemiseeriv teooria on loodud autismi seletamiseks, kuid laiemalt põhineb see neuroteaduslikul avastusel, et inimese ajus on kaks paralleelset kognitiivset süsteemi, mitte üksainus. Üks nendest on sotsiaalne aju, mis tegeleb liigikaaslaste vaimuseisunditega, nende kavatsustega, emotsioonide ja soovidega. Seda võib nimetada mentalistlikuks intelligentsiks ehk nende moodulite kogumiks, mis aitab sotsiaalselt hakkama saada. See moodulite kogum on autismi puhul nõrgalt arenenud. Teine kog-

nitiivne süsteem on Baron-Coheni teooria järgi süstemiseeriv, mida võib nimetada ka mehhanistlikuks mõtlemiseks, see tegeleb füüsilise maailmaga, oskab läbi käia inertsete objektidega (Baron-Cohen 2003). Neid kahte valdkonda võib nimetada vastavalt ka “rahvapsühholoogiaks” ja “rahvafüüsikaks”. Tavaliselt segunevad need kaks kognitiivset süsteemi omavahel lahutamatuks, nõnda et üht pole teisest võimalik eristada. Seda, et need kaks süsteemi toimivad teineteisest lahus, näitavad sellised kliinilised seisundid nagu autism. Autistidel on sageli mehhanistlikke andeid teatavas valdkonnas, samas kui mentalistlik teadlikkus sotsiaalsest maailmast on jäänud keskpäraseks või nõrgaks (Baron-Cohen 2003). Siinses kirjutises esitatud “kahe vaate” teooria seob ajaloo globaalse käsitluse sotsiaalse aju ning lokaalse mõistmise “süstemiseeriva” ajuosaga.

Samalaadset erinevust on näidatud ilma kliiniliste seisundite termineid sisse toomata. Tänu uutele tehnoloogilistele võimalustele on välja selgitatud, et inimese aju aktiveerib ennast kahe teineteist välistava piirkonna vahel. See on kinnitus inimtunnetuse dualistlikust loomusest (Jack 2014). Vaimne võimekus või selle osad väljenduvad kogu aeg, sest aju ei puhka kunagi. Kui inimene ei ole keskendunud ühele ülesandele, on aktiveeritud aju osad, mida kutsutakse “vaikimisi võrgustikuks” (*default mode network*). Kui mõeldakse teistest isikutest või iseendast, meenutatakse minevikku ja plaanitakse tulevikku, aktiveeritakse “vaikimisi võrgustik”. Kui inimene on keskendunud mingi ülesande lahendamisele, aktiveeritakse teine, “ülesandele suunatud võrgustik” (*task positive network*). Need kaks võrgustikku on omavahel pöördvõrdelises seoses, ühe aktiivsus surub alla teise oma. Vaid harva on võimalik aktiveerida mõlemat korraga, need hetked on seotud loominguulise mõtlemisega. Tõenäoliselt õige hüpoteesi järgi tegeleb “vaikimisi võrgustik” sotsiaalse informatsiooni käsitlemisega ja teine lahendab mittesotsiaalseid ülesandeid (samas). Esimene käsitleb isikuid — ennast ja teisi — ja teine asjade maailma. Mõlemad võrgustikud sisaldavad nii tahte alluvaid kui ka automatiseeritumaid, nn vabakäigus olevaid närvisüsteeme.

Need kaks ajuvõrgustikku mõistavad maailma eri moel. “Vaikimisi võrgustik” mõtleb deduktiivsel viisil ülalt alla, on kog-

nitiivsest kontekstist mõjutatud ega lase end häirida pindmistest stiimulitest. Teine, ülesandele keskendunud mõtlemisviis on induktiivne, alt üles mehhanistlik ja stiimuli tüübi suhtes tundlik (Jack 2014: 178). Sellesse neuromaalse arhitektuuri on kodeeritud pinged kahe mõtlemisviisi vahel, mida võib üldiselt nimetada analüütiliseks ja empaatiliseks. See mõisteline pinge on vermitud ajus ja arenenud välja evolutsiooni käigus. Mõlemal võrgustikul on oma kindlad ülesanded:

Üldiselt öeldes sobib analüütiline mõtlemine eritlema nähtusi, mis on füüsilised/hingestamata või abstraktsed süsteemid, kus valitsevad reeglid. See kasutab fokuseeritud ja süstemaatilist lähenemist, et olla võimeline ennustusi tegema. Empaatiline mõtlemine seevastu paistab kõige paremini sobivat eritlema nähtusi, kasutades subjektiivseid kontseptsioone (nt emotsioone), mis on definitsiooni järgi ebamääraseid ja mille kasutus sõltub vägagi kontekstist. Selliseid nähtusi paistab kõige paremini mõistvat avaramalt fokuseeritud holistlikum ehk “sünteeiline” arutlemisvorm. (Friedman, Jack 2017.)

Humanitaardistsipliinides ja ajaloost mõeldes on pinged analüütilise ja empaatilise mõtlemisviisi vahel palju suuremad kui loodusteadustes, kus emotsioone ja empaatilisust nõudev sisu enamasti puudub. Kognitiivsele arhitektuurile vastavalt on võimalik kasutada kahte teineteist täiendavat mõtteviisi, millest ühte võib nimetada globaalseks-empaatiliseks ja teist lokaalseks-analüütiliseks. Need on omavahel pingelises antikorreleatsioonis nagu mainitud ajuvõrgustikud ja loovad sageli omavahel kokkusobimatuid vaateid maailmale. Globaalne vaade uurib ajaloo tähendust ja koostab selle kirjeldamiseks narratiivi, aga lokaalne vaade analüüsib tõsiasi ja artefakte, pööramata tähelepanu nende sotsiaalsele sisule. Need kaks kognitiivset süsteemi muutuvad kognitiivseteks eelistusteks mõelda ja käituda teataval viisil, kui teadust tegeva inimese aju on loomuomaselt rohkem aktiveeritud “empaatilisel” või rohkem “analüütilisel”.

Kahe erineva tunnetusstiili tüüpilisi esindajaid võib kirjeldada järgnevalt. Isikul, kellel on kaldumus globaalse ja empaatilise stiili esindamisele, on head narratiivsed võimed ja tugev kognitiivne tsentraalkoherents fookusega “suurel pildil”. Isik, kellel on

lokaalne ja analüütiline kognitiivne stiil, on hea süsteemne mõtle- ja faktide ja piasiasjade suhtes, kuid võib olla “nõrga tsentraalkoherentsi” kalduvusega, kelle terviku nägemus on fragmentaarne. Kontiinuum analüütiliste ja empaatiliste äärmuste vahel esineb kogu rahvastiku tunnetusstiili jätkuvusena tugevast tsentraalsest koherentsist ja globaalsest fookusest nõrga tsentraalse koherentsini ja fookuseni piasiasjade suhtes. Tavakõnes tähendab see, et esimehe kaotab piasiasjad ja keskendub peamisele sisule, teine aga on vaimustunud piasiasjadest ja lokaalsetest mustritest, jättes suure pildi ja konteksti unarusse (Booth, Happé 2010).

“Kahe vaate” käsitlus on oluline sellepärast, et ta näitab ära mõlema vaate piiratuse ning ennustab, et üks ilma teiseta osutub ebatäielikuks. Piiratuse näiteks võib tuua ajaloo käsitlemise sotsiaalse tähendusega narratiividena, milles faktilise tõe järele ei küsitagi. Selline vaateviis on piiratud liigse globaalse kallutatuse tõttu. Ajaloolist tõde justkui polekski olemas või siis pole seda erinevate vaateviiside rägastikust võimalik välja tuua. Sellise kalduvusega koolkonnad peavad sotsiaalseid suhteid ajaloo võtme- komponentideks, olgu siis üksikisikute, kogukondade, ühiskondade või ideoloogiate tasandil. Igal sotsiaalsel või etnilisel grupil on oma “tõde” ajaloosündmuste tõlgendamisel, seetõttu objektiivset tõde ei eksisteeri. Kuna aga sotsiaalne mõtlemine kontrollib ainult üht kahest tunnetussüsteemist, on analüütilise mõtlemise faktiline tasand jäetud teenimatult läbi uurimata või seda pole oluliseks peetud. Selle vastand on rangelt analüütiline ja faktiline vaateviis, kus kontekstilised tähendused jäetakse kõrvale ja otsitakse ainult objektiivset tõde. Selline mõtlemine on samuti kallutatud ja annab rahuldavaid tulemusi ainult väga kitsastes piirides. Ammendava ajalookäsitluse jaoks ei ole piisavad ainult analüütiliselt lokaalne ega ka empaatiliselt globaalne uurimine, vaid kasutada tuleb mõlemat. Faktid kui diskreetsed ühikud on materjal, millest ehitatakse üles “suur pilt”, kui moodustatakse tsentraalselt koherentne süsteem, sotsiaalne narratiiv. Lokaalsed ja analüütilised vaated ajaloole on küll samavõrd õigustatud kui globaalsed ja empaatilised uurimissuunad, ent mõlemad kalduvad tasakaalust välja ilma vastaspooleta.

4. VÕRDLUSE TÜÜBID

Ajaloo “kahe vaate” paradigma järgi on olemas neli põhilist võrdlustehnikat või -tüüpi, kaks kummagi vaate kohta — lokaalselt lokaalne (Ll), globaalses stiilis lokaalne (Lg), lokaalses stiilis globaalne (Gl) ja globaalselt globaalne (Gg). Suur täht G või L tähendab võrdluse tüüpi ning väike täht selle järel kognitiivset stiili, kuidas võrdlust teostatakse. Esimene võrdlustüüp on täielikult “lokaalne”, üksikfakti võrdlemine faktiga, joone võrdlemine joonega või tähe tähega (Ll). Teine tüüp on globaalses stiilis lokaalne võrdlus ehk induktiivne altpoolt üles liikuv võrdlus, kus fakti võrreldakse faktiga, otsides ühtlasi mustrit või teooriat, mille alla teatud kogum tõsiasju sobituks (Lg). Kolmas võrdlustüüp on lokaalses stiilis globaalne ehk deduktiivne ülalt alla faktide võrdlus mingis juba omaks võetud üldise teooria raames (Gl). Neljas tüüp on globaalselt globaalne ehk süsteemide, teooriate, narratiivide ja ideoloogiate võrdlus üksteisega (Gg).

Üsna samasuguse taksonoomia inимтunnetusest annab evolutsioonipsühholoogiline vermitud aju teooria (*Imprinted Brain Theory*). Selle teooria järgi on autistlik ja psühhoiline spekter diametraalsed vastandid ja normaalsus ehk tasakaalustatud aju asub nende vahel (Crespi, Badcock 2008). Paljud kliinilised uurimused on näidanud suurenenud lokaalset andmetöötluse viisi autismispektris, ent psühhootilises spektris isikutele on omane kalduvus globaalsele andmetöötlusele (samas). Võrdlemise reeglite käsitus siinses artiklis on ankurdatud evolutsioonilise teooria külge närvivõrkude arenemisest ja sellisel viisil kliiniliselt täpne. Risk kliinilise loomusega vaimuseisundite tekkimiseks on arenenud koos kognitiivsete võimetega, mis vastava seisundi spektris on sageli tõhustatud — mentalistlik mõtlemine psühhoosi ja mehanistlik tunnetus autismi puhul. Ll tüüpi mõtlemisviis on autistlik, Lg vastab skemaatiliselt Aspergeri sündroomile, Gl on skisotüüpiline mõtlemine ja Gg vastab skisofreeniale. Skemaatiliselt võib seda kujutada nii:

Ll-----Lg-----0-----Gl-----Gg

Autismispekter

Psühhoiline spekter

Kõik võimalikud inimlikud mõtteviisid mahuvad nende nelja versta posti vahele. Seose loomine diagnoositavate kliiniliste seisunditega on oluline sellepärast, et kliinilises seisundis muutuvad eelistused mõtlemise ja käitumise osas kalduvusteks, isegi tugevaks kallutatuseks teatud viisil mõtelda ja käituda. Ülal esitatud skeem ei kehti tingimata ainult teadusliku, vaid ka tavamõtlemise kohta. Statistilise normaaljaotuse ehk “kellukakõvera” järgi asub enamik inimesi oma kognitiivse stiili poolest Lg ja Gl vahepealises alas. Kuigi ei ole veel täpselt teada, millises ulatuses vermitud aju teooria paika peab, on see igati kooskõlaline dualistlike käsitlustega inimtunnetusest ja pingetest ajuvõrgustike vahel, nagu ülalpool kirjeldatud.

Esimene (Ll) ja viimane (Gg) võrdluseliik on omavahel sarnased, sest mõlemad opereerivad ainult ühel tasandil. Tõeliselt viljakas vahekord leidub aga võrdlustüüpide Lg ja Gl vahel, sest esimene neist alles otsib teooriat, mille teine on juba leidnud ning mida ta rakendab. Need kaks võivad olla sama võrdluse eri faasid. Teisisõnu, Gl on mudelil põhinev algoritm ja Lg mudelita algoritm. Õppimise ja otsuste langetamise juures on tuntud lõivsuhe mudelil põhineva algoritmi *tõhususe* ja mudelita algoritmi *paindlikkuse* vahel (Daw, Dayan 2014). Tõhusus tähendab minimaalset kulu selliste ressursside puhul nagu aeg, energia ja arvutusvõimsus. Mudelil põhinevad algoritmid ehitavad maailma olukorrast selge kujutise ning ennustavad kiiresti iga muutuse või otsuse tõenäolisi tulemusi. Mudelita algoritmide paindlikkus seisneb laia hulga sisendite kallal töötamise võimekuses, nende hulgas on ka uudsed ja ootamatud stiimulid. Paindlike süsteemide peamine väljakutse on eristada uusi ja ebatavalisi signaale, millega süsteem arvestama peab, nendest stiimulitest, mis sisaldavad ainult müra ja häiringuid. Signaali ja müra eristamine on universaalne tunnetusprobleem, kuid sellega saavad näiliselt paremini hakkama paindumatud süsteemid, mis võtavad vastu ainult kitsast hulka sisendeid ja heidavad palju potentsiaalselt väärtuslikku infot mürana kõrvale (Del Guidice, Crespi 2018). Mudelita algoritmide parem paindlikkus sobib energilisele õppijale, aga mudelit on vaja algoritmi tõhusaks rakendamiseks.

Lokaalses stiilis lokaalne (Ll) võrdlus vaatleb süsteemi detaille ilma teooria või mudelita. Selle näiteks võiks tuua trükivigade otsimise juba valmis tekstist. Otsitakse sarnasusi ja erinevusi piisajades, võidakse võrrelda erinevate süsteemide osi omavahel. Selline võrdluse viis on tõhus analüüsima väikeseid osi suletud süsteemides. Lokaalselt lokaalne võrdlus ei tooda üldisi järeldusi, kuigi väikeste osade funktsioneerimine mõjutab kahtlemata süsteemide globaalset toimimist. Ll on mudelita algoritm, millel pole teooria ehitamise kavatsust, see on kontekstist sõltumatu ja oleb aspektist.

Globaalses stiilis lokaalne (Lg) võrdlus on “alt üles” ehk induktiivne lähenemine lokaalsetele andmetele, millel on teooria ehitamise plaan. See on võimeline leidma sarnasuse ja erinevuse mustreid süsteemide vahel lokaalsel tasemel, avastama sarnaseid koostisosi kontekstist sõltumatult. Sellest võrdlustüübist johtuv alt üles mõtlemine aitab välja tuua, et erinevustest hoolimata on ühe või mitme süsteemi diskreetsed osad sarnased ja neid võib kutsuda sama nimega nende sarnaste funktsioonide tõttu — nad on just nagu kaks neeru ühe inimese kehas.

Lokaalses stiilis globaalne võrdlus (Gl) on “ülalt alla” ehk deduktiivne süsteemide komponentide omavaheline kõrvutamine kontekstist sõltuval viisil. Kui Gl menetlus leiab sarnaseid mustreid ühes, kahes või enamas süsteemis, vaatleb ta neid jooni nende vastavates kontekstides. Tõsiasi, et võrreldakse lokaalseid osiseid, ei muuda võrdluse olemust lokaalseks, sest neid vaadeldakse tõlgenduslikult suurt pilti tervikuna silmas pidades. Selline võrdlus lähtub teatavast terviklikust teooriast või mudelist. Isegi kui leitakse sarnasusi sama süsteemi piirides — nagu kaks neeru ühe inimese kehas —, jäävad need sarnasustele vaatamata kontekstilt erinevaks. Sellepärast sobib Gl tüüpi võrdlus paremini erinevuste kui sarnasuste tuvastamiseks, sest kontekstilisest vaatepunktist paistavad ja tunduvad kõik sarnasused omavahel erinevat. Globaalset tüüpi võrdlustes määratleb kontekst lokaalsete osade tähenduse ja funktsiooni.

Kahte või enamat globaalset süsteemi saab võrrelda tervikute-na, mis on Gg tüüpi võrdlus. Globaalses stiilis globaalne võrdlus on võimeline mustreid leidma üldiste kategooriate rühmas. Oma

loomu poolest on see võrdlustüüp võimeline välja tooma pigem erinevusi kui sarnasusi, kuigi suurte süsteemide või teooriate vahel võib leiduda ka sarnasusi. Mõlemad globaalsed võrdlustüübid (Gg ja Gl) on sobivad tööriistad leidmaks üldisi sarnasusi süsteemide vahel, mis on fenomenoloogilist laadi ja võivad sisaldada erinevusi piasjades. Need fenomenoloogilised sarnasused võivad mõnikord olla ka morfoloogiliselt seotud või pärineda “ühisest esivanemast”. Kui nii, siis peaks seda saama kindlaks teha teatud joonte lokaalse taseme analüüsi abil. Erinevus Gl ja Gg tüüpi võrdluste vahel on nende fookuses. Nt kui maoismi võrrelda bolševismiga üldise globaalse kategooria “kommunism” all, siis on tegemist Gl tüüpi lähenemisega. Aga neid kahte võib võtta ka globaalsete kategooriatena ja võrrelda üksteisega sellistena, see oleks Gg tüüpi võrdlus.

Erinevusi nende nelja võrdlustüübi vahel võib lihtsalt selgitada nt mõistete abil “fakt” *versus* “teooria” ja “sotsiaalne narratiiv”. Võrdlustüüp Ll analüüsib ja võrdleb fakte omavahel ega ole huvitatud teooriast ega narratiivist, et neid lahti seletada. Lg võrdleb faktilisi andmeid ja eeldab, et neid võiks seletada teatava koherentse teooria või narratiivi abil, piltlikult öeldes, et puude taga on ka mets. Vastupidisel viisil on Gl tüüpi võrdlusel juba olemas teooria ja ta suhestab faktilist informatsiooni selle teooria või mõne suure narratiiviga. Gl tüüpi on igasugune narratiivi konstrueerimise protsess, kui valitakse ja jäetakse kõrvale tegelasi ja sündmusi teatava sobiva süžee tarvis. Gg tüüpi menetlus ei võrdle fakte, vaid teooriaid, ideoloogiaid ja narratiive omavahel. Seetõttu kujutab Gg endast sageli konfrontatsiooni suurte ideede, teooriate ja narratiivide vahel. Oluline on vahet teha fakti ja narratiivi tasanditel ja mitte võrrelda lokaalset ja globaalset omavahel.

5. VÕRDLUSTE PAIKAPIDAVUSE HINDAMINE

Mustrite paikapidavust, mille võrdlused humanitaarteadustes välja toovad, saab hinnata nii “terve mõistuse” seisukohalt kui ka lähtudes eksperdi tasemel teadmistest. Kuna humanitaarteadustes täppisteaduslikud mõõteriistad enamasti puuduvad, kujuneb üksmeel isikutevahelises kontekstis kokkuleppena, milles teatav

kognitiivne stiil harilikult domineerib. Juhtivate ekspertide või koolkondade kognitiivne stiil ja sellest lähtuvad arvamused on see jõud, mis ehitab üksmeele selle kohta, millist tüüpi võrdlused on paikapidavad ja millised mitte. Sellised kognitiivsed stiilid võivad olla kallutatud globaalsel või lokaalsel viisil teooria või faktide poole, mis viib vastavalt G- või L-stiilis võrdluste omaksvõtu või hülgamiseni. Mustrid Gg ja Gl tunduvad vastuvõetavamad vastavale kognitiivsele stiilile G ning Ll ja Lg stiilis mustrid on vastuvõetavamad tunnetustüübile L. Globaalsele tüübile G sobib enam välja tuua erinevuste mustreid, sest ta süstematiseerib materjali kontekstist sõltuval viisil, samas kui L-tüüpi võrdlused suudavad leida väikses mõõtkavas sarnasusi paljudes globaalsetes kontekstides. Selline stilistiline erinevus kajastub retoorilises küsimuses, mida sageli metodoloogiliste arutluste juures küsitakse — kummad on olulisemad, sarnasused või erinevused?

Võrdluse paikapidavuse hindamisel on peaküsimus, kuidas teisendada L-tasandi andmed ja viia neid kooskõlla G-tasandi teooriaga, näiteks kuidas kontekstualiseerida lokaalsed andmed üldise teooria abil või kuidas tõestada teooriat G tasemel L. Kui globaalse tasandi võrdlus on leidnud süsteemide vahel erinevuse, siis lokaalse tasandi võrdlused võivad samades süsteemides endiselt leida sarnasusi. Vastupidises suunas liikudes, kui võrdlus lokaalsel tasandil on leidnud palju sarnasusi, võivad süsteemid globaalsest vaatepunktist ikkagi olla erinevad.

Võrdlevas uurimistöös on tüüpiline juhtum selline, kui teatavad sarnasused pisiasjades ilmnevad mitmes erinevas kultuuri-kontekstis. Esiialgu võib uurija püüda neid sarnasusi sellistena kirjeldada, kuid ajapikku võib tal sügeneda soov neid teatava teooria abil seletada. Sarnasused võivad olla õigesti märgatud, kuid neid seletav teooria võib kujuneda ebatäpseks. Lokaalse tasandi fakte seletavat teooriat võib formaalselt kirjutada valemiga $G \{l_1, l_2, \dots, l_n\}$, milles komponendid l_i viitavad lokaalsetele sarnasustele eri süsteemides ning G viitab teooriale, mis neid seletab ja kontekstualiseerib. Seletavate mudelite paljusust saab kirjutada valemiga $L \{g_1, g_2, \dots, g_n\}$, milles komponendid g_i viitavad võimalikele teooriatele, mis lokaalse tasandi andmeid oma mudeliga seletavad.

Paljudel juhtudel võib teooria jalgratas olla juba leiutatud. Näiteks võrdlevas keeleteaduses uuritakse sarnaseid sõnu või laensõnu eri keeltes, nendele leidudele pakuvad seletuse etimoloogilised kaalutlused või keelekontaktide hüpotees. Võib siiski juhtuda, et leitud sarnasuste seletamiseks puudub sobiv teooria. Sellisel juhul võib sarnasuste seletamiseks formuleerida uue teooria, mis on loominguuline liikumine Lg võrdlusest GI mudeli juurde. Uued teooriad muudavad sageli olemasolevate akadeemiliste distsipliinide piire ja teaduslikuks peetava mõtlemise viisi. See sünnib siis, kui lokaalse tasandi informatsiooni kontseptualiseeritakse globaalsel tasandil nii, et see avab uurimistööle ootamatult uue sisu või senitundmatu valdkonna. Seega pole võrdlemine olemuslikult ei G- ega L-tüüpi protsess ega muster, vaid head võrdlust peab saama mõlemal viisil esitada ja parandada.

6. VÖRDLEMINE SMITHI, FRAZERI JA WITTEGENSTEINI JÄRGI

Ülal esitatud neli võrdlustüüpi käsitlesid laia teemat väga skeemaatilisel viisil. Need neli võimalust on ainult väljavõtted hiiglaslikust arsenalist, kuidas humanitaarteadlased tegelikult võrdlevad. Teadlaste tehtud tegelikke võrdlusi ja kõrvutamissoovitusi on nende nelja tüübi abil siiski võimalik formaalselt analüüsida. Jonathan Z. Smith on esitanud oma käsitluse metodoloogiliselt korrektselt sooritatud võrdlusest (Smith 2000). Smithi järgi koosneb korrektne võrdlemine neljast “normatiivsest operatsioonist”, mis on esitatud järjekorras kirjeldus, võrdlus, taaskirjeldus ja parandus. Kõigepealt lokaliseerib kirjeldus kaks või enam võrreldavat nähtust nende rikkalikes algsetes kontekstides ning uurib retseptioonilugu. Seejärel võetakse ette võrdlemine mingi kategooria, küsimuse, teooria või mudeli suhtes ja kirjeldatakse neid nähtusi uuesti üksteise valguses. Viimane operatsioon parandab akadeemilisi kategooriaid, mille juurde neid võrreldavaid nähtusi on varem kujutletud (samas: 239). Smith ei too oma õige võrdluse käsitluse kohta ühtegi näidet, kuid enim tähelepanu väärrib tõsiasi, et ta soovib võrreldavaid nähtusi kõigepealt eritleda nende algupärasest kontekstis ja alles siis asuda võrdlema. See asjaolu näitab,

et tegemist on kontekstiliselt sõltuva ehk G1 tüüpi võrdlusega. Smithi “normatiivsed operatsioonid” pigemini kirjeldavad, kuidas võrdlust hinnata, ega pööra tähelepanu sellele, kuidas muster on leitud ja millisel tasemel see opereerib — faktilisel (lokaalsel) või teoreetilisel (globaalsel). Sellise võrdluseliigi normatiivsena kehtestamine võib tähendada, et Jonathan Z. Smith kaldub oma mõtlemises eelistama kognitiivset stiili G1, mis pöörab suuremat tähelepanu teooriale ja kontekstile.

Smithi käsitlusele vastukaaluks võib tuua teistsuguse näite, kus uurija eelistab võrdlemise käigus fakte ja kirjeldusi üldistele teooriatele. Selleks sobivad Ludwig Wittgensteini kommentaarid Sir James George Frazeri etnograafilise kogumiku *Kuldne oks* kohta, mis tal on kirja pandud aastatel 1930–1931. Frazer kogus oma suurteose jaoks tohutul hulgal etnograafilist materjali, *Kuldse oksa* esmaväljaanne ilmus aastal 1890. Raamatus kirjeldab ta tohutul hulgal eri rahvaste tavasid, ent nende seletamisel lähtub ta enda sõnul üldisest põhimõttest, et “oleks hea, kui me algelisemate ajajärkude ning rasside kommete uurimisel suhtuksime nende vigadesse kui vältimatuisse eksitustesse, mida tõe otsinguil ikka ette tuleb” (tsit. Wittgenstein 1997: 2533). Teisisõnu kasutas Frazer oma materjali seletamisel algelisemate kultuuride “eksituse teooriat”, mis vastas tema ajastu vaimule. Wittgenstein kommenteerib sellist mõtlemist väga kriitiliselt:

Juba idee mingit tava — näiteks preesterkuninga tapmist — seletada tahta näib mulle väärana. Kõik, mida Frazer teeb, on selle tava usutavaks tegemine inimestele, kes mõtlevad samuti nagu tema. On väga silmatorkav, et lõpuks on kõik need tavad esitatud nii-öelda lollustena. (Wittgenstein 1997: 2532.)

Wittgenstein loeb huviga Frazeri kogutud materjali, aga ei nõustu tema pakutud seletustega. Teisisõnu, ta vaatleb toodud näiteid lokaalsel tasandil, eelistab mudelita algoritmi ega võta omaks globaalsel tasemel esitatud üldistusi. Tänapäeva antropoloogia enam ei nõustuks tavade ja kommete kirjeldamisega “lollustena”. Seda, mida Frazer esitleb võrdlustüübiga G1, vaatleb Wittgenstein lokaalselt Lg stiilis ja rahuldub sellega. Tema arvates pole Frazeri seletused ega teooriad isegi vajalikud:

Ma usun, et midagi seletada üritamine on juba sellepärast vale, et piisab sellest, kui ainult õigesti kokku võtta see, mida **teatakse**, ilma sinna midagi lisamata, ja rahuldus, mida seletamise kaudu on taotletud, tuleb iseenesest kätte (samas: 2533).

Siin on oluline lisada, et Wittgenstein oli tõenäoliselt autist, seetõttu on tema kognitiivne stiil lokaalse kalduvusega (Fitzgerald 2004). Autism väljendub ka tõigas, et Wittgenstein peab andmeid olulisemaks kui teooriaid. Autismspektris isikutel on metakontseptsioonide moodustamine ja omaksvõtmine raskendatud (Snyder jt 2004). Autistlik mõtlemine vastustab teooriaid ja lihtsaid üldistusi. Wittgensteini arvates hüppab Frazer liialt kiiresti lihtsakoelistesse järeldustesse, nii et ta isegi emotsionaalselt hüüatab: “Kui ahtakene on Frazeri hingeelu! Ning seega — milline võimetus mõista tema aja Inglismaa omast erinevat elu!” (1997: 2535). Frazeri käsitlused lähtuvad sageli arenguhüpoteesist, mis jagas ajastud ja rahvad teoreetilistesse skeemidesse. Wittgensteini suhtumine on kriitiline sellise menetluse suhtes:

Ajalooline seletus, seletus arenguhüpoteesina on ainult **üks** andmete kokkuvõtmine — nende sünopsise — viise. Sama hästi on võimalik näha andmeid nende suhtes üksteisega ja võtta nad kokku mingis üldpildis, tegemata seda nende ajalise arengu hüpoteesi kujul. (Samas: 2539.)

Wittgensteini arvates on piisav, kui andmed esitatakse teatavas ülevaatlikus formaadis ja jäetakse seletav teooria üldse kõrvale. Kõige olulisem on see, et informatsioon oleks mingil kujul kokku pandud ja leitav, näiteks nagu moodsates andmebaasides. Selline lähenemine on lokaalne ja mingis mõttes igavikuline, sest teooriad on seotud inimlike teadmiste piiratudusega ning iga põlvkond võib pakkuda uusi seletusi. Üleminek Lg tasandilt G1 tasandile võib tunduda lihtsa mudeli moodustamisena, kuid on seotud suure eksimise riskiga. Kord juba moodustatud mudel võib oma tõhususes hakata sellele vastu käivat lokaalset informatsiooni mürraks pidama ning mudeli pooldajast võib kergesti saada omaenda pädevuse vang. Wittgensteini intuitsioon võrdlemise metodoloogia suhtes on lokaalset tüüpi, mis erineb nii Smithi kui Frazeri globaalsest lähenemisest, ja seda võib vähemalt osalt seletada tema autismiga.

7. SARNASUSED PÄRITOLU JA ANALOOGIA KAUDU

Briti bioloog Richard Owen (1804–1892), kes pani aluse võrdlevale anatoomiale, kasutas seal esimesena termineid “homoloogia” ja “analoogia”. Need tähistavad sarnasusi organismide vahel, millel on erinev fülogeneetiline staatus (Smith 2004: 24). Homoloogia on sarnasus kahe või enama organismi struktuuris, millel on ühine päritolu — näiteks neljajalgus lindudel, nahkhiirtel, hiirtel ja krokodillidel. Analooogia on funktsionaalne sarnasus, mis on arenenud iseseisvalt ning millel pole ühist päritolu. Näiteks lindude ja nahkhiirte tiivad on arenenud esijäsemetest, nende tiibadel pole ühist eelkäijat, need on analoogiad.

Samasugust eristust võib katsetada ka võrdlemise puhul humanitaarteadustes. Ajaloolises keeleteaduses võrreldakse sõnu sugulaskeelte vahel, mis on etümoloogiliselt seotud, neil on eelkäija keelte varasemas kujunemisjärgus. Neid võib nimetada *homoloogiateks*. Sarnaste tähendustega sõnu eri keeltes, millel pole sugulust, kuid mis katavad sarnase semantilise välja, võib nimetada *analoogiateks*. Humanitaarteaduslikus võrdluses peavad homoloogiad olema tekkinud kontaktide kaudu, kui üks kultuur mõjutas teist, saades selle eelkäijaks või “esivanemaks”. Analooigiad seevastu on fenomenoloogilised sarnasused, mis on tekkinud mitmes kultuuris iseseisvalt, nende puhul tuleb kahtlustada bioloogiast tulenevaid etioloogiaid. Näiteks võib tuua emotsionaalse sõnavara, mis on kõikides keeltes üsna sarnane olenemata keelte omavahelisest lähedusest või kaugusest. Siiski võib humanitaarteaduslikus võrdluses olla päris raske homoloogiatel ja analoogiatel vahet teha.

Käsitlegem üht juhtumit, kui lokaalsed komponendid erinevas ajas ja kultuuriruumis näitavad üles teatavaid spetsiifilisi sarnasusi, mis uurija tähelepanu köidavad. Näiteks assürioloog Simo Parpola, kes on tuntud ka komparativistina, kirjutab Uus-Assüüria impeeriumi vasallilepingute sõlmimise rituaalist ning võrdleb seda teatavate tekstidega kristlikest evangeeliumidest. Vasallilepingud olid 8. ja 7. sajandi e.m.a Assüürias peamised vahendid, kuidas suur impeerium sõdu pidamata laieneda sai. Võrdlus puudutab peamiselt karikast joomise rituaali:

Vasallilepingu sõlmimise viimane tseremoonia hõlmas banketti, mille käigus tühjendati karikas ning tapeti lambatall, mille sõi ära vasallivannet andev pool. See tseremoniaalne bankett, mis sisaldas mälestuskarikast joomist, meenutab tugevasti kristlike evangeeliumide tekste Mt 26:26–29; Mk 14:22–25 ja Lk 22:17–19, samuti mängib see olulist rolli jumalatega lepingu sõlmimist lõpetades, nagu kirjeldatud Uus-Assüüria prohvetitektis SAA 9: 3.4. (Parpola 2011: 44.)

Osad, millest Parpola paneb kokku oma võrdluse, on kõik lokaalsed elemendid vastavatest laiematest kontekstidest, Assüüria vasallilepingu sõlmimise rituaalist ja püha õhtusöömaaja stseenist evangeeliumides. Seetõttu on see kontekstiliselt sõltumatu ehk Lg tüüpi võrdlus. Kuidas mõista seda globaalset raamistikku, mille piirides antud kultuuriline muster toimib? Teiste sõnadega, kuidas muuta Lg tüüpi võrdlust Gl tüüpi võrdluseks? See küsimus on keeruline, sest parajasti ei leidu ühtegi laiemalt tuntud kateooriat, mis võtaks ühise nimetaja alla mälestuskarikast joomise Assüüria vasallilepingute sõlmimisel ja püha õhtusöömaaja käigus. Panbabülonistlik koolkond sada ja rohkem aastat tagasi üritas selliseid sarnasusi seletada Mesopotaamia maailmavaate laialdase levikuga (Smith 1988: 26–27). See tundub siiski liiga üldine, et seletada mälestuskarikast joomise rituaali.

Poliitilise ja usulise lepingu sõlmimise viisi vaadeldakse selles võrdluses kui muistse Lähis-Ida kultuurides korduvat mustrit, mis esineb eri kontekstides. Küsimuse all on ka muistse Lähis-Ida kuningaideoloogia järjepidevus, mis võis mõjutada püha söömaaja toiminguid ja sümboolikat. Kristust peeti lõpuaja kuningaks ja tema jüngerid talle vande andnud kuulutajateks. Jääb siiski kognitiivse profiili küsimuseks, kas kultuurilise mustri jätkuvust muistsest Assüüriast kristliku sümboolikani peetakse tähenduslikuks või juhuslikuks. Lokaalsel tasandil on karikast joomise korduvat motiivi lihtne märgata, kuid neid lahutav erinev kontekst annab samale motiivile erineva tähenduse. Juhul, kui Assüüria rituaal on kristliku rituaali suhtes mingis mõttes “esivanem”, on need kaks “homoloogilises” seoses. Kui mõlemad on aga iseisvalt tekkinud, siis on need arengud “analoogilised”. Andmete nappuse tõttu ei saa siin kindlat otsust langetada.

Korduvaid lokaalseid mustreid on siiski tarvis humanitaarteadustes välja tuua, isegi kui puudub neid seletav teooria, sest nõnda toimib mudelita algoritm (Lg). Selline algoritm põhineb õppimise käigus saadud kogemusel, kuigi selle arvutamisel võis sisalduda müra. Mudeliga algoritm (GI) võib aga kannatada selle aluseks oleva ebapiisava arvutuse tõttu, kui on kasutatud aproksimatsiooni ja ebatäpseid andmeid (Daw, Dayan 2014). Humanitaarteadustes peavad need kaks lähenemist olema vastastikku dünaamilises suhtes. Võib tõdeda, et artikli alguses esile toodud postmodernistlik tähenduse, erinevuse ja konteksti liigne rõhutamine ei teeni teaduse huve. Uuriija, kes kaldub mõtlema äärmuslikult globaalses kognitiivses stiilis, võib nt ennatlikult väita, et Assüüria ja kristliku kombestiku sarnasuste nägemine on tähenduse erinevuste tõttu suur meelepett. Mustrite esiletoomine on teadlaste ülesanne, isegi kui need kunagi osutuvad ekslikuks. Ajaloolane ei saa kõike teada, ent võib siiski kõike küsida. Wittgenstein rõhutab seda oma kommentaarides Frazerile, kui ta kirjutab, et mustrite nägemine uuritavas aineses võib viidata senitundmata “seadusele”, mille seletamiseks võib käiku lasta mitmesuguseid hüpoteese:

“Ja see kõik viitab mingile tundmatule seadusele,” võiks Frazeri faktidekogumi kohta öelda. Ma **võin** seda seadust, seda ideed siis kujutada mingi arenguhüpoteesi kaudu või ka analoogiliselt mõne taime skeemiga mingi usulise tseremoonia skeemi abil või hoopis üksnes faktilise materjali rühmitamise teel mingis “**ülevaatlikus**” esituses. (Wittgenstein 1997: 2539.)

Tulles tagasi ülal esitatud näite juurde, võib kergesti märgata, et ajaline distants Assüüria vasallilepingute ja kristlike rituaalide vahel on enam kui pool tuhat aastat. Seega ei saa üks olla mõjutanud teist otse, vaid vahelülide kaudu. Nendest ei teata kahjuks eriti midagi, sest isegi Rooma riigi vasallilepinguid ega nende sõlmimise rituaalide kirjeldusi ei ole ürikutes säilinud. Vahelülide puudumise tõttu ei saa seda võrdlust siiski teaduse prügikasti visata, vaid ta peab jääma meie silme ette ülevaatliku esituse kujul ilma põhjendava teooriata. Andmete puudumine ei saa olla vabandus raskete probleemide vältimiseks. Pigemini tuleb lokaalsete võrdluste tegemist ja hüpoteetiliste mustrite loomist hinnata kui kii-
duväärt hüppeid episteemilisse tundmatusse. Nii kirjutab Ludwig

Wittgenstein, et võrdlus võib olla pädev ka siis, kui see on esitatud teataval viisil ülevaatlikus vormis:

Ülevaatliku esituse mõiste on meie jaoks põhjapaneva tähtsusega. See kirjeldab meie esitusvormi, viisi, kuidas me asju näeme. [---] See ülevaatlik esitus vahendab mõistmist, mis seisneb just selles, et me “näeme seoseid”. Sealtsiis **vahelülide** leidmise olulisus. Ent mingi hüpoteetiline vahelüli ei või sel juhul teha midagi muud, kui suunata tähelepanu sarnasusele, seosele, **tõsiasjadele**. Nii nagu ringi ja ellipsi omavahelise suhte illustreerimiseks muudetakse ellips vähehaaval ringiks; **kuid ei väideta, et mingi kindel ellips on tegelikult ja ajalooliselt mingist ringist tekkinud** (arenguhüpotees), vaid üksnes teritatakse meie pilku mingi formaalse seose nägemiseks. Ent ka arenguhüpooteesi võin ma näha pelgalt formaalse seose ühe väljendusviisina. (Samas: 2539.)

Teisisõnu, kui õnnestuks avastada senitundmatuid vasallilepinguid Kreeka, Rooma või Foiniikia kultuuri aladelt ja seal esinevad lepingu sõlmimise rituaalid pakuksid vahelülisid Uus-Assüüria impeeriumi ja kristlike tavade vahel, võiks küsimuse võrdluse paikapidavusest lõplikult lahendada. Ent senikaua, kui vahelülid puuduvad, peab võrdlus jääma “ülevaatliku esituse” kujule. Nõnda toimides ei pea keegi tundma piinlikkust, sest kehv seletus ei ole sugugi parem kui seletamata jätmine. Muster võib olla pädev ka ilma seletuseta. Ajalooteadustes on alati olnud sügav lõhe selle vahel, mida teatakse ja kui palju tegelikult tahetakse teada, ning see vastuolu süveneb seda enam, mida kaugemat aega uuritakse. Episteemiline lõhe tõsikäindlate teadmiste ja spekulatsioonide vahel seab traditsioonilised seisukohad ja isegi teadusalade piirid pidevalt pingele alla. See pingele ei ole midagi, mida tuleks kõrvaldada, vaid on ajaloolise mõtte arengu tingimus ning tuleneb otseselt inimtunnetuse dualistlikust loomusest.

8. KOKKUVÕTE

“Kahe vaate” käsitlus komparativismist ajaloolistes humanitaarteadustes lähtub viimase aja neuroteaduslikust avastusest ajuvõrgustike kohta, millel paistab olevat dualistlik ülesehitus. Erinevate mõtlemisviiside valdamise vahel inimese ajus valitsevad lõiv-suhted, mis ei pruugi mõjutada üldist vaimset võimekust. Isegi

kui kõiki ülalesitatud aspekte dualistliku tunnetuse kohta ei saa loodusteaduslikult võrdsustada, võib sellist lähenemist õigustatuks pidada humanitaarteaduste puhul, mida ei saagi menetleda sama täpselt kui loodusteadusi. Aju kognitiivsete mehhanismide uurimine on humanitaarteaduste jaoks sobiv lähtekoht. “Kahe vaate” käsitlus näitab, et liigne kalduvus ühe või teise vaateviisi poole ajaloo käsitlemisel võib viia kallutatuseni. Kalduvus mingile mõtteviisile on omane igapähele, ehk nagu Wittgenstein tabavalt märgib:

Võiks öelda “igal vaatel on oma võlu”, ent see oleks vale. Õige on öelda, et iga vaade on tähtis sellele, kes teda tähtsaks peab (mis ei tähenda, et ta seda teisiti näeb, kui see on). Jah, selles mõttes on kõik vaated võrdselt tähtsad. (Wittgenstein 1997: 2541.)

Erinevalt argipäeva diskursusest on humanitaarteadlase kohustus tuua välja põhjalikult kaalutletud arvamusi, mis arvestavad ka sellega, mida teadlane isiklikult tähtsaks ei pea. Selleks peab ta valdama erinevaid kognitiivseid stiile ning kombineerima neid sellisel viisil, et oleks võimalik formuleerida nii analüütilisi kui empaatilisi vaateid ajaloole. See ülesanne ei ole iseenesest kerge, kuid läheb veelgi raskemaks, kui arvestada, et ajaloolisi andmeid pole kunagi piisavalt.

Siinse artikli eesmärk oli formaalselt kirjeldada nelja tüüpi võrdlemisreegleid, mis on loodud kognitiivsete mudelite põhjal. Need võrdlustüübid annavad lihtsustatud ülevaate meetoditest, kuidas on võimalik leida mustreid ajaloolises andmestikus. Mustrite otsimine ja kasutamine on inimese aju funktsioon ja seetõttu inim mõtlemise põhilisi koostisosi. Käitumise ja mõtlemise viisid kipuvad korduma läbi ajaloo nii lokaalsel kui globaalsel tasandil, sest inimese loodud kultuurid kalduvad kasutama mustreid, millel juba on teatud koht traditsioonis. Korduvaid kultuurilisi mustreid võib nimetada “traditsiooni vooluks”, mida ajaloolane saab analüüsida. Ülal esitatud kaalutlused võivad olla abiks küsimuse lahendamisel, millised mustrid on ajalooliselt kultuurist kultuuri edasi kandunud ja millised võivad olla inimsoole üldiselt omased käitumis- ja mõtlemisviisid. Humanitaarne võrdlemine ei ole “maagia” (Smith 1988), vaid erinevaid süvitsiminevaid mustrilise mõtlemise vorme tuleb hinnata, harjutada ja õpetada.

Käesolev artikkel on kirjutatud Eesti Teadusagentuuri rahastatud grandi PUT 1466 toetusel.

Kirjandus

- A n n u s, Amar 2014. Seeing Otherwise: On the Rules of Comparison in Historical Humanities. — M. J. Geller (ed.). *Melammu: The Ancient World in an Age of Globalization*. (Max Planck Research Library for the History and Development of Knowledge Proceedings 7.) Berlin: Edition Open Access, pp. 359–372
- B a r o n - C o h e n, Simon 2003. *The Essential Difference: Male and Female Brains and the Truth about Autism*. New York: Basic Books
- B a r o n - C o h e n, Simon 2011. *Science of Evil: On Empathy and the Origins of Cruelty*. New York: Basic Books
- B o o t h, Rhonda, Francesca H a p p é 2010. Hunting With a Knife and... Fork: Examining Central Coherence in Autism, Attention Deficit/Hyperactivity Disorder, and Typical Development With a Linguistic Task. — *Journal of Experimental Child Psychology*, Vol. 107, pp. 377–393. DOI: 10.1016/j.jecp.2010.06.003
- C r e s p i, Bernard J., Christopher R. B a d c o c k 2008. Psychosis and Autism as Diametrical Disorders of the Social Brain. — *Behavioural and Brain Sciences*, Vol. 31, pp. 241–320. DOI: 10.1017/S0140525X08004214
- D a w, Nathaniel D., Peter D a y a n 2014. The Algorithmic Anatomy of Model-Based Evaluation. — *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, Vol. 369, 20130478. DOI: 10.1098/rstb.2013.0478
- D e l G i u d i c e, Marco, Bernard J. C r e s p i 2018. Basic Functional Trade-offs in Cognition: An Integrative Framework. — *Cognition*, Vol. 179, pp. 56–70. DOI: 10.1016/j.cognition.2018.06.008
- D o n i g e r, Wendy 2000. Post-modern and -colonial -structural Comparisons. — K. C. Patton, B. C. Ray (eds.). *A Magic Still Dwells: Comparative Religion in Postmodern Age*. Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press, pp. 63–74
- F i t z g e r a l d, Michael 2004. *Autism and Creativity: Is there a Link between Autism in Men and Exceptional Ability?* Hove & New York: Brunner-Routledge
- F r i e d m a n, Jared P., Anthony I. J a c k 2017. Mapping Cognitive Structure onto the Landscape of Philosophical Debate: An Empirical

- Framework with Relevance to Problems of Consciousness, Free Will and Ethics. — *Review of Philosophy and Psychology*, Vol. 8, pp. 1–41. DOI: 10.1007/s13164-017-0351-6
- Happé, Francesca, Uta Frith 2006. The Weak Coherence Account: Detail-Focused Cognitive Style in Autism Spectrum Disorders. — *Journal of Autism and Developmental Disorders*, Vol. 36, No. 1, pp. 5–25
- Happé, Francesca, Uta Frith, J. Briskman 2001. Exploring the Cognitive Phenotype of Autism: Weak “Central Coherence” in Parents and Siblings of Children with Autism: I. Experimental Tests. — *The Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, Vol. 42, No. 3, pp. 299–307. DOI: 10.1017/S0021963001006916
- Jack, Anthony I. 2014. A Scientific Case for Conceptual Dualism: The Problem of Consciousness and the Opposing Domains Hypothesis. — *Oxford Studies in Experimental Philosophy*, Vol. 1. Oxford: Oxford University Press, pp. 173–207
- Parpola, Simo 2011. Staatsvertrag (treaty). B. Neuassyrisch. — *Realexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, Bd. 13. Berlin & New York: de Gruyter, S. 40–45
- Smith, Jonathan Z. 1988. In Comparison a Magic Dwells. — *Imagining Religion: From Babylon to Jonestown*. Chicago & London: University of Chicago Press
- Smith, Jonathan Z. 2000. The End of Comparison: Redescription and Rectification. — K. C. Pattona, B. C. Ray (eds.). *Magic Still Dwells: Comparative Religion in the Postmodern Age*. Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press, pp. 237–242
- Smith, Jonathan Z. 2004. *Relating Religion: Essays in the Study of Religion*. Chicago & London: University of Chicago Press
- Smith, Jonathan Z. 2018. *Adde parvum parvo magnus acervus erit*. Tlk I. Peedu. — *Akadeemia*, nr 6, lk 1075–1109
- Snyder, Allan, Terry Bossomaier, D. John Mitchell 2004. Concept Formation: ‘Object’ Attributes Dynamically Inhibited from Conscious Awareness. — *Journal of Integrative Neuroscience*, Vol. 3, No. 1, pp. 31–46
- Wittgenstein, Ludwig 1997. Märkused Frazeri “Kuldse oksa” kohta. Tlk J. Isotamm. — *Akadeemia*, nr 12, lk 2530–2548

AMAR ANNUS (1974) on lõpetanud Tartu Ülikooli usuteaduskonna 1996, magistrakraad sealsamas 1998, doktorikraad 2003 Helsingi Ülikooli Aasia ja Aafrika instituudist. Olnud mittekoosseisuline õppejõud TÜs, Tallinna Pedagoogikaülikoolis, Eesti Humanitaarinstituudis ning Helsingi Ülikooli Aasia ja Aafrika instituudis 1999–2004; HÜ uurija 2003–2005; TÜ usuteaduskonna Lähis-Ida vanade keelte ja kultuuride õppetooli teadur 2006–2008, filosoofiateaduskonna kirjanduse ja rahvaluule osakonna teadur 2008–2009, järel doktorantuuris Chicago Ülikooli orientalistikainstituudis 2008–2009, TÜ usuteaduskonna teadur 2008–2010, Vana Testamendi ja semitistika õppetooli dotsent 2010–2015, Lähis-Ida usundiloo dotsent a-st 2015.

Akadeemias avaldanud artiklid “Kosmose ajast ja ktisise ajast” (1995, nr 12, lk 2627–2630), “Diagnoosita *savant*: Uurimus autismispektrist ja Uku Masingust” (2015, nr 1, lk 113–152; nr 2, lk 240–264), “Pallimäng ja avanevad hauad Sumeri ja Eesti rahvalauludes” (2015, nr 12, lk 2143–2164; koos Mari Sarvega) ning “Kummalised kõnetused: Autistliku narratiivi iseärasusi” (2017, nr 4, lk 640–674); samuti tõlkinud viis teksti: Simo Parpola, “Assüüria elupuu: Juudi monoteismi ja kreeka filosoofia lätete jälgedel” (1998, nr 2, lk 271–296); Eckart Otto, “Heebrea Piibli mõju inimõigustele” (2001, nr 5, lk 955–975); Bardaisan, “Arutlus tahtevabadusest” (2007, nr 4, lk 780–801, koos saatesõnaga); “Poeem õiglasest kannatajast (*Ludlul bēl nēmeqi*)” (2011, nr 4, lk 631–651, koos saatesõnaga, kaasautor Alan Lenzi) ja Michael Fitzgerald, “Loomingulisus, psühhoos, autism ja sotsiaalne aju” (2017, nr 4, lk 620–639). Avaldanud ka ühe arvustuse.

KOLM HÜLJATUSE SONETTI

Gerard Manley Hopkins

Tõlkinud Jüri Talvet

VÕÕRANA NÄIDA...

Võõrana näida ju mu osaks on,
võõraste seas; mu isa-ema, vend-
õde kallid Kristusse kaugenend,
tema mu läte-rahu ja roosk-äng.

Inglismaa, kust au, arm mu kaasaks saand,
mu loova mõtte ind, ei kuule mind,
kuis anun, kuis ka poleks palvetand,
laiskelu sõdades kuis kurnand end.

lirimaal olen nüüd; on kolmas kord
uus paik see mul. Vaid ühest-teise-ränd,
kus antus-saadus vilgub lahke arm.

Ent targima mu sõna keelab karm
pime taevas või neab põrgu hurm.
Troost läind, hüljat-üksi ma taaskord.

To Seem the Stranger.... — I Wake and Feel.... — No Worst....

ÄRKAN JA TUNNEN. . .

Ärkan ja tunnen: öö on endiselt.
Kõik tunnid, mustad tunnid öösel sel
koos rännatud said, süda, oh mis teed!
Ja valges pikemas mis veel on ees.

Mul tunnistaja on, kuid tundidest
kui räägin, mõtlen aastaid, elu. Sest
mu kaebus kätkeb karjet tuhandet,
surnd kirja talle, kes on kaugenend.

Sapp olen, kõrvetis. Jääb kibe mekk
jumala ürg-käsulegi sest. Eks
mu mekk on liha-luud, needus täis verd.

Vaimu enda-pärm tainast hapuks teeb.
Roosk eksinutele on higine
ise — nii ma endale; hullem veel.

HULLEMAT POLE. . .

Hullemat pole. Murest läbitung
uus valuvahk on, -piste, -kihvatus,
äng. Trööstija, kus on su lohutus?
Maarja, me ema, kus on avitus?

Mu karjeist voogab kari, hunnikus
nad keset ulgumerd, pea-häda — kus
iidsel alasil võppub ilmatusk,
laulab, soikub, lakkab. "Ei viivitust!"

raev kriiskas. Vaimulgi on kaljumurd,
järsk, öudne, mõõtmatu mil sügavus.
Ärgu kedagi sinna kandku sund.

Ei selle vastu saa me vangistus.
Vilets, rooma vihurtuulis, siin kus
surm elu lõpetab ja päeva unetund.

GERARD MANLEY HOPKINS (1844 Stratford, Essex – 1889 Dublin) on Inglise luuletraditsioonis üsna erandlik näide sellest, kuidas oma eluajal ilma igasuguse laiema tuntuseta luuletaja, kelle looming ringles käsikirjaliselt üksnes sõprade ahtas ringis, võis siiski pärast surma kerkida rahvuslikku luulekaanonisse ning mõjutada märkimisväärselt 20. sajandi mõnegi kõige uuenduslikuma, laia rahvusvahelise vastukajaga poeedi, teiste seas T. S. Elioti ja Dylan Thomase väljendusotsinguid.

Hopkinsi isa Manley Hopkins oli paljulapselise perekonna pea, ise luuletaja ning Briti konsul Havais. Gerard oli üheksast lapsest vanim. Ema, Londoni arsti tütar Kate Smith Hopkins, oli samuti haritud, armastas muusikat ja lugemist ning tundis erilist huvi saksa filosoofia vastu. Gerard õppis Oxfordi ülikoolis, kus jätkas oma varasema kooliaja luuleharrastust. 1866. aastal pöördus ta anglikaanide perekonnast mõneti võõrdudes katoliku usku. Õpiajal jesuiitide noviitsina põletas ta oma seni kirjutatud luuletused. 1874. aastal Põhja-Walesis teoloogiat õppides tärkas luulevaim temas siiski uuesti. 1875. aastal kirjutas ta ühe oma kõige tähtsama teose, jõuliselt vormiuuendusliku poemi ““Deutschlandi” põhjaminek”, ajendiks viie frantsiskaani nunna traagiline saatus laevahukus.

G. M. Hopkins pühitseti preestriks 1877. aastal. Seejärel tegutses ta jutlustajana, misjonärina ning kihelkonnapreestrina mitmes jesuiitide kirikus ja asutuses Londonis, Oxfordis, Liverpoolis ja Glasgow's. 1884. aastal sai ta Antiik-Kreeka kirjanduse õppejõu koha Dublini ülikoolis. Sellest ajajärgust, mil Hopkinsit vaevas pidev depressioon, on pärit kuus “Hüljatuse sonetti” (Sonnets of Desolation), tuntud ka “Hirmsate sonettidena” (Terrible Sonnets), millest siin kolm ilmub eesti tõlkes. (Kaks Hopkinsi luuletust, “Täpiline ilu” ja “Jumala hiilgus”, on Märt Väljataga vahenduses ilmunud esmalt *Vikerkaares* (2015, nr 6) ja vastsemalt tema *Väikses inglise luule antoloogias* (Tallinn: EKSA, 2018)).

Hopkins suri kõhutüüfusesse. Lõpetamata jäid tema proosakommentaariid Ignatius Loyola teosele *Vaimulikud harjutused*. Tema sõber, ametlikult tunnustatud luuletaja Robert Bridges avaldas 1918. aastal

Kolm hüljatuse sonetti

esimese valimiku Hopkinsi luulet. Suuremat tähelepanu see ei leidnud, küll aga pälvis tunnustust selle teine väljaanne 1930. aastal.

Hopkinsi luule põhiline uudsus, millega ta mõjutas modernistlikku pööret 20. sajandi luules, oli teadlikult lõhutud rütm (*sprung rhythm*). See tähendas eriti kokkusurutud elliptilisust, reeglipärast sõnajärjekorda teisendavat ja lõhkuvat lausestust, arvukaid alliteratsioone, liitsõnu ja siseriime, vähetuntud keelendeid, ootamatuid värsisiiirdeid, rõhulisi värsijalgu, kus silpide arvul ja korrapäral polnud tähendust. Sellise väljenduse peaesmärke oli vormivõttestiku enda najal edasi anda elu eksistentsiaalset kaost, milles jumal pakub vaid ajutist lohutust armu igatsevale hingele.

J. T.

HEIKKI LEIS. Kõik on lihtsalt chill (fragment, 2015)

MIS JUHTUS PÄRAST 1869. AASTAT

Eesti esimese üldlaulupeo järelelu

Marge Allandi

1869. aastal peetud esimene Eesti üldlaulupidu on kultuurimälus kinnistunud sündmus. Mis juhtus aga pärast seda ehk milline on olnud laulupeo järelelu? Kasutades Saksa kunstiajaloolase ja kultuuriteoreetiku Aby Warburgi mõistet *järelelu*, käsitlen neid kollektiivseid tegevusi, mis järgnesid esimesele peole ning nende mõju rahvuslikule liikumisele ja eesti identiteedile.

Minevikusündmused on nende jäetud jälgede kaudu tugevasti seotud olevikuga. Peale minevikusündmuste otsese tähtsuse on oluline ka sündmuste tõlgendamine ning nende levik ja aktuaalsus igapäevaelus, samuti vastupidavus ajas (Tamm 2015: 4). Sündmused säilivad kultuurimälus põlvkondade suhtluse, hariduse, ajakirjanduse ja taasesituse kaudu. Järelelu väljendab sündmuse säilimist kultuurimälus, see ei avaldu tingimata otseses jätkuvuses, vaid ka pikaajalisemates ja kaudsetes mõjudes. Järelelu ei ole mingi teine elu pärast elu, vaid jätkuv elu, kus minevik tõseb olevikus päevakorda või minevik “kummitab” olevikku (samas: 9).

Laulupidu analüüsidest olen jaganud selle järelelu kahte rühma: otsene ja pikaajaline mõju. Otsese mõju puhul olen vaadelnud järgmisi üldlaulupidusid ning kohalikke laulupidusid ja -päevi, muusikalist arengut, seltsitegevust. Pikaajalise mõju all pean silmas esimese üldlaulupeo tähendust rahvuslikule liikumisele ja rahvuslikule identiteedile. Laulupeo kui rahvusliku liikumise mõjutaja puhul olen pööranud tähelepanu peo kommu-

nikatiivsusele, millel oli põhiosa ühise minapildi kujunemisel. Ühistest kokkupuudetest areneb kollektiivitunnetus, mis antakse edasi ka järgnevatele põlvkondadele ja esmasest kommunikatsioonist kõrvale jäänutele. Otseste mõju alla liigitatud muusikategevus ja seltsiliikumine ei teeninud siiski alati rahvuslikke huve, nende eesmärgiks polnud mitte alati rahvuslik äratustegevus (Jansen, Arukaevu 1995: 15). Seega ei saa esimese ja teise mõjurühma puhul rääkida jäigast sõltuvussuhtest.

Rudolf Põldmäe on teinud suure töö esimesi Eesti laulupidusid uurides ning tema raamatud *Esimene Eesti üldlaulupidu 1869* (1969) ja *Kaks laulupidu 1879–1880* (1976) annavad tervikliku ülevaate Eesti laulupidude algusajast. Rahvusliku liikumise tegelane Heinrich Rosenthal on oma mälestustes *Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inimpõlve vältel* (eesti k 2004) samuti käsitlenud laulupidude korraldamist ja juhtimist. Arnold ja Ellen Takkini *Kolm laulupidu: Eesti laulupeod aastail 1909–1912* (1995) räägib 20. sajandi alguse laulupidudest. Ühtlasi on ilmunud mitu ülevaadet üldlaulu- ja tantsupidude ajaloost (nt Alo Põldmäe jt 2002). Neist kõige uuemateks on alles äsja ilmunud *Laulupeod Postimehega* (Reinart jt 2019) ja veidi kitsam *Laulupidu. Jannsen. Koidula: Avatakt* (Veidemann jt 2019).

Kristin Kuutma on analüüsinud laulupidu kui rahvusliku identiteedi kandjat ja rahva pidu (1996, 1998a, 1999b). Rein Veidemann on vaadelnud laulupidu kui hindamatut nähtust eesti kultuuris, millel on olnud suur mõju kogu ühiskonnale (2001). Bradley D. Woodworth on artiklis Tallinna muusikaseltsidest aastatel 1850–1914 tegelnud ka laulupeoga (2012). Karsten Brüggemanni ja Andres Kasekampi artikkel käsitleb laulupidu kui poliitilise mobiliseerimise tööriista, kui rituaali, mis vaatamata oma muutumatusele kannab tohutut poliitilist laengut (2014). Guntis Šmidchens vaatleb oma raamatus Baltimaade laulvat revolutsiooni, aga ka laulu ja laulmist kui rahumeelset vahendit iseseisvuse saavutamiseks (2014).

Kohalikele saksa laulukooridele andsid eeskuju Saksamaal ja Šveitsis toimunud laulupeod ja -päevad. 1850. aastate esimesel poolel alustasid Tartus tegevust baltisaksa meeskoorid ning esimesed saksa kooride laulupeod korraldati 1857. aastal Tallin-

nas ja 1861. aastal Riias. Eesti koorilaulutraditsiooni mõjutajad ja sellele alusepanijad on kirikukoorid, kihelkonnakoolide lauluõpetus ja hernhuutlaste usuliikumine, mille palvetundides pandi suurt rõhku mitmehäälele koorilaulule. 1860. aastatel asutati baltisakslaste eeskujul eesti koolide juurde suur hulk laulukoore, millest võtsid osa nii õpilased kui ka nende vanemad. Eestlased avastasid kollektiivse laulmise kui ühtsustunde väljenduse (Jansen 1998: 45) ning neid protsesse, mis olid baltisaksa kogukonnas toimunud 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi algul, kordasid eestlased nüüd 1860. ja 1870. aastatel (Jansen 1993: 123). Esimesed eesti kooride ühiskontserdid toimusid Sõrve poolsaarel Ansekülas: 1863. aastal korraldas kohalik pastor Martin Körber esimese kihelkondliku laulupüha, selle edust tiivustatuna järgmisel, 1864. aastal Sõrvemaa laulupeo. Seal kõlanud laulud olid kõik ilmalikud ja Körberi enda kirjutatud (Leichter 1991: 71). 1865. aastal peeti Jõhvis kihelkondlik laulupäev 119 lauljaga ja Pärnu lähedal Uulus 1867. aastal Pärnu kihelkonna laulupüha. Viimast võttis osa seitse koori 250 lauljaga ning pealtvaatajaid oli üle 1500 (Kasemets 1937: 85–86).

1869. aasta laulupidu oli pöördelise tähtsusega sündmus eestlaste rahvustunde äratamisel, kuid sellele oli eelnenud mitmesuguseid rahvuslikke algatusi. Küla- ja kihelkonnakoolist kõrgemal tasemel eestikeelse kooli (Aleksandrikooli) rajamise mõte tekkis juba 1860. aastal Viljandimaa talupoegade hulgas, eestvedajaks külakoolmeister Jaan Adamson. 19. sajandi keskel sai alguse seltliikumine, mis andis ühistegevuse ja -korraldamise kogemusi ning tugevdas seeläbi samuti eneseteadvust. Sellised rahvuslikud organisatsioonid olid kui kommunikatsioonikeskused, mille kaudu levisid “äratusideed” (Jansen 1991: 386).

Laulupidude arengu seisukohast olid olulised eelkõige lauluseltsid. 1863. aastal loodi Tallinnas Kaarli kiriku köstri Aleksander Wurmbergi segakoori alusel eesti lauluselts Revalia, mis tegutses kuni 1867. aastani, andes avalikke kontserte Tallinnas ja Harjumaa kirikutes (Põldmäe 1969: 22). 1865. aastal rajati nii Tartus kui ka Tallinnas eesti kultuuri seisukohast tähtsad seltsid: Johann Voldemar Jannseni lauluselts Vanemuine, mis sai rahvusliku liikumise keskuseks, ning Tallinnas Estonia Selts. Friedebert

Tuglase järgi olid laulupeo korraldajaks need, keda oli juba varem haaranud rahvuslik meeleolu. Ta on esimest üldlaulupidu nimetanud ka ammu hõõgunud meeleolude rohkearvuliseks demonstratsiooniks, teatud arengu lõpp-punktiks (Tuglas 2009: 18).

ESIMENE PIDU

Esimese üldlaulupeo korraldamise ajendiks sai 50 aasta möödumine pärisorjuse kaotamisest Liivimaa kubermangus. Mõtte algataja, rahvusliku liikumise juht, koolmeister ja toimetaja Johann Voldemar Jannsen pidas sobivaimaks ülemaalist laulupidu, sest laulukoorid olid sel ajal ainsaks ühistegevuse vormiks (Põldmäe 1969: 28). 1867. aastal sai Vanemuise Seltsist peaorganisaator ja ta esitas võimudele taotluse peo korraldamiseks. Peo toimumisajaks määrati 1869. aasta juuni, ametlik luba saadi alles sama aasta veebruaris, seega jäi lõplik ettevalmistusaeg lühikeseks. Nii esimese kui ka järgmiste keisririigiaegsete pidude korralduskomiteed juhtisid sakslased (v.a neljas üldlaulupidu 1891. aastal Tallinnas, mille presidendiks oli Peterburis elanud maalikunstnik Johann Köler), kuid pidude tegelikeks juhtideks ja korraldajateks olid eesti seltsid. Eesti esimese üldlaulupeo üldjuhtideks olid Johann Voldemar Jannsen ja Valga seminaris õpetaja Aleksander Saebelman-Kunileid, presidendiks Tartu-Maarja praost Adalbert Hugo Willigerode.

Laulupidu oli algselt kavas pidada märtsis, sest 26. märtsil 1819. aastal oli kinnitatud pärisorjuse kaotamise seadus Liivimaa kubermangus. Sellest plaanist loobuti ilmastikuolude tõttu peagi ja otsustati pidu lükata edasi suveni. Peo tähtaja määras ka ametlik korraldus, mis lubas eestlasi Tartusse kokku tulla ainult ülikoolitöö vaheajal. Nõnda kujunes Eesti üldlaulupidude traditsiooniliseks ajaks juuni teine pool, mis tulenes ilmastikust ja majanduslikest tingimustest ning jäi kehtima paljudeks aastakümneteks (Põldmäe 1969: 32).

Esimene üldlaulupidu toimus 18. juunist kuni 20. juunini (ukj 30. VI – 2. VII) Tartus saksa seltsi Ressource'i aias. Osa võttis 51 kollektiivi: 46 meeskoori ja 5 pasunakoori, liikmeid kokku 845. Liiklusolude tõttu jäid kõrvale Saaremaa ja Läänemaa

koorid. Peol laulsid ainult meeskoorid, see oli Jannseni nõudmine, mida ta põhjendas kõlbeliste kaalutlustega (Kasemets 1937: 106–107). Kavas olid saksa heliloojate lihtsakoelised *Liedertafel*-laulud, kuid ka kaks Felix Mendelsson Bartholdy ja kaks soome laulu ning Aleksander Kunileiu Lydia Koidula sõnadele loodud laulud “Mu isamaa on minu arm” ning “Sind surmani”. Soome laulude hulgas oli ka saksa päritolu helilooja, “soome muusika isa” Friedrich Paciuse patriootlik laul “Maamme”, millele Jannsen on kirjutanud eestikeelsed sõnad. Kuigi ettevalmistusaeg oli lühike ja kooride tase üsna tagasihoidlik, ainult algajatele mõeldud laule peol ei esitatud ning võib imestada, kuidas umbes kuue nädalaga suudeti kogu repertuaar omandada (Põldmäe 1969: 55).

Eesti laulupeo struktuur kujunes välja juba esimese üldlaulupeoga. Jannsen andis 1861. aasta 12. ja 19. juuli *Perno Postimehes* ülevaate Riias toimunud baltisaksa laulupeost, milles ta väga täpselt kirjeldab peo ülesehitust ja sellega kaasas käinud sündmusi (Vt P-s. 1861). Korraldamist kergendas ülevõetud traditsiooni kasutamine, sest välist vormi polnud vaja enam välja mõelda. Laulupeo struktuur jälgis üldiselt saksa laulupidude oma: esimesel päeval olid kavas vaimulikud laulud, teisel päeval ilmalikud laulud ning kolmandal päeval toimus kooride kontsert ja võistulaulmine. Esimene päev algas hommikuse äratusmänguga linna tornides. Osalejad liikusid ühest peokohast teise rongkäigus ja nii käidi läbi suur osa linnast. Õhtuti toimusid pidusöögid, kus peeti ka tervituskõnesid. Teisel päeval pidas rahvusliku liikumise tegelane, vaimulik ning rahvaluule- ja keeleteadlane Jakob Hurt kõne, mille kolmes soovis eesti rahvale ta rõhutas rahva vaimuharimise tähtsust lugemise ja raamatute kaudu, eestlaseks jäämise olulisust vaatamata hariduse omandamisele ning kõrgemate kui küla- ja kihelkonnakoolide asutamise vajadust (Hurt 1989).

Pidu varjutasid vastuolud ettevaatliku Jannseni ja radikaalse Carl Robert Jakobsoni vahel. Jakobson pani väga pahaks muusikavalikut, tema arvates oleks saanud eesti algupärase heliloomingu puudumist korvata soome laulude ja samuti eesti rahvalaulude kavasse võtmisega (Kasemets 1937: 124). Jakobsoniga koos muutus laulupeo vastaseks ka Köler, kes algul oli pidu toetanud.

Siiski oli esimese üldlaulupeo lõppedes meeleolu lootusrikas ja seetõttu tundus järgmise peo korraldamine loomulikuna. 1871. aastal väljendati *Eesti Postimehes* lootust, et 1869. aasta pidu ei jää ühekordseks sündmuseks, ning ühtlasi loodeti, et järgmiseks peoks on laulu- ja pillimänguoskus veelgi paremaks läinud, kuigi juba esimesel peol õnnestunud kõik üle ootuste hästi (Ommalt maalt. 1871).

OTSESED MÕJUD — JÄRGMISED PEOD

Eesti üldlaulupidusid võib käsitada rituaalse tegevusena. Sellised omadused nagu korratavus, sümboolsus, kommunikatiivsus ja emotsionaalsus tagavad laulupeo kui rituaali toimimise (Allandi 2012: 30). Rituaali olulisimaks omaduseks ongi tema korratavus — rituaalsed etendused ei ole lihtsalt sündmused, vaid ka sündmuse kordused.

Üldlaulupidude korraldamine põrkus mitmesugustele takistustele ja seetõttu toimusid esimesed laulupeod üsna kaootiliselt (1869, 1879, 1880 (Tallinn), 1891, 1894, 1896, 1910 (kaks viimast Tallinnas)). Ühtegi pidu ei saanud korraldada ilma ametliku loata. Sellega seoses tuli ette viivitusi, kuid luba saadi kiiremini, kui taotlejad põhjendasid laulupeo korraldamist mõne võimukandja või riikliku tähtpäevaga. Näiteks peeti neljas üldlaulupidu 1891. aastal üha tugevneva venestamise tingimustes ja seetõttu oli üsna julge tegu taotleda luba rahvusliku peo korraldamiseks. Loa saamist kergendas aga peo toimumise ametliku põhjusena nimetatud keiser Aleksander III kümneaastase valitsemise tähtpäev. 1894. aastal toimunud viies üldlaulupidu oli pühendatud Liivimaa kubermangus pärisorjuse kaotamise 75. aastapäevale ja tänuks Vene valitsusele, mistõttu said Vanemuise Selts ja Eesti Käsitöölise Selts kui korraldajad loa probleemideta. 1896. aastal toimus kuues üldlaulupidu, mille ametlik põhjus oli keiser Nikolai II kroonimine.

Pidude korraldamist võisid takistada ka kehvad majandusolud ja poliitilised sündmused. Teist laulupidu taheti korraldada 1875. aastal, kuid luba selleks saadi alles kaks aastat hiljem ja peamiselt Vene-Türgi sõja tõttu (1877–1878) toimus pidu alles

1879. aastal. 1905. aasta revolutsioonisündmused ning neile järgnenud poliitiline reaktsioon pidurdasid üldlaulupeo korraldamist enne 1910. aastat ja see jäigi viimaseks keisririigi ajal peetud üldlaulupeoks. Samuti ei olnud korraldajate majanduslik olukord kiita ja seetõttu oli pidude ettevalmistamine üsna pingeline.

Keeruliseks tegi laulupidude korraldamise ka Johann Volde-
mar Jannseni ja Carl Robert Jakobsoni leeride vastuolu. Heinrich Rosenthal kirjutab oma mälestustes 1879. aasta teisest üldlaulupeost, et pidu, mis pidi näitama eesti rahva kultuurilist edene-
mist kümne aasta jooksul, suutis küll kuulamiseks pakkuda paremaid saavutusi muusika vallas, kuid näitas ka kindlustunud ühtsuse asemel suurt lõhenemist rahvuskaaslaste hulgas (2004: 293). Pärast pidu hakkas Jakobsoni leer rahuolematuse tõttu peoga tegema ettevalmistusi uue peo (uute pidude) korraldamiseks. Tema mõttekaaslased pooldasid maakondlikke laulupidusid ning otsustasid asutada “kreisi laulu- ja mängukooride seltsid” (Põldmäe 1976: 145). Teine leer tegi aga ettevalmistusi kolmanda üldlaulupeo korraldamiseks Tallinnas, peo eestvedajaks oli Lootuse selts, mis paistis silma tugeva koorilaulu poolest.

Üldlaulupidude puhul ei saa rääkida kindlast toimumispaigast esimestest laulupidudest alates, sest eestlased ei olnud omal maal peremehed ja peopaik tuli “laenata”. 1869. aasta toimumispaik Tartus oli kasutusel ka 1894. aastal, 1879. aasta laulupeo kontserdid toimusid sakslaste Liivimaa Põllumajanduse ja Käsitööseltsi näituseplatsil Tartus, 1891. aasta pidu peeti juba Eesti Kirjamees-
te Seltsi maja juurde kuuluvas aias Jaama tänaval.

Nagu öeldud, oli laulupidude ühiseks omaduseks ka nende toimumine mitmel päeval.

Kindlate elementidena jätkusid laulupeo kontsertide kõrval ka peol osalejate rongkäik, samuti peokõned, mis eriti esimestel pidudel olid niisama suure tähtsusega kui laulud. Tähtsaimaks peokõnede seas oli juba mainitud Jakob Hurda kõne esimesel üldlaulupeol, mis on saanud tuntuks tema “kolme soovi” esitamise-
ga. 1880. aasta peol pidas kõne taas Hurt, seekord pealkirja all “Seitse tähtsamat mälestuse kivi”. Neljandal üldlaulupeol 1891. aastal oli kõnelejaks professor Johann Köler, kelle kõne

kandis pealkirja “Kolm Aleksandrit” ning kes oma kõnes tänas Aleksander I-t, II-t ja III-t eesti rahvale osutatud heatahtlikkuse eest.

1896. aasta laulupeol võeti kiiduavaldustega vastu Jakob Hurda kõne. Oma ettekandes laulupeo tähendusest ütles ta, et tegemist on esiteks riigipühaga, sest laulupidu on pühendatud Keiserlikkude Majesteetide püha kroonimise mälestusele; teiseks laulupühaga, sest eesti rahvas on alati ja kõikjal laulnud; kolmandaks rahvapühaga, sest töötegemise kõrval vajab inimene ka meelelahutust; neljandaks on tegemist sõprusepühaga, sest igast ilma-kaarest tullakse kokku ja lauldakse koos; viiendaks kõnedepühaga, sest eestlane ühendab kontserdi hea meelega kõnepidamisega; kuuendaks loodusepühaga, sest samal ajal oli suvine pööripäev, ja seitsmendaks on tegemist jumalapühaga (Hurt 1896). See kõne iseloomustab tasakaalukat ja pragmaatilist poliitikat — ilma keisrit ja riiki kiitmata poleks riigivõim sellise rahvusliku üritusega leppinud.

Peopäevad algasid äratusmänguga: varahommikul esitasid pa-sunakoored koraale ja vaimulikke muusikapalu linna kirikute ja raekojade tornis. Õhtuti toimusid aga pidusöögid, kus nii peo korraldajad kui ka osavõtjad astusid üles kõnedega. Eelkõige olid need tervituskõned, kus tänati keisrit, keisri suguvõsa ning Vene riiki ja rahvast, samuti tervitati Baltimaade kindralkuberneri, rüütelkondade juhte, Eesti-, Liivi- ja Saaremaa kindralsuperintendente, maakooled, Baltimaade linnu jne. Üldlaulupidu kui suur rahvapüha ei möödunud ainult laulupeokontsertidega — juba 1879. aasta üldlaulupeol oli kavas ka näitemäng *Pärmi Jaagu unenägu*, mida etendati Vanemuise aias; 1891. aasta peol kanti mõlema peopäeva õhtul ette kokku neli näidendit; 1896. aastal olid etendused esimese peopäeva õhtul.

Rituaalile omaselt on laulupidudel suur tähtsus ka sümboolikal. Esimeste laulupidude puhul mainitakse eelkõige lauluseltside ja -kooride lippe, aga ka osalejate ja juhtide eraldusmärke. Samuti peeti oluliseks rahvariiete kandmist kui ühte rahvuslikkuse väljendust.

Esimesele üldlaulupeole järgnenud peod näitasid veenvalt laulupeotraditsiooni juurdumist — pidude korraldamine oli enesestmõistetav. Seega võime rääkida juba olulisest sündmusest kultuurimälus. Mitmesugustele takistustele vaatamata oli pandud alus traditsioonile, mis kutsus igale peole kokku hulga lauljad, pillimehi, kuulajaid. Peokorraldus jätkus esimese peo eeskujul, peo struktuur kordas suures osas esimest pidu.

OTSESED MÕJUD — LAULUPEOD JA -PÄEVAD

Esimene pidu ärgitas mõtteid järgmiste korraldamiseks, kuid peale selle andis see tõuke väiksemate laulupidude ja -päevade toimumiseks. Need peod olid kas maakondlikud, kihelkondlikud või linnade omad. Muusikaline eeskava oli sageli võetud üldlaulupidude repertuaarist, kuid võis olla ka iseseisev. Niisiis oli esimesele peole järgnenud väiksemates kohtades korraldatud pidude üheks eesmärgiks viia paljude inimesteni Tartu laulupeol kõlanud muusika. Koorilauljatel oli võimalus õpitud repertuaari esitada ka pärast suurt pidu, piirdumata vaid ühekordse esitusega.

1880. aastatel, pärast kolmandat laulupidu, elavnes seltsilikumine ja sellega koos ka muusikapidustuste korraldamine. Suuremad laulupeod olid 1885. aastal Võrus ja Viljandis, 1887. aastal Harjumaa laulupidu Tallinnas ja Võrumaa laulupidu Võrus, 1888. aastal Harjumaa laulupidu Keilas jne. 1903. aastal tähistati Pärnumaa laulupeoga Endla Seltsi 25. aasta tähtpäeva, sellel esitati ka näitemänge ning suursündmuseks kujunes Franz Joseph Haydni oratooriumi *Loomine* ettekanne.

21. juunil 1909. aastal peeti Tartus Eesti Põllumeeste Seltsi aias Tartu maakondlik muusikapäev, millest võttis osa 126 koori 2558 lauljaga. Seal oli arutusel ka küsimus laulukooride organiseerumise kohta, sest koorimuusika arendamiseks vajati ühtset keskust (Lüdig 1969: 115). Ettepanek oli asutada alaline Eesti muusikaühendus, mis pidusid ette valmistaks ja koordineeriks (Uus ühendus. 1909). Peale Tartu muusikapäevade korraldati laulupäevi ka teistes linnades, suuremad neist olid Saaremaa laulupäevad 13.–14. juunil 1909. aastal. Kooride ja orkestrite esine-

mise kõrval laulsid ka üksiksolistid, peeti kõnesid karskusseltside poolt ja tehti näitemängu.

Narvas toimus laulupidu 23.–24. juunil 1912. aastal, see oli nn eestlaste ülevenemaaline laulupidu, organiseerijaks Narva Eesti Selts. Peale kontsertide olid kavas ka teatrietendused ja spordivõistlused. Nagu tavaks, oli esimene päev vaimuliku muusika, teine aga ilmaliku muusika, enamasti eesti heliloomingu ja rahvaviiside päralt.

Maakondlikke pidusid oli lihtsam korraldada ja need ei nõudnud nii suuri väljaminekuid kui üldpeod. Sageli ei olnud laulu- ja pillikooridel võimalik kodust kaugele peole sõita, ent maakondlik laulupidu oli ka neile jõukohane. Nagu võib näha üldpidude toimumisaastatest, ei korraldatud neid kindla aja järel. Seetõttu ei saanud jääda lootma ühispidudele, vaid korraldati väiksemaid pidustusi kodule lähemal, kuigi ka nende jaoks oli vaja saada võimude luba. Kindlasti ei kujutanud väikesed maakondlikud peod aga riigivõimu arvates nii suurt ohtu kui kogu rahvast ühendavad üldlaulupeod. Paikkondlikud laulupeod ja -päevad tugevdasid kohalikku identiteeti ja aitasid väärtustada oma elupaika.

OTSESED MÕJUD — MUUSIKALINE ARENG

Nagu öeldud, kritiseeriti esimese peo puhul teravalt saksalikkude repertuaari. Eestlaste muusikaharidus piirdus sageli Valgas asuva Jānis Cimze õpetajate seminariga, kus anti haridust tulevastele õpetajatele ja kõstritele. Eesti esimesed kutselised muusikud said hariduse Peterburi konservatooriumis alles 19. sajandi viimastel kümnenditel (näiteks esimese eestlasena Johannes Kappel 1876–1881, Miina Härma 1883–1890, Konstantin Törnpu 1886–1891). Teisel üldlaulupeol 1879. aastal oli juba peaaegu pool paladest eesti ja soome heliloojatelt, kolmandal peol moodustas eesti helilooming juba suurema osa repertuaarist. Viimasel kesririigiaegsel peol 1910. aastal koosnes ühendkooride kava ainult eesti autorite loodud koorilauludest, pasunakooride repertuaaris aga puudusid eesti algupärased muusikapalad. 1869. aasta saksapärase repertuaariga peost oli 1910. aasta üldlaulupeoks saanud eesti heliloojate loominguga rahvuslik suursündmus, mis oma emotsionaal-

suse ja ühteliitva toimega oli suureks toeks rahvuslikule eneseteadvusele. Muusikalisest vaatepunktist liiguti iga peoga edasi — paranes esituste tase ja repertuaari rikastati eesti algupärase heliloominguga. Seega oli pandud alus eesti oma laulupeole, vaatamata sellele, et toetuti saksa koorilaulutraditsioonile.

Vahetult pärast esimest pidu hoogustus ka noodikirjanduse väljaandmine, aastail 1869–1871 ilmus aastas kuni kümme uut noodiraamatut, mida koorid kasutada said (Kasemets 1937: 121). Sisuliselt olid need lihtsakoeliste saksa laulukeste kogumikud. Vastukaaluks koostas Carl Robert Jakobson ja andis välja noodiraamatud *Wanemuine kandle healed* (I–II; 1869–1871) ja lauluraamatu koolidele *Rõõmus laulja* (1872), mis sisaldasid Aleksander Kunileid-Saebelmanni algupärast loomingut, rahvaviiside töötlusi, aga ka soome, ungari, rootsi, prantsuse ja saksa laule (sammas: 125).

Laulukooride repertuaari rikastamise eest seisis Jakobsoni kõrval ka Friedrich Kuhlbars, kes avaldas 1870. aastal laulude kogu *Wanemuine ehk Neljakordne Laulu-Lõng*, kus kasutas küll saksa koorilaule, kuid kohandas nende sõnad sobivaks Eesti oludele. Abja valla koolmeister Jaan Jung andis välja noodikogu *Laulud kolme heälega* (1872), mille sisuks olid saksa vaimuliku sisuga laulud ja koraalid tema enda tehtud seadetes; luuletaja Mihkel Veske andis välja laulusõnade kogu *Laulud Wiisidega* (1874); Karl August Hermann, Vanemuise Seltsi koorijuht aastatel 1873–1877, komponeeris ise koori repertuaari rikastamiseks algupäraseid helitöid, mis olid küll üsna lihtsakoelised, kuid saavutasid rahva hulgas suure populaarsuse (Põldmäe 1976: 47–53).

Iga järgnev pidu õhutas tegelemist koorilauluga: loodi uusi koore, maal toimusid väiksemad kontserdid ja laulupeod. Paljud laulukoorid, mille tegevus oli vahepeal soikunud, alustasid enne 1880. aasta Tallinna laulupidu uuesti tegevust (Põldmäe 1976: 192). Vaatamata 19. sajandi lõpul tugevnenud venestuspoliitikale arenes eesti koorilaul tõusvas joones. 1894. aastal peetud viienda laulupeo vaimustus lisas sellele omakorda hoogu ning tänu Karl August Hermann'i väsimatule õhutustööle ja laulupeovaimustusele sammus eesti koorilaul venestamispoliitika ja igasuguse surve kiuste tõusuteed (Kasemets 1937: 178).

Esimesel peol oli küll kohal viis pasunakoori, kuid ei esinenud ühendatud puhkpilliorkester. Pärast pidu tekkis rohkesti uusi pasunakoore. See oli küll vaevalisem kui laulukoori asutamine, sest muusikainstrumentide soetamine oli kallis ja pillimängu õppimine nõudis vaeva. Eesti pasunakooride isaks peetakse David Otto Wirkhausi, kes juhatas Väägvere pasunakoori, mis oli loodud juba 1839. aastal. Tema oli ka peaaegu kõikide keisririigiaegsete laulupidude puhkpilliorkestrite üldjuht (v.a esimene pidu). Wirkhausist sai ühtlasi hinnatud nõuandja puhkpilliorkestrite asutamiseks (Põldmäe 1969: 180). 1871. ja 1872. aastast on ajakirjanduses rohkesti teateid uute pasunakooride asutamise ja olemasolevate aktiivse tegevuse kohta. David Otto Wirkhausi ja Adalbert Hugo Willigerode eestvedamisel koordineeriti ka pasunakooride tegevust ning rikastati nende noodivara (Willigerode jt 1871).

Seega võib väita, et esimestel laulupidudel oli suur mõju Eesti muusikakultuuri arengule. Laulu- ja pillikooride asutamine ja aktiivne tegutsemine, eesti heliloomingu kiire kasv, haritud heliloojate huvi oma rahva muusika vastu — kõik see sai ärgitust toimunud pidudelt.

OTSESED MÕJUD — SELTSID

Laulupidudega kaasnenud ühistegemise soov väljendus veelgi tugevamini seltsiliikumises. 1870. aastate lõpul ja 1880. aastate algul olid laulukoorid jõudnud sellisele tasemele, et soovisid vabamaid tegutsemisvõimalusi. See oli võimalik registreeritud seltside kaudu, mis vabastas nad kiriku, kohaliku mõisniku ja politsei pingsa kontrolli alt (Karu 1979: 53). 1880. aastail, kui eestlaste suurte organisatsioonide tegevus oli liikmete omavaheliste tülide tõttu kriisis, kandus rahva kultuuriaktiivsus hulgaliselt tärkavatesse väikestesse kohalikesse seltsidesse — algas muusika- ja karskusseltside õitseage (Jansen 2004: 87). Suurem osa asutatud seltsidest asus Lõuna-Eestis, kus rahvuslik liikumine oli jõulisem. Hoogsalt asutati seltsi aga ka mujal Eestis: Narvas, Viljandis, Tallinnas; Pärnus asutati Laulu- ja Mänguselts Endla, Toris Laulu- ja Mänguselts Salme jne. Paljud laulu- ja muusikakoorid olid tege-

likult juba olemas, neil puudus vaid ametlikult kinnitatud põhikiri ning sellega saadavad seltsiõigused (Karu 1979: 55). Samuti kaasnes laulukooride tegevusega näitemänguharrastus. Nii vana-des kui uutes seltsides võis täheldada rahvusluse tõusu; isamaalisuse keskuseks sai aga Tartu Vanemuise Selts, Jannsenite sa-long ja tekkiv eesti üliõpilasühendus (Jansen 1995: 35). Tallinnas tegutsenud Lootuse selts ja Estonia Selts edendasid eestikeelset näitemängu ja olid hilisemate laulupidude korraldajateks.

Seltside järele kasvas vajadus seda enam, et mitte ainult vana-d traditsioonilised kooskäimised ei olnud kadumas, vaid ka Aleksandrikooli abikomiteede tegevus kohaliku seltskondliku elu organiseerijana katkes nende ajutise sulgemisega 1884. aastal. Nii nagu ametivõimud takistasid laulupidude korraldamist, oli raskendatud ka seltside asutamine. Ajakirjandus avaldas soosi-vaid artikleid seltside tegevuse kohta, rõhutades nende tähtsust “vaimuelu” arengule (Karu 1979: 57).

Vabatahtlikel ühendustel oli tähtis osa rahvusliku liikumise laienemisel, haarates kaasa üha suuremat hulka inimesi. Kuigi saanud eeskujult baltisaksa seltsidelt, jõudsid eesti seltsid 19. sajandi lõpuks iseseisvusele ning üha rohkem sai nende eesmärgiks rahvuslik äratusetegevus, oma identiteedi tunnetamine ja tunnustamine, kuid nagu eespool öeldud, ei olnud kõik seltsid ja nende liikmed seotud rahvusliku liikumisega. Seltsides osalemise motiiviks oli ka sotsiaalne esiletõusmine, mis tollases seisuslikus süsteemis ei olnud eestlastele muidu võimalik (Woodworth 2012: 314).

MÕJU RAHVUSLIKULE LIIKUMISELE

Üldlaulupeo laiemate ja pikaajalisemate ühiskondlike mõjude puhul tuleks esmalt analüüsida peamist tegurit, mille abil laulupidu mõjutab rahvuslikku äratusliikumist. Nagu juba öeldud, võib eesti üldlaulupidu käsitada rituaalina, mille üheks omaduseks on kommunikatiivsus. Ameerika kultuurisotsioloog Jeffrey C. Alexander ütleb, et rituaalid on korratavad ja lihtsustatud kultuurilise kommunikatsiooni episoodid, kus otsesed suhtluspartnerid ja nende jälgijad jagavad ühist arusaama kommunikatsiooni eesmärkidest

ja sümboolsest sisust. Rituaali tõhusus annab osalejatele energiat ja liidab neid, suurendab nende samastumist kommunikatsiooni sümboolsete objektidega ning tugevdab osalejate ja sümboolsete objektide ühendust asjasse puutuva “suure kogukonnaga” (2006: 29–30). Seega on oluline kommunikatsioonis osalejate ühine eesmärk, kuid see võib ka kommunikatsiooniaktis osalemise kaudu alles tekkida. Samuti on tähtis otsesest kommunikatsioonist osasaajate seotus laiema kogukonnaga, mis tagab kommunikatsiooniaktis toimunu jõudmise võimalikult paljude inimesteni. Eesti keelele tuginevad kommunikatsioonikanalid (ajalehed, seltsid) võimaldasid seista vastu saksastumisele ja venestumisele (Jansen 1994: 235).

Laulupeo kommunikatiivne olemus on oluliseks teguriks kultuurilise järjepidevuse kandmisel ja säilitamisel. Eelkõige tähendab see rahva otsest kokkusaamist ja omavahelist suhtlemist. Eriti varasemate laulupidude ajal, mil suhtlusvõimalused olid väiksemad, oli sellisel kokkusaamisel suur tähtsus. Laulupeol kohtusid eesti rahvusliku liikumise tegelased, laulupeol osalejate vahendusel jõudsid ärkamisaegsed ideed üle kogu maa. Samuti oli laulupeol tähtis koht eri põlvkondade kommunikatsioonis.

Eestlaste puhul oli enne esimest laulupidu omavaheline kommunikatsioon vähene. Kehvad transpordiolud, aga eelkõige raske ja pidev töö, mis ei lubanud kodust lahkuda ning majanduslik kitsikus takistas omavahelist suhtlemist. Suhtlus toimus peamiselt küla ja valla või ka kihelkonna piires. Eesti rahvusliku liikumise uurija Ea Jansen märgib, et Eesti talupoeg oli juba 19. sajandi algupoolel üsna liikuv, seda eelkõige kaubandussuhete tõttu naaberriikidega (Jansen 2007: 140). Siiski ei puudutanud see kõiki talupoegi, enamik ei lahkunud oma eluajal kihelkonna piiridest. 19. sajandi lõupoole talupoegade liikuvus suurenes rahasuhete arenemise tõttu, samuti soodustas seda püüd hariduse poole (samas: 187). Mobiilsuse kasvule aitas kaasa ka raudteevõrgu areng 19. sajandi viimastel kümnenditel.

Koolide ja kirikute juures tegutsevad laulukoorid koosnesid inimestest, kes elasid ühe küla, valla või kihelkonna piires. Seevastu laulupidu andis võimaluse kohtuda ka “teise nurga” inimesega. Laulupeol osalejate päritolu näitab, et kohale tuldi peaaegu

kõikjalt kogu maalt ning peorongkäigus kõndides, kontsertide vaheagadel, samuti õhtusöögil osaledes oli võimalus suhelda koorilauljatega teistest kihelkondadest. Heinrich Rosenthal kirjutab, et esimesel peol kogunesid lauljad õhtul Vanemuise Seltsi ja Saksa Käsitöölise Seltsi aeda, kus sõlmiti tutvusi ning vahetati muljeid ja mõtteid (Rosenthal 2004: 100).

Rahva omavahelise suhtluse kõrval oli laulupidu ka koht, kus said kokku ärkamisaja juhid. “Esimesel üldlaulupeol oli tähtis roll mitte ainult eesti rahvuse tekkes, vaid ka rahvusliku eliidi kujunemisel. Siin sõlmitud sidemed jäid püsima pikemaks ajaks, luues suhtlusringi, mille kaudu rahvuslikud aated ja ettevõtmised said senisest kiiremini levida” (Laar 1999: 121). Juba varem oli Eesti rahvusmeelsete tegelaste vahel tekkinud suhtlusvõrgustik (Jansen 2007: 392). Jannsenite kodu oli n-ö eesti esimene salong, samuti olid Hurda ja Jakobsoni kodud elavad kooskämiskohad. Ungari etnograafi ja keeleteadlase Pál Hunfalvy reisirivist *Reis Läänemere provintside* võime lugeda tema külaskäigust Jannsenite juurde: “Ma vist ei suudagi väljendada seda tundmust, mis mind Jannseni pool valdas. Seal olid kohal mõned noored inimesed, üliõpilased ja vilistlased — tohiksin ehk öelda, et leidsin enese noorte eestlaste ringist, mille vaimseks juhiks, vähemasti minu visiidi ajal, tundus olevat majaperemees ja suurepäraseks ehteks preili Lydia” (2007: 147).

Veelgi ululisem oli aga toleaegete rahvajuhtide kokkusäämine rahvaga, kus nad “oma elustavaid sõnu kõige mõjuvamalt nende südamesse võisid puistata” (Tammann 1923: 137). Inimesed said rahvusliku liikumise juhte oma silmaga näha ja kõrvaga kuulda. Esimese üldlaulupeo teise päeva õhtul toimunud pidusöök andis võimaluse rääkida eesti rahva tulevikust ning võimalustest seda tulevikku mõjutada. Kõnedega pidusöök ei olnud mõeldud mitte ainult laulupeo juhtidele ja korraldajatele, vaid neist võtsid osa ka peo n-ö lihtliikmed, teise peopäeva õhtul kogunes Vanemuise aeda üle tuhande inimese (Kuida... 1869a).

Ametliku osa tervituskõnedele järgnesid teiste peoliste sõnavõttud, mis, nagu kirjutab *Eesti Postimees*, ei olnud kõnelejate vähese kogemuse tõttu kuigi ladusad, kuid siiski südamest tulnud (Kuida... 1869b). Arutlusel olid ettepanekud üldiste rahva-

haridusseltside asutamiseks, mis võiksid omandada erineva suunitlusega kultuurilise tähenduse. Heinrich Rosenthali sõnade järgi tundsid kõik, et rahvas on tervikuna ärganud, et see ei koosne enam üksikutest lülidest, kes elavad eri kihelkondades ja kogudustes üksteisest lahus ning pingutavad oma armetu leivamure murdmise nimel, vaid et on olemas ühtne e e s t i r a h v a s, kes oli just äsja saanud hakkama tunnustusväärse kultuurilise teoga (2004: 105). Need õhtud aitasid end õiguslike kodanikena tundvais rahvaliikmeis äratada ja suurendada rahvuslikku iseteadvust, mis alates esimesest üldlaulupeost haaras kaasa kogu maa ja pani aluse romantilisele ajajärgule, mida tunneme rahvusliku ärkamisajana (Kasemets 1937: 101).

Nendel koosviibimistel said kokku inimesed, kes muudel tingimustel poleks kohtunud. Ja kohtumiste järelkajad liikusid koos osalejatega nende kodukohtadesse ja jõudsid suure hulga inimesteni. Seega võib öelda, et laulupidu andis võimaluse kommunikatsiooniks kolmel moel: rahva omavaheline suhtlemine, rahvusliku liikumise juhtide kokkusaamine ning rahva ja juhtide kohtumine.

Siinkohal tuleb kindlasti nimetada veel ühte kommunikatsioonivõimalust — ajakirjandust. Laulupeo kajastamine andis võimaluse rääkida rahvuslikest “asjadest”. *Perno Postimees* (ilmus 1857. aastast) ja *Eesti Postimees* (ilmus 1865. aastast) avaldasid hulga laulupeoteemalisi artikleid veel mitu kuud pärast pidu, viies sellega peo ka nende inimesteni, kes ise esimesel peol ei käinud või kellel ei olnud otsest kokkupuudet mõne peolisega. Iiri poliitoloog ja ajaloolane Benedict Anderson on rõhutanud trükiajakirjanduse tähtsust rahvusliku ühtsustunde loomisel, sest trükitehnoloogia tõttu sai võimalikuks uut liiki “kujutuslike kogukondade” teke, mis oli eelduseks moodsale rahvuslusele (2006: 46). Eesti keelsete ajalehtede olemasolu võimaldas jagada ühist meediaruumi, lugedes samu ajalehti, kuid tegi ka võimalikuks ise osaleda ajalehe koostamises kirjasaatjana.

Esimese üldlaulupeo laiemad mõjud avaldusid eelkõige enese rahvusena tunnetamises ja rahvusliku äratusliikumise laienemises. Seda mõju iseloomustavad kolm aspekti: usk oma võimetesse, usk eestlusesse ja usk tulevikku.

Esiteks seisneb esimese üldlaulupeo tähtsus eestlastele enese võimete teadvustamises. Eestlaste võimekuses kahtlejad pidid tunnistama, et peo korraldamine ja selle toimumine näitasid, kuidas eestlased on suutelised ühiste jõududega ja üsna lühikese aja-aga ühistegevust organiseerima. Nii eestlased ise kui ka baltisakslased on oma mälestustes ja muljetes väljendanud üllatust selle üle, kui hästi kõik õnnestus. Muusikaline pool üllatas nii osavõtjaid kui pealtvaatajaid üsna kõrge tasemega; vaatamata lühikesele ettevalmistusajale peeti laulude esitust kordaläinuks.

Eelkõige tekitas hämmastust aga peokorralduse kõrge tase. Seda lihtsustas muidugi asjaolu, et peo ülesehitus järgis eeskujuks võetud baltisaksa laulupidusid, mida Jannsen oli külastanud ja kust ta oli ka saanud idee eesti peo korraldamiseks. Peo organiseerijatel tuli lahendada külaliste vastuvõtu, majutamise ja nende laulupeopäevadel liikumise probleemid, samuti tagada nii osavõtjate kui ka pealtvaatajate ohutus ja seaduskuulekus. Osalejate mälestuste järgi saadi sellega hakkama, mingeid pahandusi ega suuremaid arusaamatusi polnud (Põldmäe 1969: 130).

Sakslasi hämmastas “ettehooldatud” eestlaste iseseisvus ja kuigi teatavat abi peokorraldajad sakslastelt vajasisid, suudeti kõik enamasti oma jõududega teoks teha. 1869. aastaks olid baltisakslased juba mõistnud, et neil ei ole enam tegemist ühtse allaheitliku massiga, kelle keelt ja rahvakultuuri mõned estofiilid püüavad teaduslikult uurida. Paljude algatuste ja ettevõtmistega olid eestlased näidanud oma organiseerimis- ja tegutsemisvõimet, kuid üldlaulupidu oli kindlasti silmatorkavaim nende seas. Siiski nägid sakslased laulupeos peamiselt negatiivset nähtust, mis tekitanud eestlastes ülbust ja uhkust (Prants 1931: 238).

Eestlastele avaldas mõju suure hulga “omasugustega” koosolemine ja arusaamine, et selle peo korraldajad on nende rahvaskaaslased. Seni polnud nii suurt hulka talurahvast Tartu tänavatel nähtud (Põldmäe 1969: 187). Eestlastele oli rõõmsaks üllatuseks, et pidu edeneb hästi ja et selline suursündmus üldse toimuda sai. Võibki öelda, et toimumisakt iseenesest oli juba suursaavutus, isegi peo korraldamiseks loa saamine nõudis väga palju aega ja vaeva. Ja sellega hakkama saamine sisendas usku oma võimetesse.

Teiseks tuleb nimetada usku eestlaseks olemisse. Loomulikult ei olnud 19. sajandi teisel poolel enam kellelegi üllatuseks eesti rahva olemasolu, selle aja probleemiks oli pigem saksastumine. Eestikeelse hariduse võis saada ainult küla-, valla- või kihelkonnakoolist, sealt edasi oli hariduse omandamine esialgu saksakeelne. Siinkohal tuleb lisada, et enamik rahvusliku liikumise tegelasi, kes olid samuti saanud saksakeelse hariduse, kasutasid omavahelises suhtluses saksa keelt. Laulupeo puhul rõhutasid aga osavõtjad korduvalt, et see on eestikeelne ja -meelne pidu. Lydia Koidula kirjutas Friedrich Reinhold Kreutzwaldile, et tegemist oli eesti peoga ja ka need, kes enne ennast eestlaseks ei pidanud, “tungivad nüüd eestlaste ridadesse” (Kreutzwald 1962: 268). Usk eestlusesse avaldus eelkõige talurahva juures, aga siiski ka nendel eestlastel, kes seni olid oma rahvust häbenenud.

Kolmandaks seisneb esimese üldlaulupeo tähtsus parema tuleviku võimalikkuse elavamas kujutlemises. Suure hulga sarnase tausta ja mõtlemisega inimeste koosviibimine, eriti aga edasiste kavade tegemine, näitab pilgu pööramist tuleviku poole. Loode ti edaspidist arengut, mille kohta näiteks Kreutzwald avaldas arvamust, et 1919. aastal saab pidada priiuse 100. aastapäeva juba suuremal kujul kui 50. aastapäeva (Kreutzwald 1909: 162). Oma mõtteid eestlaste tuleviku kohta väljendas ka Soome kooliõpetaja ja ajakirjanik Carl Gustaf Svan, kelle arvates kuus sajandit orjust talunud rahvas, kellel on rahvustunnet, hariduspüüdu ja kõlblist jõudu, jõuab ükskord õnnelikule sihile (Põldmäe 1969: 148).

Eestlaste tuleviku võimalikkust näitas pärast laulupidu antud lubadus, et see pidu ei jää viimaseks. Peo tõttu olid tulevikulootused muutunud kindlamaks — varasemal ühistegevusel ei olnud nii jõulist väljundit ja seetõttu ei tunnetanud rahvas selle mõju nii tugevasti.

KOKKUVÕTE

Esimese üldlaulupeo esmane otsene mõju on eesti laulupeotraditsioon — kõik järgmised peod on võtnud aluseks 1869. aastal toimunud laulupeo ja suur osa elemente on säilinud esimesest peost alates: mitmepäevane kestus, rongkäik, sümbolika kasuta-

mine, kõned. Toimunud muutused on peamiselt sotsiokultuurilist päritolu: näiteks kõnede sisu, sümboolika ja repertuaar on vaheldunud võimulolijate järgi.

Peale üldlaulupidude andis esimene pidu tōuke ka kohalike laulupidude ja -päevade korraldamiseks. Esimese suure peo õnnestumine ärgitas looma uusi seltse ja elavdas olemasolevate tegevust. Just ühistegevus on see märksōna, mis iseloomustab 19. sajandi teise poole eesti avalikkust ja seda eeskätt seltsitegevusena. Rahvusliku liikumise kõrval andis seltsiliikumine ka organiseeritud ühistegutsemise kogemusi. Laulupeo repertuaari eestistamise vajadus andis tōuke ka eesti heliloomingu arengule.

Laulupidu muutis rahvusliku liikumise laiapōhjalisemaks, haarates kaasa suuremat hulka inimesi ning viies inimesteni mõtte rahvuslikust ühtsusest. Ja see oligi laulupeo tähtsaim tagajārg — suure hulga inimeste liitumine rahvusliku liikumisega.

Kui eseseid mõjusid vōib vaadelda nāhtavate jālgedena, siis kaudsemate puhul vōib rāākida laulupeo sūmboolsest tēhendusist. Ka Eesti iseseisvuse ajal teenis laulupidu rahvusliku identiteedi tugevdamise ja rahva ühtsuse demonstreerimise eesmārki. Veelgi rohkem nāitasid aga peo sūmboolset tēhendust Nōukogude okupatsiooni ajal Eestis peetud ja samuti eesti pagulaste korraldatud laulupeod maailma eri paikades.

Vāga oluline sūmboolne tēendus oli laulupidudel Nōukogude okupatsiooni tingimustes. Eesti laulupidude traditsioon sobitus hāsti nōukogude kontseptsiooniga rohkearvulisest kultuurist osavōtust ja on hea nāide stalinistlikust pōhimōttest “vormilt rahvuslik, sisult sotsialistlik” (Raun 1991: 187–188). Esimene nōukogudeaegne üldlaulupidu peeti 1947. aastal, osavōtjaid oli peaegu 26 000 ja pealtvaatajaid ligikaudu sada tuhat. Nōukogudeaegsete laulupidude tipphetkeks oli helilooja Gustav Ernesaksa poolt Lydia Koidula sōnadele loodud laulu “Mu isamaa on minu arm” esitamine, mida vōib nimetada ka Eesti mitteametlikuks hūmniks ning mida laulsid pūsti seistes ka pealtvaatajad. See lausa fūüsiline ūhtekuuluvustunne andis vōimaluse tunnetada rahvusliku olemasolu jātkevust ning sellel oli tohtu emotsionaalne mōōde.

Pagulaseesti laulupeod võimaldasid säilitada ja taaskinnitada võõrsil kaduma kippuvat identiteeti. Nende pidude ajalugu ulatub 1946. aastasse, kui Saksamaal Altenstadtis toimus esimene eestlaste laulupäev, mille organiseerijaks oli koorijuht, helilooja ja organist Roman Toi ning millest võtsid osa Saksamaa põgenikelaagrites tegutsevad eesti koorid. Edaspidised peod toimusid kõikjal, kus olid suuremad eestlaste kogukonnad: Rootsis, Ameerika Ühendriikides, Kanadas, Austraalias, Inglismaal, Uus-Meremaal jm, samuti ESTO päevade piires eri riikides ja linnades.

120 aastat pärast esimest üldlaulupidu oli ühislaulmine märksõnaks ja oluliseks osiseks “taasärkamisele”. “Vabaks laulmine” võttis aluseks 19. sajandi ärkamisaegse sümboli ja kinnitas selle veelgi tugevamini eestlaste kultuurimällu. Laulev revolutsioon, mis sai alguse 1988. aasta suvel ja päädis iseseisvuse taasväljakuulutamiselega 1991. aastal, kasutas tööriistana kooslaulmist. 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse laulupeod kui rahvustunde ja ühtsuse väljendused ning eestlaste kui laulurahva kuvand olid põhjuseks, miks ka uuel ärkamisajal muutus ühislaul tähtsaks võitluses vabaduse eest.

Laulupidude traditsiooni püsimine põhineb eelkõige nende mäluajaloolisel tähtsusel. 2013. aastal korraldatud sotsioloogilise uuringu tulemuste andmel pidas 96% vastanutest laulu- ja tantsupidusid olulisteks sündmusteks ja 51% oli peost ise osa võtnud kas laulja või tantsijana. Peamine osalemise põhjus (ka pealtvaatajana) on rahvuslik traditsioon ja ühtsuse tunnetamine ning laulu- ja tantsupidu kui olulisim rahvusliku identiteediga seotud rituaal (Lauristin, Vihalemm 2013).

Esimese laulupeo järelelu näitab, kuidas rituaalsed tegevused oma suhtelise muutumatuse ja korduvusega püsivad kultuurimälus ning aitavad kaasa rahvusliku identiteedi kujunemisele, kinnistamisele ja taasloomisele. Laulupidu on püsinud eesti kultuurimälus ning mõjutanud ühise identiteedi tekkimist ja kinnitamist ning on sidunud mineviku, oleviku ja tuleviku tervikuks.

Kirjandus

- Alexander, Jeffrey C. 2006. Cultural pragmatics: social performance between ritual and strategy. — Jeffrey C. Alexander, Bernhard Giesen, Jason L. Mast (eds.). *Social Performance: Symbolic Action, Cultural Pragmatics, and Ritual*. (Cambridge Cultural Social Studies.) Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press, pp. 29–90
- Allandi, Marge 2012. Laulupidu, kultuurimälu ja rahvuslik identiteet. — Marge Rennit, Heivi Pullerits, Maris Viibur (koost.) *Tartu Linnamuuseumi aastaraamat 18*. Tartu: Elmatar, lk 23–33
- Anderson, Benedict 2006. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London — New York: Verso
- Bürgemann, Karsten, Andres Kasekamp 2014. “Singing oneself into a nation”?: Estonian song festivals as rituals of political mobilization. — *Nations and Nationalism*, Vol. 20, No. 2, pp. 259–276
- Hunfalvy, Pál 2007. *Reis Läänemere provintsideks*. Tlk Piret Toomet. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus
- Hurt, Jakob 1896. *Kõne Tallinna laulupidu 2. päeval, 9. juunil 1896*. Tallinn: Eesti Postimees
- Hurt, Jakob 1989. *Kõned ja kirjad*. (“Loomingu” raamatukogu, nr 1/2.) Tallinn: Perioodika
- Jansen, Ea 1991. Natsionalismist. — *Looming*, nr 3, lk 380–390
- Jansen, Ea 1993. Voluntary associations in Estonia: The model of the 19th century. — *Eesti Teaduste Akadeemia toimetised: Humanitaar- ja Sotsiaalteadused = Proceedings of the Estonian Academy of Sciences: Humanities and Social Sciences = Известия Академии наук Эстонии: Гуманитарные и социальные науки*, Vol. 42, No. 2, pp. 115–125
- Jansen, Ea 1994. On the eve of a new cultural change. — *Eesti Teaduste Akadeemia toimetised: Humanitaar- ja Sotsiaalteadused = Proceedings of the Estonian Academy of Sciences: Humanities and Social Sciences = Известия Академии наук Эстонии: Гуманитарные и социальные науки*, Vol. 43, No. 3, pp. 223–237
- Jansen, Ea 1995. Selts ja seisus 19. sajandi teise poole Eesti ühiskonnas. — Ea Jansen, Jaanus Arukaevu (toim.). *Seltsid ja ühiskonna muutumine. Talupojajäähiskonnast rahvusriigini: Artiklite kogumik*. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv; Tallinn: Eesti TA Ajaloo Instituut, lk 22–43

- J a n s e n, Ea 1998. Emergence of the Baltic nations: National movements from 1850–1918. — *The Baltic Review*, Vol. 14, pp. 44–48
- J a n s e n, Ea 2004. *Vaateid eesti rahvusluse sünniaegadesse*. (Ilmatargad.) Tartu: Ilmamaa
- J a n s e n, Ea 2007. *Eestlane muutuv asjas: Seisusühiskonnast kodanikuühiskonda*. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv
- J a n s e n, Ea, Jaanus A r u k a e v u 1995. Saateks. — Ea Jansen, Jaanus Arukaevu (toim.). *Seltsid ja ühiskonna muutumine. Talupojauhiskonnast rahvusriigini: Artiklite kogumik*. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv; Tallinn: Eesti TA Ajaloo Instituut, lk 7–21
- K a r u, Ellen 1979. Muusikaseltside asutamisest Eestis 19. sajandi teisel poolel. — Gea Troska (vast. toim.). *Eesti talurahva majanduse ja olme arenguhooni 19. ja 20. sajandil*. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, lk 50–64
- K a s e m e t s, Anton 1937. *Eesti muusika arenemislugu*. (Eesti Lauljate Liidu väljaanne nr. 95.) Tallinn: Eesti Lauljate Liit
- K r e u t z w a l d, Friedrich Reinhold 1909. Dr. Fr. R. Kreutzwaldi kirjad Jaan Adamsonile. — *Eesti Kirjandus*, nr 4, lk 155–163
- K r e u t z w a l d, Friedrich Reinhold 1962. *Fr. R. Kreutzwaldi ja L. Koidula kirjavahetus 1867–1873*. (Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahe- tus 5.) Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus
- K u i d a o l l i Eestirahva 50-aastane Laulopiddo Tartus?. III. 1869a. — *Eesti Postimees*, nr 28, 18. VII, lk 101–102
- K u i d a o l l i Eestirahva 50-aastane Laulopiddo Tartus?. IV. 1869b. — *Eesti Postimees*, nr 29, 23. VII, lk 105–106
- K u u t m a, Kristin 1996. Laulupeod rahvusliku identiteedi kandjana. — Mäetagused, 1–2. Vt www.folklore.ee/tagused/nr1/pdf/internet.pdf
- K u u t m a, Kristin 1998a. Kultuuriidentiteet, rahvuslus ja muutused laulutradsitsioonis. — Mäetagused, 7. Vt www.folklore.ee/tagused/nr7/kuutma.htm
- K u u t m a, Kristin 1998b. Festival as communicative performance and celebration of ethnicity. — *Folklore*, 7. Vt www.folklore.ee/folklore/vol7/festiva.htm
- L a a r, Mart 1999. Koidula salong: Salongid ja sõpruskonnad poliitilises elus. — *Ajalooline Ajakiri*, nr 3/4 (106/107), lk 33–44, 246–247
- L a u r i s t i n, Marju, Peeter V i h a l e m m 2013. *Minu laulu- ja tant-supidu: Sotsioloogilise uuringu aruanne*. Tartu. Vt www.kul.ee/sites/kulminn/files/laulupeo-uuringu-aruanne.pdf

- Leichter, Karl 1991. *Seitse sajandit eestlaste lauluteel: Kultuuriloolisi andmeid aastatel 1172–1871*. Tallinn: Eesti Raamat
- Lüdig, Mihkel 1969. *Mälestused*. Tallinn: Eesti Raamat
- Ommalt m aalt. 1871. — *Eesti Postimees*, nr 14, 7. IV, lk 79–80
- P - s. 1961. “Ria laulopiddo”. — *Perno Postimees ehk Näddalileht*, nr 27, 12. VII, lk 209–211; nr 28, 19. VII, lk 217–219
- P r a n t s, H[endrik] 1931. Mälestusi laulupidude algaegadest. (Järg.). — *Muusikaleht*, nr 10, lk 237–239
- P õ l d m ä e, Alo, Toivo O j a v e s k i, Mart P u u s t 2002. *130 aastat eesti laulupidusid*. Tallinn: Talmar & Põhi
- P õ l d m ä e, Rudolf 1969. *Esimene Eesti üldlaulupidu 1869*. Tallinn: Eesti Raamat
- P õ l d m ä e, Rudolf 1976. *Kaks laulupidu 1879–1880*. Tallinn: Eesti Raamat
- R a u n, Toivo U. 1991. *Estonia and the Estonians*. (Studies of Nationalities in the USSR. Hoover Press Publication 405.) 2nd ed. Stanford (Calif.): Hoover Institution Press, Stanford University
- R e i n a r t, Heili, Bretty S a r a p u u, Lauri V a n a m ö l d e r 2019. *Laulupeod Postimehega*. Tallinn: Postimees Kirjastus
- R o s e n t h a l, Heinrich 2004. *Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inim põlve vältel: Mälestusi aastatest 1869–1900*. (Ajajõe tagant.) Tlk Krista Räni. Tartu : Ilmamaa
- Š m i d c h e n s, Guntis 2014. *The Power of Song: Nonviolent National Culture in the Baltic Singing Revolution*. (New Directions in Scandanavian Studies.) Seattle—London: University of Washington Press; Copenhagen: Museum Tusculanum Press
- T a k k i n, Arnold, Ellen T a k k i n 1995. *Kolm laulupidu: Eesti laulpeod aastail 1909–1912*. Tallinn: A. Takkin
- T a m m, Marek 2015. Introduction: Afterlife of events: Perspectives on mnemohistory. — Marek Tamm (ed.). *Afterlife of Events: Perspectives on Mnemohistory*. (Palgrave Macmillan Memory Studies.) Basingstoke — New York: Palgrave Macmillan, pp. 1–23
- T a m m a n n, August 1923. *Eesti üldised laulupidud XIX aastasajal*. (Kodu- ja kooliraamatud: populäär teadus, nr. 1.) Tallinn: A. Org.
- T u g l a s, Friedebert 2009. *Eesti Kirjameeste Selts*. (Kogutud teosed 13.) Tallinn: Underi ja Tu glase Kirjanduskeskus
- U u s ü h e n d u s. — *Päevaleht*, nr 145, 1. VII, lk 1

- Veidemann, Rein 2001. Laulupidu kui Eesti kultuuri tüvitekst. — Rein Veidemann. *Kusagil Euroopas*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 125–129
- Veidemann, Rein, Sirje Endre, Kadi Pajupu 2019. *Laulupidu. Jannsen. Koidula: Avatakt*. Tallinn: SE&JS
- Willigerode, Adelbert, Adam Luig, David Wirkhaus 1871. “Teadaandmine mängokoridele”. — *Eesti Postimees*, nr 49, 8. XII, lk 292
- Woodworth, Bradley D. 2012. Music associations and national identity in Russia’s Baltic provinces: The case of Tallinn, 1850–1914. — Jörg Hackmann (Hrsg.). *Vereinskultur und Zivilgesellschaft in Nordosteuropa: Regionale Spezifik und europäische Zusammenhänge = Associational Culture and Civil Society in North Eastern Europe: Regional Features and the European Context*. (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte, Bd. 20; Veröffentlichungen der Academia Baltica 2; Veröffentlichungen der Aue-Stiftung 26.) Köln: Böhlau, pp. 307–327, 740–741

MARGE ALLANDI (1967) on lõpetanud Eesti Humanitaarinstituudi kultuuriteaduse bakalaureuseõppe 2004, Tallinna Ülikooli Eesti humanitaarinstituudi kultuuriteooria magistriõppe magistrikaadiga 2009. Töötab Eesti Rahvusraamatukogus parlamendiinfo keskuse infospetsialistina a-st 2006.

HEIKKI LEIS. Ringkaitse (fragment, 2016)

LAULUPEO UNENÄGU

Toomas Kiho

sellal kui ma hõiskasin — kannustik sai minu metsast
kui ma laulda huikasin — hääbusid mu lood ja luhad
rõõmusammul tantsisin — mürgitati põllupeenrad
rongikäigus kõndisin — põletati minu maagid
laulukaares rõkkasin — kõletühjenes mu küla
piduleeki piidlesin — koolihoone hooldekodu

laulud kaunilt kõlasid
kuldaranda ihkasin
kungla rahvast kanneldin
mesipuule lendasin
isamaasse armusin
linnud und mul laulavad:

sellal kui ma magasin — lõigati lõhki minu maa
unemaadel uitasin — rammestati minu rahvas
sutsukeseks suikusin — suretati eesti sugu
natukeseks norskasin — anti ära aja lugu
viivu pärast virgusin — kaotsi kadund keelekene
silmanurgast silmasin — muserdunud meelekene:

kullakoorem keset õue!
hõbehunnik hoovi nurgas!
kurat kükkab koorma otsas!
hatt on hõbehunnikulla!
ratsa rikkaks saanud rahvas!
jõle jõukaks inimesed!

Laulupeo unenägu

mädaneb ent mets ja maa
kadund kauni keele kõla
ojavulin ununenud
linnulaulud lõpu leidnud
kulda kalkan kõrist alla
hõbeda hammaste haugata
päike paitab pilkast pinda
koolnu korin kaugel' kosta

LAULMISÕPETUS BALTISAKSA KOO LIS: KAS KEELE-, KUNSTI- VÕI SOTSIAALSUSE ÕPETUS?

Tiiu Ernits, Maris Kirme

Laulmisest, lugemisest ja kirjutamisest kui esmastest tegevustest on lähtunud koolid peaaegu kõigil aegadel. Tänapäeva kasvatusedus ei sea pedagoogilise protsessi keskpunkti mitte õppeainet, vaid inimese kui terviku arengu. Mis tähendus ja funktsioon oli laulul ja laulmisel aga saksa õppekeele koolis 19. sajandil? Baltisaksa kool on olnud omamoodi vahendavaks lüliks saksa- ja eestikeelse kooli vahel. Saksa õppekeele kooli mõju me tunnistame tänapäeval kui enesestmõistetavat fakti, on ju need koolid olnud Eesti haridusloos olulisel kohal, nad olid kasvukeskkonnaks ka sadadele eesti soost lastele ja kujundasid nende haridusteed.

Eesti kultuuriloo seisukohast kerkib seetõttu üles mitu küsimust: missugune muusikaline keskkond oli iseloomulik saksa õppekeele koolile; mis tähendus (ja funktsioon) oli koolilikul kooslaulul selles koolis; mis oli üldse baltisaksa muusikakasvatuse ja -õpetuse põhiolomuseks ja sisuks, mis peegeldas omakorda tihedate kultuurisidemete kaudu kogu läänepoolse Euroopa muusikakasvatustegelikke ilminguid? Ikka ja jälle tekkis toona- ses asjaomasel trükisõnas vaidlus kooli laulmisõpetuse eesmärkide ja sisu üle. Seetõttu kerkiski probleem, kuidas üldse käsitada laulmisõpetust tollases koolis: oli see eelkõige keele- või pigem esteetika- ja kunstõpetus või hoopis sotsiaalsuse õpetus ühes kõlbelisuse ja iseloomu kasvatusena? Kuna arvukate teemavaldkon-

dade ja hargnemiste tõttu pole siinkohal võimalik kõiki kaasnevaid küsimusi käsitleda, püüame järgnevas esile tõsta vaid selliseid, millel on rohkem haakumispunkte ka tänapäevaste mõistmishorisontide ja mõtlemisviisidega.

Siinses artiklis on süüvitud eri tüüpi teabeallikatesse: muusikaõppekirjandus, arhivaalid, mitmesugused dokumendid, ajaloolised tagasivaated, digitaalsed kollektioonid jms. Kerkinud probleeme vaadeldakse esmajoones siinmail saksa õppekeelega koolides kasutusel olnud muusikaõppekirjanduse põhjal, kaasa arvatud lauluvara, kuid pilguheite on tehtud ka eestikeelsetesse laulikutesse. Käsitletavate laulude andmebaas moodustus aastatel 1860–1914 Tartu õpperingkonna¹ Põhja-Liivimaa ja Eestimaa kubermangu saksa õppekeelega koolides teadaolevalt kasutusel olnud laulikutes ja muusikaõpikutes sisalduvatest lauludest (kokku 2330).

SOTSIAALKULTUURILISEST TEGELIKKUSEST JA SELLE MÕJUST LAULMISÕPETUSELE

Kuni 19. sajandi alguseni oli eelkõige Saksamaal² kooli muusikakasvatuse põhimureks olnud hoolitsemine kirikumuusika eest, koolis õpiti laulma tähtsamaid ja vajalikumaid koraale ning jumalateenistustel kõlasid kõikjal laste hääled (Schünemann 1931: 153, 244, 249; Oberborbeck 1989: 1120; Kemmelmeier 2012). Laulmisõpetus oli olnud suuresti usuõpetuse osaks, kiriku suunata. Ja mis ehk tähtsaim — tal oli olnud n-ö turvaline ja kindel koht õppekavas. 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi algul tegi Saksamaa rahvakooli areng valgustusideedest mõjutatuna läbi küllalt suure muutuse.³ Sihiks seati hariduse abil edendada ratsionaalset

---

¹Tartu õpperingkonna (1893. aastast Riia õpperingkonna) moodustasid Balti kubermangud: Eesti-, Liivi- ja Kuramaa.

²Tollal veel ühtset Saksa riiki polnud. 1870.–1871. aastal lõi Preisimaa koos teiste Saksa väikeriikidega sõjas Prantsusmaad ja 18. jaanuaril moodustati Saksa Keisririik, milles juhtpositsioon, sh haridusküsimustes, jäi Preisimaale.

³18. sajandi lõpul ja 19. sajandil toimusid Euroopas ja mujal olulised majanduslikud ja sotsiaalsed muutused (Zetterberg 2015: 485), mil-

mõtlemist ja kombelisust, parandada üksikisiku olukorda ja seeläbi ka ühiskondlikke suhteid. Keskseks hariduspoliitiliseks ülesandeks sai koolisüsteemi riigistamine kirikliku järelevalve kõrvaldamise kaudu (Knörzer, Grass 1998: 33, 35).

Muutused 19. sajandi kultuurilistes alustes nõudsid liberaalsemaid ja demokraatlikumaid kasvatuseesmärke. Nüüd said kasvatusliku enesevaatluse lähtepunktiks antropoloogilised arusaamad inimese põhiolemusest, milleks on eelkõige keel (Wilhelm von Humboldt,⁴ Johann Georg Hamann, Johann Gottfried Herder), mäng (Friedrich von Schiller) ja töö (Karl Marx) (Richter jt 1997: 1487). Wilhelm von Humboldt rõhutas eriti keele funktsionaalsust ja seotust kultuuriga, esitades keelelise relatiivsuse hüpoteesi, mille järgi inimese mõtlemine sõltub kõneldavast keelest, mistõttu ka eri keelte kõnelejate maailmavaade on erinev. Johann Gottfried Herder omakorda toonitas ajaloo pidevat mõju inimkeele ja kunsti kujunemisele ning rõhutas eri rahvaste vaimukultuuri omapära, arendades käsitust ühiskonna liikumisest humanismi poole.

Mis puudutab aga mängu, siis on selle seoseid täheldatud ajastu üldise meeoleolu ja stiilidega. Näiteks väidab Johan Huizinga (2003: 209), et “kui mõne aja stiil ja meeoleolu üldse on sündinud mängus, siis on need Euroopa kultuuri stiil ja meeoleolu pärast

---

le põhjuseks oli ühiskonna kiire areng ja liikumine seisuseühiskonnast demokraatliku kodanikuühiskonna poole. 1789. aasta Prantsuse revolutsiooni üheks ideaaliks oli ellu viia võrdsusprintsip — anda kõigile võrdne võimalus omandada haridust (Knörzer, Grass 1998: 20). Muutuste lahutamatuks koostisosadeks olid üleeuroopaliste ilmingutena ilmalikustumine, rahvusluse tõus, haridusreformid, seltsiliikumise tekkimine, laia sotsiaalse põhjaga muusikaelu kujunemine jpm. Euroopa vaimuelu arengut mõjutasid vaadeldaval ajajärgul valgustusideoloogia ja ratsionalism, mis jõudsid ka Eesti- ja Liivimaale ning suunasid siinseid baltisaksa vaimuinimesi kogu 19. sajandi vältel.

⁴Märgitagu, et Saksa keeleteadlane, filosoof, kunstiteoreetik, riigitegelane, haridusminister (1803–1819) ja Berliini Ülikooli asutaja Wilhelm von Humboldt (1767–1835) teostas mitu haridusreformi, luues uut tüüpi tervikliku kolmeastmelise haridussüsteemi: elementaarkool, gümnaasium ja ülikool (*Elementarschule, Gelehrtenschule (Gymnasien) und Universität*).

18. sajandi keskpaika” ning osutab samas, et “just kirjandusajaloolistest tõikadest nähtub, et romantika sünnib mängus ja mängust”. Samal ajal muutus mängu kõrval aga üha tähtsamaks töö. 19. sajandil hakkas tööstusrevolutsioon ja kasvav tehniline tõhusus aina rohkem võimendama ühiskonna vaimuliikumise suundumusi, nagu kasulikkus ja kodanlik heaoluideaal, ning töö ja tootmine said ideaaliks (Huizinga 2003: 211–212).

Ühtlasi tuleks rõhutada, et kiriklik-religioosse kooli muusikaõpetuse nii senist sisu kui ka praktilise tegevuse ülesandeid muutis oluliselt ühiskonnas aset leidnud üldine ilmalikustumine.⁵ Kiriklik-religioosse ülesande vähenemise tõttu kerkis probleemina üles muusika haridus- ja kasvatusväärtus ning tähendus laiemas mõttes. Kõige otsesemalt öeldes — senine muusikaõpetus löi kõikuma. Muusikaõpetaja staatus koolis langes märgatavalt — kantori asemele, kellel varem oli koolis olnud kõrge positsioon (nt sageli direktori asetäitjana), asus nüüd tööle vaid koha-kaasluse alusel muusikaõpetaja, kes ei kuulunud enam kooli kolleegiumi ning seisis akadeemilistest ringidest väljaspool (Oberborbeck 1989: 1120; Schünemann 1931: 324–325). Muusikateadlane Heidi Heinmaa (2017: 33, 63, 173) näiteks osutab, et Tallinnas kaotati gümnaasiumi kantori ametikoht 1786. aastal, mil uute kooliseaduste kehtestamise tõttu eraldati kool kirikust. Seni oli gümnaasiumi kantorigil olnud Tallinnas muusikute hierarhias (kantoor, organist, linnamuusik) kõrgeim positsioon.

Muudatused leidsid aset ka õppekavades. Saksamaal paigutati muusikaõpetus ümber koolivälisele ajale ja laulmine polnud eelkõige gümnaasiumi õppekavades enam kohustuslik, vaid fakultatiivne õppeaine.⁶ Et peataolek valitses ka didaktilistes kü-

---

⁵ 19. sajandit peetaksegi sageli “sekulariseerumise” ajastuks, mil vähenes usuline mõju inimese mõtlemisele, ühiskonnakorraldusele ja valitsuste poliitikale. Riik ja kirik olid kõige selgemini eraldatud Prantsusmaal, eriti 1880. aastatel. Saksamaal jäi kirikule siiski hariduse ja sotsiaaltoolekande puhul küllalt suur roll (Osterhammel 2014: 880).

⁶ Alles 1854. aasta Preisi eeskirjadega kirjutati rahvakoolidele ette kolm laulutundi nädalas, mida vähendati aga taas 1872. aasta nn Falki korraldusega (*Falk'sche Bestimmung*), milles oli rahvakooli alamas astmes ette nähtud vaid üks ning kesk- ja ülemastmes kaks laulutundi (Bor-

simustes, näitab asjaolu, et aastatel 1810–1845 ilmus Saksamaal 30 laulmisõpetuse käsiraamatut, mis kõik põhinesid eri meetodidel (Oberborbeck 1989: 1121). Kõnealuse õppeaine väärtustamise ebakindlusele osutavaid märke võiks nimetada veelgi. Felix Oberborbeck (1989: 1123) osutab koguni Saksamaa koolimuusika teatud madalseisule 19. sajandil.

Sama laadi, kas just madalseisu, küll aga ebakindlust näitavaid sümptomeid muusikakasvatuses võime välja tuua ka Tartu õpperingkonnast. Ka siin puudus 19. sajandi algul poeglaste avalike elementaarkoolide õppeplaani laulmine, ette oli see nähtud vaid üksikutes eraelementaarkoolides. Laulmist hakati õpetama 1830. aastatel ja see kinnistus õppeainena 1848. aasta Tartu õpperingkonna õppeplaanis kahe tunniga nädalas, jäädes kehtima Tartu ja Tallinna elementaarkoolides 1860. aastateni, väikelinnade koolides 1880. aastateni (Ernits 1975: 873–875; Liim 1999: 69). Olukord ei olnud kiita ka gümnaasiumiastmes. Tartu õpperingkonna kuraator Georg Friedrich von Bradke (1796–1862) kehtestatud õppekavas keskkoolidele⁷ (kasutusel 1860.–1890. aastatel) asetses laulmine koos prantsuse ja heebrea keele ning joonistamisega nii nagu Saksamaalgi väljaspool kursust (*ausser dem Cursus*) (Elango jt 2010: 218). Vaid gümnaasiumide alamad klassid (1837. aastast *sexta* kuni *tertia*, 1882. aastast alates aga ainult *sexta* ja *quinta*) said kaks õppetundi nädalas. Ka kõrgemates linna-tütarlastekoolides oli laulmine võimlemise kõrval fakultatiivne aine (Liim 1999: 98) ning isegi enamikus kroonu(kreis)koolides kui kõrgema astme algkoolides õpetati laulmist fakultatiivselt. Karl Leichter (1991: 41, 39) osutab,

---

mann 1869a; Oberborbeck 1989: 1124; Lange 1877). Tänu silmapaistva Saksa muusikaedendaja ja -teadlase Hermann Kretzschmari (1848–1924) algatusele, kes oma reformidega püüdis muusikaharidust välja tuua tollasest mõningasest isoleeritusest, nägi alles 1914. aasta õppeplaani ette muusikaõpetuse kuni gümnaasiumi ülema klassini — priimani (Kemmelmeyer 2012: 5; Riemann 1922: 68; Oberborbeck 1989: 1124).

⁷Nimetame artiklis erinevaid keskhariduskoole — tollal osalist või täielikku keskharidust andnud erinevaid koolitüüpe — mõistega *keskkoolid*, alghariduskoole terminiga *algkoolid*.

et lauluõpetuse osas ei olnud linnades asuvad ja põhiliselt saksa-keelsed koolid 19. sajandi keskel eeskuju pakkuvad.

Seega võime väita, et tihedate kultuurisidemete kaudu mõju-
tas kirjeldatud ajastuomane sotsiaalkultuuriline olukord kõige ot-
sesemalt ka laulmisõpetust Balti kubermangudes 19. sajandi tei-
sel poolel.

SAKSA (MUUSIKA)KASVATUSE ÜLDISTEST ALUSTEST

Kasvatuse põhisisuks oli seatud eelkõige kuulekuse (*Gehorsam*, kooli käsitati seal kui perekonna abilist), isamaa-armastuse (*Vaterlandsliebe*, kooli käsitati riigi abilisena) ja jumalakartlikkuse (*Gottesfurcht*) ning vagaduse (*Frömmigkeit*, mille all mõeldi kooli osa kiriku abilisena) saavutamise (Bormann 1869a: 181; Knörzer, Grass 1998: 44). Saksa kasvatusteadlane, silmapaistev koolimees, Berliini koolinõunik Karl Wilhelm Bormann (1802–1882) toonitab eriti kuulekuse tähtsust, pidades seda kõigi voo-
ruste vooruseks (*Tugend aller Tugenden*) (Knörzer, Grass 1989: 44). Märgitagu siinkohal, et kuulekuse idealiseerimine kätkes en-
das ohte, eelkõige isiksuse muutumise tõttu liialt manipuleerita-
vaks.

Peale kõige nimetatatu tõsteti hariduses esile ratsionaalsust ja kasulikkust (Bormann 1869a, 1869b). Õppe-eesmärgid silmas pi-
dades oli laulude valiku kriteeriumidest olulisim nende elulähe-
dus ja praktiline kasutamiskõlblikkus viies eluvaldkonnas: kiri-
kus, kodus/perekonnas, elukutses/ametis, vallas ja riigis. Lisata-
gu, et vastavatest kriteeriumidest lähtunud lauluvara ulatus ületas
sageli õpilase eluringi (nt leinalaulude ja sõjasangarit ülistavate
laulude poolest) ning jäi kohati abstraktseks ja üheplaaniliseks.

Õpetamise meetoditest oli ülekaalus päheõppimine. Nii valitses
tõrjuv hoiak noodikirja õpetamise suhtes algkoolis, mida kritisee-
risid muusikud, nimetades tollal koolides valitsenud õpetussüs-
teemi pigem dressuuriks kui õpetuseks (*das “Abrichten”, aber
nicht “Unterrichten”*) (Schünemann 1931: 338–339). Tänapäeva
seisukohast vaadatuna suhtutakse eelkirjeldatud kasvatuskäsitus-

se kui üsnagi konservatiivsesse oma nõuetega kuulekusele ja vastuvaidlematule usklikkusele, samuti hariduse kitsendamisele vaid praktilise elu vajaduste järgi (Knörzer, Grass 1998: 43).

Mainitud kriteeriumid olid sisse kirjutatud Preisi muusikakasvatuse alusprintsipiidesse, mis jõudsid nii saksakeelsetena kui ka eestikeelsete mugandustena ühtlasi Eesti alale.

19. sajandi Saksa ja niisiis ka Balti kubermangude muusikaõpetuse suurimad mõjutajad olid Prantsuse kirjanik, filosoof ja romantismi teerajaja Jean-Jacques Rousseau (1712–1778), Saksa kirjanik ja loodusteadlane Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832) ning Šveitsi pedagoog ja koolireformator Johann Heinrich Pestalozzi (1746–1827). Suur hulk 19. sajandi muusikakasvatusemeetodeist lähtusid just nende põhimõtetest (Oberborbeck 1989: 1121; Schünemann 1931: 327–332; Knörzer, Grass 1998: 35; Klauwell 1883: 4). Seepärast kõnelgem neist kolmest pisut lähemalt.

Nagu öeldud, mõjutasid Saksamaa rahvakooli arengut valgustusideed ja eriti Jean-Jacques Rousseau⁸ — “valgustusliikumise tülinorija” teosed, kes hülgas mõistuse monopoolse seisundi ning rõhutas tunnete, instinktide ja südametunnistuse tähtsust (Zetterberg 2015: 461). Noores eas muusikaõpetajana töötanud Rousseau ei väärtustanud noodiõpetust ega noodist laulmist või mängimist, tema põhimõtteks oli, et laul jääb paremini meelde kõrva, mitte silma vahendusel õppides ja et noodimärkide liiga varajast õppimist tuleb suisa vältida (Schünemann 1931: 236, 257; Linnankivi jt 1981: 36). Laule õpitagu muusikainstrumendi saa-

---

⁸Jean-Jacques Rousseau on tutvustanud oma kasvatusideed tänapäevani mõju avaldavas romaanis *Émile* (1762, eesti k Roos 1930 ja Rousseau 1997), milles ta osutab kasvatuses kesksena vajadusele tagada lapse sünnipärase omaduste vaba arenemine, teisisõnu lapse isikupära. Ta pidas oluliseks kasvatamist kogemuse kaudu, õppimist vahetult elust endast ja kasvandiku eemale hoidmist ühiskonna halva mõju eest. Olles vaimustunud Guido Arezzo nn relatiivsest noodiõpetussüsteemist, esitas Rousseau 1742. aastal uue alternatiivse numbrilise noodikirja, milles helistiku põhiastmeid tähistasid numbrid 1–7. 19. sajandi algul levis numbrisüsteem Euroopas laialt, jõudes 1860. aastatel Tartussegi (Ernits 2009: 210).

tel ning lastele mõeldud viisid olgu lihtsad — tähtsaim on lapse rõõmu ja laululusti säilitamine (Schünemann 1931: 255–257; Linnankivi jt 1981: 36).

19. sajandi muusikakasvatuse põhipiirjoonte andjana näevad mitmed kooliajaloolased (Oberborbeck 1989: 1121; Schünemann 1931: 327–332) aga Johann Wolfgang von Goethe. Temagi rõhutas kasvatuse ühe põhielemendina ja õppetöö põhialusena laulu, eriti koorilaulu, mis soodustavat loominguilist, õiglus- ja ilutunde arengut, nagu võime lugeda Goethe Pedagoogilise Provintsi kirjeldusest teoses *Wilhelm Meister. II: Rännuaastad* (1821–1829)⁹. “Meie juures on laulmine esimeseks arenemisastmeks, kõik muu liitub sellega ja vahendatakse selle kaudu. Nii lihtsaim nauding kui ka lihtsaim õpetus elustatakse ja vajutatakse meil mällu laulmisega, jah, koguni see, mida me avaldame usu ja kõlbluse vallast, antakse edasi laulu abil. . . Seepärast valisimegi kõige mõeldava hulgast oma kasvatuse elemendiks muusika, sest temast lähevad ühtlaselt tasandatud teed välja igasse külge” (Goethe 1959: 144; *Goethes Werke* 1948: 150–151).

Pedagoogilise Provintsi kasvandikud laulsid iga töö juures, ühtlasi toimusid õhtuti koorilauluharjutused, õpetust saadi ka mitmesuguste muusikainstrumentide mängimiseks, mille õppimist nägi Goethe ette (rõhutagem siinkohal) teistest eemal, üksinduses.

Johann Heinrich Pestalozzi oli seevastu uudsete ideede keskseid algatajaid, kes arendas välja uue sotsiaalpedagoogiliselt määratletud hariduse kontseptsiooni (Richter 1997: 1488). Pestalozzi oli seisukohal, et muusika on inimese elu mõjusaim ning sõna ja keeleõppe kõrval ühtlasi esimene loomulik kasvatusvahend (Schünemann 1931: 294, 296). Pestalozzi¹⁰ printsiipidele

---

⁹Vt 2. raamat, 1., 2. ja 8. ptk; 3. raamat, 1. ptk (Goethe 1959; *Goethes Werke* 1948).

¹⁰Johann Heinrich Pestalozzi ning muusikaõpetajate Michael Traugott Pfeifferi (1771–1849), Hans Georg Nägeli (1773–1836) ja Bernhard Christoph Ludwig Natorpi (1774–1846) koostööna töötati Yverdoni (Iferteni) õpetajate instituudis, mille juhiks Pestalozzi oli aastatel 1805–1825, välja elementaarõpetuse metoodika (selle põhielemen-

rajanes Saksamaal tollal kooli kõigi õppeainete, sealhulgas laulmisõpetuse metoodika, mille mõju oli tunda veel 19.–20. sajandi vahetusel (Oberborbeck 1989: 1125). Tema algatatud haridusreformid puudutasid kõige rohkem kooli ja kiriku senist kokkukuluvust ning tema ideede vastu oli suur huvi nii Läänemere kubermangude õpetajate seminaride asutajate ja direktorite kui ka Tartu Ülikooli professorite seas (Andresen 2002: 25–31; Elango 2001: 237; Elango jt 2010). Mainitagu siiski, et Pestalozzi meetod oli küll loogilise ülesehitusega ja terviklik, kuid jäi igavaks, sest tähtis oli aastatepikkune elementaarülesannete sooritamine, kusjuures lauluni jõuti õppetöö käigus viimasena (Oberborbeck 1989: 1121; Ritter 1916: 3).

Kokkuvõtvalt tõdegem, et nii Rousseau, Goethe kui ka Pestalozzi rõhutasid ennekõike muusikakasvatuse tähtsust lapse arengus, käsitledes seda kui õpetuse ja kasvatuse esmast alust. Nad olid seisukohal, et muusikaharrastuse keskpunktiks on koorilaul, ning noodiõpetus on teisejärguline. Tähtsaks pidasid nad laulmisest rõõmu ja lusti kogemist ning tõstsid olulisele kohale elementaarharjutuste sooritamise. Laulmist pidasid nad (Goethe sõnu kasutades) “meloodiliselt kõlavaks kõneks” ja hindasid oluliseks saksa (rahva)laulude kullavara omandamise.

Kõne all olnud muusikapedagoogide ja teistegi ideed kajastusid Preisi kooliseadustes ja korraldustes, mis ilmusid ridamisi aastail 1848–1872 ja jõudsid ka Balti kubermangudesse.

MUUSIKAÕPETUS KUI LAULMISÕPETUS

Kuigi juba eespool öeldu (alates artikli pealkirjast) annab lugejale piisavalt teadmisi, et mõista vaatlusalust muusikaõpetust eeskätt kui laulmisõpetust, lisaksime sellele veel mõne aspekti. Kõige-

---

did olid kõla, arv ja vorm), milles rütmikat, meloodikat ja dünaamikat käsitleti esialgu eraldi, hiljem vastastikku haakuvana ja aste-astmelt edasiliikivas vormis. 1810. aastal ilmus Pestalozzi põhimõtete järgi koostatud esimene täpsete juhiste ja reeglitega didaktilis-metoodiliselt korraldatud kooli laulmisõpetuse käsiraamat õpetajale (*Eine Gesangbildungslehre nach Pestalozzischen Grundsätzen*).

pealt laulu, laiemas tähenduses vokaalmuusika asendi kohta toonaste muusikažanride väärtussüsteemis. Tollal peeti laulu mõneti kõrgemaks ja tähtsamaks žanriks kui instrumentaalmuusikat (Kirme 2014; Weber 2008). Esmajoones seetõttu, et vokaalmuusika oli 19. sajandil niihästi kirjandus- kui ka muusikakultuuri osa ja kodanluse hariduses kandvaks alustalaks (Dahlhaus 1996: 4). Toonitagem sedagi, et kirjandust omakorda nähti kõrgema kunstina kui muusikat. Instrumentaalmuusika osakaal suurenes sajandi teisel poolel. Seega võime väita, et laulul oli 19. sajandil kõrge koht nii sotsiaalsest kui ka esteetilisest vaatenurgast lähtudes, mis peegeldus vastu ka koolist ning juba ainuüksi õppeaine nimetusest, milleks oli siis laulmine (*Gesang, Singen*). Ja ühtlasi määras õppeaine nimetus selles antava hariduse sisu, põhilise tegevuse — laulmise, ning toimides ka kuuldelise kommunikatsioonina. Samas puudusid tegevuste hulgast niisugused osised, millega oleme harjunud tänapäeva koolis, nagu pillimäng, muusikaline liikumine ja loovusülesanded (omaloomingulised saate- ja liikumisimprovisatsioonid) (Ernits 2013: 109 jj). Polnud ka muusika kuulamist ega muusikalugu kajastavaid elemente, kui viimasteks just mitte pidada mõnedes laulikutes toodud heliloojate ja lauluteksti autorite eluaastaid. Muusikakasvatus jäi seega vokaalmuusikakeskseks.

Laul kõlas peaaesjalikult kahes aines: laulmises (*Gesang, Singen*) ja usuõpetuses (*Religion*), ühtlasi algas koolipäev palvega, kus kõlas koraal (Klauwell 1883: 50, 217). Huvitav on siinkohal täheldada, et Tartu õpperingkonna koolide õppeplaanides tehti vahet kirikulaulul (*Kirchenlieder, Choräle*) ja koolilaulul (*Schullied*) (Strümpell 1869: 25, 29–30, 35, 40, 57). Viimase all mõeldi põhiliselt koolis laulmise aines lauldavat kirikulaulust erinevat laulu, nagu ka koolimuusika tähistab muusikaõpetust koolis. Missugused tunnused toda laulu või ehk ka žanri täpsemalt iseloomustavad või iseloomustasid,¹¹ pole ega saagi vist olla kugi selge ei tänapäeval ega liiati tollases aegruumis. Toogem selle tõestuseks vaid üks näide. Gotha seminari inspektor ja hili-

---

¹¹ Ainuke tunnus, millele võiks toetuda: koolilauludeks peeti õpetliku sisuga laule (Schünemann 1931: 303).

sem Halberstadt'i õpetajate seminari direktor Carl Kehr pidas koolis laulmisväärseks ainult rahvalaule (*Volkslieder*) ja kirikulaulu (*Kirchenlieder*) ning taunis teisi koolilauludena lauldavaid laule, mida "edev" lauluõpetaja ise tosinakaupa laua taga vorpivat. Kehr pidas viimaseid niihästi maitsetuks (*fade*), triviaalseks (*triviale*) kui ka kasutuks (*nichtsnutzigen*), sest laps neid väljaspool kooli ei laulvat (Kehr 1868: 264, 1877: 355). Ka ei ole võimalik öelda, milline oli vastavate laulude, seega kiriku- ja koolilaulude suhe õppetöös, küll aga ligilähedaselt seda, milline oli see õpikutes. Meie tehtud uuringu järgi oli õpikutes kokku saksa rahvalaule, seega neid, mida koolilauluks võiks määratleda, laias laatus ligi veerand, algkoolide laulikuis oli nende osakaal suurem, ja koraale alla viiendiku. Siiski on väidetud, et seni saksa laulu kujunemist mõjutanud protestantlik koraal jäi põhiliseks hariduse sisuks ka 19. sajandil ja seda rahvalaulu (rahvaliku laulu) kõrval (Schünemann 1931: 368, Oberborbeck 1989: 1124; Kemmelmeier 2012: 4). Miks? Nagu öeldud, seepärast, et ühelt poolt rajanes kooli lauluõpetus vajadusel kujundada rahva haridust, teisalt jäi aga püsima ka vajadus tõsta lauluõpetuse abil avalike jumalateenistuste muusikalist kvaliteeti.¹²

Instrumentaalmuusika kohta võib vahemärkusena öelda, et 20. sajandi algul ei tegeldud ka koolitunnis (ammugi siis väljaspool tunde) enam ainuüksi vokaalmuusikaga. Esimesed samud instrumentaalse muusitseerimise poole koolis tegi väidetavalt muusikapedagoog ja kultuuripoliitik Leo Kestenberg (1882–1967), millele aitas kaasa ka Émile Jaques-Dalcroze rütmiline kasvatus. Mõiste "muusikaline kasvatus" võeti esimest korda kasutusele 1918. aastal. Uue mõiste sõnastuseni viisid nii uue lauluvara kui ka noortemuusika mõju, milles mitte enam rahvuslik, ka mitte demokraatlik, vaid just muusikaline kasvatus moodus-

---

¹²Preisi koolipoliitika jäi ilmalikustumise käigus üsna kõikuvaks, mistõttu ei õnnestunud tekkinud kodanlik-liberaalset muusikakasvatust kiriklik-jumalateenistuslikust traditsioonist järjekindlalt eraldada ning püüdlustest hoolimata jäi kirik ja religioon pikkadeks aastakümneteks ka laulmisõpetuse ainealaks (Oberborbeck 1989: 1124; Richter jt 1997: 1487, 1491; Schünemann 1931: 368).

tab inimesekasvatuses tuumiku, mis võimaldab head ja kombekat kasvatust (Oberborbeck 1989: 1127).

Ühtlasi tuleks tähelepanu juhtida veel ühele 19. sajandi muusikakasvatuse probleemile. Asjaomase trükisõna põhjal võib öelda, et Saksamaa ja ka Balti provintside koolide muusikaõpetuses toimis toona sisuliselt kaks mõttesuunda: üks neist nägi koolilaulmise sihina kõrgetasemelise kunstlaulu saavutamist ja tegeles seetõttu eelkõige hääle arendamisega ehk häälekooriga. Teise seisukoha järgi nähti koolilikus kooslaulus eeskätt kõlbelise kasvatuse üht olulist osa, mitte aga kunsti (Bormann 1869b: 26–28).

LAULMISÕPETUS KUI KEELEÕPETUS

Toonast laulmisõpetust käsitati paljus sõna ja heli või siis keele ja heli, teksti ja meloodia vahekorranä. Saksa kasvatusteadlane Karl Bormann sedastab oma käsiraamatus õpetamisteadusest (*Unterichtskunde*), et laulmisõpetus rahvakoolis ei ole eelkõige mitte muusikaõpetus, vaid keeleõpetus (Bormann 1869b: 28). Laulikut eessõnades ja meetoodilistes käsitlustes rõhutati keele ülimuslikkust meloodia ees, kusjuures korduvalt nenditi, et laul/laulmine on kui “meloodiliselt kõlav kõne” (samas: 26), ning Bormanni teose eestikeelses muganduses, Woldemar Adolf Hanseni¹³ (1873:

---

¹³Baltisaksa päritolu Paistu kirikuõpetaja ja ühtlasi Pärnu-Viljandi maakonna koolide inspektor (tollal revident) Woldemar Adolf Hansen (1823–1881) ja eestlasest Simuna köster ning kihelkonnakooliõpetaja Wilhelm Normann (1812–1906) avaldasid mõlemad 1873. aastal eestikeelseks mugandatuna (pealkirjad vastavalt *Kooli-teadus* ja *Õppetuse koli-piddamisest ning laste kasvatamisest isseärranis koolmeistri- ja laste vannemate heaks, õppetuseks ning juhhatamiseks väljaantud*) Karl Wilhelm Bormanni (1869a, 1869b) käsiraamatud evangeelse rahvakooli õpetajale, mis Lembit Andreseni (2002: 237–240) sõnul kujutasid endast Saksa pedagoogika algkursust, mille tundmist nõuti 1872. aastast alates kihelkonnakoolmeistrilt ning mis said Saksa kasvatusteaduse edasikandjatena siinmail väga olulisteks väljaanneteks, sest olid koolmeistrite käsiraamatutena kasutusel 19. sajandi lõpuni. Bormanni kasvatuskäsiraamatuid kasutati Preisi seminarides õppetöö põhialusena ja nad muutusid kõige laiemalt levinud õpperaamatuteks nii

70) käsiraamatus on kirjas, et laulmine ei ole muud midagi kui “ilusaste kõlav kõne”. Nii Saksa kui eesti muusikaõpetajate käsiraamatutes rõhutatakse, et sõna ja heli vahekorid peab rahva laulmises olema õiges suhtes, kusjuures sõna pidi olema peamine, n-ö aluspõhjaks, ja heli oli kõrvalise tähtsusega (Bormann 1869b: 26–28, 182–183; Normann 1873: 82; Lange 1894: 1).¹⁴ Muusikaõpetaja ja laulikute autor Adolf Klauwell toonitab (1883: VII), et 1870. aastatel oli kogu elementaarõpetus vaid lugemisõpetus, lisades, et elementaarkoolis pole keel üksnes õppevahendiks, vaid õppe põhialuseks ja õpetaja peaks tegema kõik võimaliku, et õpilase keel areneks (samas: VIII, 8–9). Laulmine avaldab lapse keele(tarvituse)le väga kasulikku, kaunimaks tegevat mõju (samas: 49).

Et laulmist kui õppeainet käsitati rahvakoolis suuresti keeleõpetuse osana, seati kindlaks nõudeks enne viisi õppimist omandada veatult tekst, mida pidi suutma esitada peast väljendusrikkalt ja selgelt (Klauwell 1883: 49; Lange 1894: 5–6, 9). See põhimõte oli määrava tähtsusega lähenemisel teksti ja viisi vahekorrale.

Eesmärgiks seati selge, ilus ja ilmekas laulmine, mis oli samuti keelega seotud. Puhtalt laulmise edendamist (s.t täpsed helikõrgused, rütmid jne) peeti õpetajale kohustuslikuks (Lange 1894: 11).

Ka vaimulike laulude puhul peeti sõna viisist tähtsamaks, tuues näitena, et ka Martin Luther kõigepealt luuletas ja alles seejärel viisistas oma laulusõnad (Bormann 1869b: 28). Tõsi on, et 19. sajandil käsitatigi muusikat eelkõige teksti edasiandmise vahendina ning tekst polnud mingi muusikaväline lisandus, vaid osa muusikast, milline arusaam oli pärandunud antiikajast, kus poeetikal ja retoorikal oli tähtis osa (Anderson 2001: 482; Behne 1997: 970; Dahlhaus 1996: 5).

Saksamaal (Brümmer 1903; Andresen 2002: 237) kui ka Eesti alal, hakates kujundama koolmeistrite uue põlvkonna pedagoogilisi tööekspeidamisi ja oskusi (Andresen 2002: 31; Strümpell 1869: 64; Baltischer... 1865: 10, 12; Aarma jt 2004: 127).

¹⁴Nt “Sõnnale peab laulo heäl jure tullema, agga mitte laulo heälele sõnna” (Normann 1873: 82; vrd Bormann 1869b: 183).

Pestalozzi seisukoht oli, et heli tajumisel õpib inimene keelt (Richter jt 1997: 1488). Tema ja ta järgijate väljatöötatud elementaarõpetuse metoodikas oli eriline koht akustikaõpetusel, milles käsitleti kõne ja laulmise seost; lauluheli (*Gesangton*) ühendati sõnalise tekstiga, helirõhk sõnarõhuga ja helikunst luulekunstiga. Dünaamika puhul osutus elementaarõpetuses oluliseks väljendusriikas helide reprodutseerimine (Schünemann 1931: 294–309, 317, 360).

Et keeleline areng oli oluline, näitab seegi, et 1869. aasta poisete elementaarkoolide õppeplaanides rõhutati, et ainult saksa rahvusest õpilaste puhul on võimalik eesmärgiks seada nõutud taseme saavutamine kõlbelises ja religiooses kasvatuses, sest nemad suudavad õpitu sisu piisava arusaamise ja ilma suurte keeleliste vigadeta reprodutseerida¹⁵ (Strümpell 1869: 24). Ühtaegu väideti, et ehkki mittesaksa (*Nichtdeutschen, Halbdeutschen*) rahvusest elanikkond on tunginud kasvava hariduspüüdluse tõttu linna elementaarkoolidesse, ei saa kõlbelist arengut nende puhul eesmärgiks seada, sest nad suudavad õppeainete sisu reprodutseerida vaid puuduliku keelelise väljendusega. Kahtlemata võisid need eesmärgipüstitused olla ka tendentslikud, sest baltisaksa identiteedi üks põhijooni oli baltisaksluse ülimuslikkuse tees (Saagpakk 2008: 985).

LAULMISÕPETUS KUI ESTEETILINE KASVATUS JA KUNSTIÕPETUS

Kui keeleõpetusega seonduvast laulmisõpetusest oli põhjust rääkida ennekõike seoses rahvakooliga, siis esteetika ja kunstiope- tusega seotusest tuleb kõnelda peamiselt keskkoolide puhul. Kõigepealt aga paar näidet sellest, kuidas suhtuti laste laulmisse üldse. Näiteks Hans Georg Nägeli (1773–1836), Šveitsi helilooja ja muusikapedagoog, pidas parimaks hakata laulu õpetama 10-

---

¹⁵Tollane õppekeel ja õpilaste igapäevaelus tarvitata- v keel erinesid. Saksa keel eksisteeris tollal kolmel erineval kujul: vahetus ümbruses tarvitata- va kõnekeelena, raamatutes tarvitata- va saksa keelena ja piibli- keelena (Bemerkungen... 1863: 342; Lukas 2006: 43).

aastastele lastele, rõhutades, et alles selles vanuses on laps küps esteetilisteks mängudeks (Schünemann 1931: 309). 1851. aastal anti Saksamaal välja seadus, millega arstide soovitude järgi keelati ülepingutused ja laulmine enne seitsmendat eluaastat (sammas: 353). Ei ole ilmselt kahtlust, et toodud seisukohtades kajastub laulmine kui kunstiline tegevus ehk “esteetiline mäng”.

Esteetilise kasvatuses sihiks oli arendada ilutunnet, maitset ja kunstide mõistmist, et sellega avardada inimese tundemaailma. Esteetilisuse nõue muusikakasvatuses seostus suuresti tollase kultuuri põhisuundumuse, romantismiga. Romantism¹⁶ kui oluline kultuuriline ja sotsiaalne liikumine 19. sajandil oli suuresti esteetiline liikumine, mis püüdis parandada inimkonna haritust (*Bildung*). Romantism rõhutas tundeid ja üksikisikut — inimese enda tegevuse tähtsust, ta eitas kunstis seniseid absoluutseid kriteeriume ja tegi individuaalsest loovusest esteetilise eesmärgi (Zetterberg 2015: 630–631). Kunstnik polnud enam käsitöeline, vaid kunstiliselt loov inimene. Nii nagu plastilise kunsti teos muutus ka muusika esteetiliseks objektiks, s.t kunstiteoseks, esteetilise vaatluse fookuseks (Dahlhaus 1995: 11). Romantismiesteetika ühe levinuma käsituseks on muusika sügavaim hingekeel. Ja muusikat iseloomustab mõiste “tunnete kunst” (*Gefühlkunst*) (Dahlhaus 1996: 13).

Muusika ülesandeks tundeesteetikas peeti eelkõige afekti või meeoleolu tekitamist, tundeliigutusliku intonatsiooni saavutamist (Behne 1997: 986). Muusika pidi olema tundmuse vahetuks väljenduseks. Tunnete mõjuvana käsitas Immanuel

---

¹⁶Romantismi üheks põhiideeks oli uskuda, et inimeses on lõpmatu võimalusi, mis tuleb suunata kunstide kaudu rõõmu suurendamiseks. Romantism vastandus valgustusajastu mõistusekesksusele ja klassikalistele kunstipüüdlustele ning tähtsaks muutusid sellised esteetika kategooriad nagu lõpetamatus, avatus, kauguseigatsus, eksootika, ajalisruumiliste piiride avardamine.

Kant¹⁷ (1724–1804) muusikat “ilusa kunstina”, esteetilise idee väljenduseks aga ainult suhtes poeesiaga (Behne 1997: 985).

Kuidas aga mõistsid muusikat kasvatusteadlased? Toogem selle kohta vaid üks, kuid üldistav näide: muusika peab olema tundmuse vahetuks väljenduseks ja kui helid on tervikusse seotud sõnadega, võivad nad väljendada selliseid tundeid nagu hardus, usaldus, meeleülendus, rõõm ja nukrus, mis kõik kajavad vastu südames ning teevad lapsed ergemaks ja vastuvõtlikumaks (Bormann 1869a: 98; Schünemann 1931: 294, 302, 322; Normann 1873: 82). Muusika mõistmisest tulenes suuresti see, mida (esteetilises) kasvatuses eesmärgiks seati. Kui silmas pidada laiemat plaani, siis meelte ergastamist kõige ilusa suhtes, tunnete õilistamist ja muusikalise maitse arendamist ning puhastamist kõrgeväärtusliku repertuaari kaudu. Kitsama eesmärgina tõsteti esile intonatsioonipuhtust, mis laulmisel tuli saavutada ja mis pidi arendama nii kuulmist kui ka ilutunnet. Või nagu Rudolf Lange on värvikalt öelnud: laulma pidi “absoluutse, kuldse puhtusega” (*absolute Reinheit, goldrein*) (1894: 42). Aga laulda tuli ka südamest, meeleliigutusega, rõõmsalt, selge diktsiooniga ja mõttesisukalt — esteetiliselt kaunilt. Need eesmärgid kehtisid peale Saksamaa ka saksa õppekeele koolide muusikakasvatuses Eestis (Ernits 2013: 54, 59, 236).

“Ilus” kui toonase esteetika olulisemaid kategooriaid sai selleks ka muusikas. Ilu oli varem seostatud jumalikkusega, nüüd aga humaansusega, sest iseäranis Saksamaal oli muutunud mõju-saks vaimuliikumiseks uushumanism.¹⁸ On tähelepanuväärne, et

---

¹⁷Immanuel Kant oli seisukohal, et muusika stimuleerib rohkem tundeid kui mõtlemist ja vaatlemist, seetõttu pidas ta muusikat kõige madalamaks kunstiks (Kirme 2008, 163, viidanud Bowman 1998). Alles Ludvig van Beethoven (1770–1850) suutis esimesena tõsta muusika võrdsele positsioonile luule ja kujutava kunsti kõrvale (Dahlhaus 1996: 7).

¹⁸Et Balti kubermangud olid tugevalt seotud Saksamaaga, siis mõjutas uushumanistlik haridus- ja kasvatusideaal siinset kesk- ja kõrgharidust eriti. Uushumanism pidas tähtsaks üksikisiku ja ühiskonna nii vaimset kui kõlbelist arendamist usu, kasvatuse ja klassikalise kultuuri-pärandi, eriti antiikkultuuri kaudu.

sõnad “ilu” ja “ilus” on kesksel kohal ka toonases muusikakasvatuses või siis kitsamalt lauluõpetuses, olgu siis tegemist ilusa laulu, ilusa esituse, ilusa tooniga vms. Kõige silmatorkavam on vahest sõna “ilus” rohke esinemine laulutekstides. Ajastule ootuspäraselt kasutati viimastes sagedasti koos sõnu “ilus” ja “isamaa”, näiteks *In der Heimat ist es schön* (Kodumaal on ilus) või *Schön bist du Vaterland* (Ilus oled, isamaa), kus lause teises pooles põhjendati, miks on kodumaal ilus. Looduse ja selle ilu kaudu õpetati armastama isamaad. Sõna “ilus” tüüpilisim viiteseos (summeeriva kvalitatiivse sisuanalüüsi põhjal) avalduski kodumaa ja looduse kontekstis. Esteetilisust seostati ka looduse iluga. Loodusel oli aga muusikakasvatuses tollal tohutu suur osa: oluliseks kasvatuspõhimõtteks peeti esteetilisuse kõrge taseme saavutamist ka looduse ilu imetlemise kaudu. Laulutekstidest ilmses antropomorfne joon mõtlemises, sest nendes pöörduti sageli lillede ja loomade poole, neid kõnetades ja isiksustades. Nii laulusõnades kui ka memuaarikirjanduses väärtustati varahommikust loodusesse minekut ja selle imetlemist (Ernits 2013: 222; Schroeder 2013: 56).

Ja “kuna meel nõudis ilu”, tuli laulud sisse harjutada ja lihvida ilusa esituseni (Schünemann 1931: 296). See põhimõte kehtis kõigile koolis lauldavatele lauludele alates kirikulauludest kuni nn kunstmuusikani. Näiteks on eraldi esile tõstetud, et ka kirikumeloodiaid tuli osata laulda õigesti ja täiuslikult, et saada osa (koguduse) meeleülendusest (Schünemann 1931: 352, 368; Lange 1877). Heli pidi vastama nii mõttele kui aistingule (Bormann 1869a: 107). Rõhutagem, et just ilusa ja ilmeka ehk kunstipärase ettekande nõue laulmisel viis kunsti juurde. Ilmekust aitasid saavutada laulude juurde märgitud ettekannet puudutavad nüansid, nagu näiteks *ernst gemütlich* (tõsiselt, mugavalt/ruttamata), *heiter* (rõõmsalt), *gemächlich und sanft* (rahulikult ja õrnalt) (Preuss, Vetter 1872: 61, 11, 31). Teisisõnu, kõrvalisema tähtsusega oli see, mida koolis lauldi, põhiline oli, kuidas lauldi — seda tuli teha “ilusti ja puhtalt” (Bormann 1869b: 27, 183; Mumme 1862; Hansen 1873: 70).

Ilusti ja puhtalt ning ühtlasi kunstipäraselt laulmine, nagu eespool öeldud, oli 19. sajandi lõpul kooli laulmisõpetuses üheks

valitsevaks mõttesuunaks ja sihipäraseks taotluseks. Selle suuna esindajad pidasid tähtsaimaks laulmise elemendiks ilusat ja tundedüllast tooni¹⁹ ning kogu muusikakasvatuse eesmärgiks nime-
tatud elemendi arendamist täiuslikkuseni. Seega võiks ehk väita, et kunstiliselt ilus laulmine tähendas ennekõike täiuslikkuseni lih-
vitud tooni. Viimase saavutamiseks tehti hääleharjutusi, imiteeriti
kunstilauluõpetust (*Kunstgesangunterricht*) ja harjutati suuri kont-
sertteoseid (Oberborbeck 1989: 1125). Näiteks Saksa muusika-
õpetaja Benedict Widmann kirjeldab (1875: eessõna) gümnaasiu-
mi laulmistunni põhilise osisena hääleharjutuste laulmist, millest
ühte lihviti täiuslikkuseni.

Kunstipärase laulmise taotlus oli levinud ka Liivimaa laulu-
pedagoogide seas (Mumme 1862: 559). Ilusat laulmist ei tasunud
arendada aga iga lapsega, vaid seda peeti ainult andekate ühis-
varaks (Hanslick 1891: 96, 121). See seisukoht tugines Kanti ja
Schopenhaueri filosoofilistele vaadetele, mille järgi on kunsti- ja
esteetiline kogemus midagi müstifitseeritud ja kõrgemalt poolt an-
tut (Kirme 2008: 162). Kunsti ja esteetilise kogemuse kuulutami-
ne vaid teatud inimrühmade (siinkohal andekate laste) privilee-
giks dikteeris sageli ka selle, mis meetod kunsti, antud juhul siis
“ilusa laulmise” õpetamiseks sobis ja mis mitte. Näiteks pidasid
“kunstiliselt ilusa laulmise” esindajad 1860. aastatel Tartus rak-
endatud uuenduslikku numbrinotatsioonil põhinevat relatiivset
Chevé lauluõpetusmeetodit, mis arendanuks muusikalist kirjaos-
kust ehk laiemalt, nn kõrgemast muusikalisest vaatekohast läh-
tudes kunsti jaoks täiesti sobimatuks, sest oma seitsme tooniga
olevat see kunsti jaoks liiga lihtne — otsekui “kanakuut kiriku
kõrval”. Chevé meetodi vastased väitsid kindlalt, et laulmine on
täieõiguslik kunstitoode ning senine noodikiri on täiuslik ja vas-
tavuses kunsti kõigi nõuetega (Die Musik... 1863: 83; Mumme
1862: 559).

Ehkki kunstipärase laulmise nõue laienes väidetavalt igasu-
gusele laulule, oli see tunnuslikum siiski nn kunstmuusikale, mi-
da koolis viljeldi, tolele “esteetiliselt kõrgeväärtuslikule” reper-

---

¹⁹Carl Dahlhaus (1996: 86) osutab, et toon oli 19. sajandil tähelepa-
nuväärne esteetiline postulaat.

tuaarile, mida peeti sobilikuks õpilaste maitse arendamisel. Nagu eespool mainitud, oli esteetilisust rõhutav muusikaõpetus iseloomulik esmajoones gümnaasiumiastmele. See suundumus kajastub otseselt ka lauluvara valikus. Uuringust selgus, et gümnaasiumidele mõeldud laulikutes oli n-ö esteetiliselt kõrgeväärtuslikul kunstmuusikal suurem osakaal (75%) kui algkoolilaulikutes (47%). Kõrgeväärtuslikuks muusikaks peeti toona iseäranis tunnustatud nn suurte Saksa meistrite loomingut. Näiteks valitsesid keskkoolide laulikutes Felix Mendelssohn-Bartholdy laulud, mis oli kooskõlas tolle helilooja positsiooniga 19. sajandil. Tema klassitsismisugemetega põimunud romantilised teosed olid Lääne-Euroopas väga populaarsed.

Et keskkoolide muusikaõpetus järgis ja matkis mitmeti avalikus muusikaelus toimuvat, ei toimunud Mendelssohni muusikata siinmail vist ühtki segakavaga koolikontserti. Populaarsed olid keskkoolilaulikutes ka Carl Maria von Weberi ja Robert Schumanni laulud, vaid veidi vähem oli neid Franz Schubertilt, järgnesid Ludwig van Beethoven ja Wolfgang Amadeus Mozart. Laule oli samuti Joseph Haydnilt, Christoph Willibald von Gluckilt, Johann Sebastian Bachilt, Anton Rubinsteinilt ja Johannes Brahmsilt (Ernits 2013: 211–212). Sajandi lõpukümnenditel lisandus Saksamaalt pärit laulikuise ka Richard Wagneri, Ferenc Liszti ja Fryderyk Chopini üksikuid laule, kuid nagu väidab Moritz Vogel (1901: IV), paigutati neid lauluvarasse nende liigse raskuse tõttu vaid uemate kunstisuundade tutvustamiseks.

Samas nn suurte meistrite kõrval, isegi neid edestades, oli nii Saksamaal kui ka Eestis koostatud keskkoolilaulikutes väärtustatud ka selliste kohalikuma tähendusega heliloojate nagu Franz Abti, Friedrich Silcheri, Conradin Kreutzeri, Justus Wilhelm Lyra ja Johann Albert Gottlieb Methfesseli laululooming. Algkoolide lauluvara puhul võib kindlalt öelda, et side tollase nn suure muusikaga oli üsnagi nõrk, mille väljenduseks oli tunnustatud heliloojate vähene esindatus algkoolide laulikuis. Viimaste hulgas valitsesid sellised nimed nagu Fr. Silcher, A. Klauwell, H. G. Nägeli, F. Abt ja J. Gersbach.

Selle peatüki teemat kokku võttes on sobilik tsiteerida Carl Kehri, kes kirjutab: “Laulmisele on omane, et ta ei teeni mitte

ainult ilu, vaid juhatab läbi ilu headusele” (1868: 262). Ta osutab, et muusika ja laul koolis on üks tähtsamaid meele, esteetika ja maitse kujundusvahendeid, ilma milleta ei saa rääkida inimese harmoonilisest arengust. Õpetaja pidi kavandama oma õppetööd justkui kunstiteost (Klauwell 1883: 3).

HARIDUSKUNST

Käsitleva ajajärgu mõjuvõimsaim pedagoog J. H. Pestalozzi ja tema järgijad rõhutasid, et muusika kui kõrgeim kunst on kogu rahva ühisvara ja omandus ning sellega ei pea tegelema mitte ainult väljavalitud. Teed, kuidas teha kõrgem kunst rahva omanduseks, nägid nad koorilaulu edendamises ja laialdases harrastamises, mida käsitati kui hariduskunsti (Richter jt 1997: 1490; Schünemann 1931: 294–296, 306). Samas tõsteti koolilikku koorilaulu esile vahendina kõrgkunsti juurde jõudmisel.

Koorimuusikast kui muusikaharrastuse keskpunktist 19. sajandil ja ühtlasi kui hariduskunstist (*Chormusik als Bildungskunst*) kõneleb ka Carl Dahlhaus (1996: 133–134, 137). Temale toetudes on hariduskunsti mõistel ka veidi kitsam tähendus, mis seostub eeskätt 19. sajandi oratoriaalse žanriga, iseloomustades teatud meetodit või toimimisviisi: nimelt võeti maailmakirjandusse kuuluvatest teostest (näiteks Homerosel *Iliasest* või Goethe *Faustist*) välja üksikuid episoode ja stseene ning asetati need oratooriumi tekstidesse (Dahlhaus 1996: 138). 19. sajandil järgisid sellist loominguprintsiipi kui enesestmõistetavat näiteks Hector Berlioz, Robert Schumann ja Max Bruch.²⁰ Toonased oratooriumid pandi kokku põhimõttel, et neil oleks tugev hariduslik sisu ja samas ka esteetiline mõju kuulajale. Rõhutada tuleks sedagi, et peale hariva ja esteetilise funktsiooni nähti oratoriaalseis teoseis, iseäranis sakraalseis kui žanride hierarhias toona esiritta kuuluvais, hea ja eeskujuliku maitse kujundajaid, uhkuse ja väärikuse,

---

²⁰Max Bruchi teos *Odysseus* (1873) oli vaatamata dramaturgilistele puudustele nii Saksamaal kui ka Inglismaal väga edukas (Dahlhaus 1996: 138). Bruchi teoseid esitati ka Eesti koolides.

nn uustõsiduse kandjaid (Weber 2008: 271–272; Kirme 2014: 79–81).

Oratooriumilaadsete teoste ettekannetest sai nii Saksamaal kui kogu Euroopas üha laiemalt leviv suund. Vokaal- ja instrumentaalmuusika segunemine 19. sajandil, mis ka kõnealusel žanris aset leiab, toetas tollast haridusideed — ettekujutust muusikalise ja kirjandusliku vastastikusest läbitungimisest ja põimumisest. Sellelt pinnalt tekkis ka omaette kontserdiliik, mida saksa keeleruumis hakati nimetama “muusikaliseks õhtumeelalalutuseks” (*Musikalische Abendunterhaltung*) või “vokaal- ja instrumentaalkontserdiks” (*Vokal-Instrumentalkonzert*), nad kujutasid endast segakavaga kontserte. Ette kanti näiteks sümfooniade või oratooriumide osi, virtuoosseid soolopalu, laule, koorimuusikat jm. Mainitud kontsertidel, millel kõlas tollal populaarsete heliloojate looming, oli hariduslik tagapõhi ja neid viljeldi Euroopa kultuuriruumis, sealhulgas Balti kubermangude linnades, ka koolides.

On huvitav täheldada, et Balti kubermangude saksa õppekeele keskhariduskoolides oli kindlaks tunni osaks suurte klassikaliste meistriteoste partiide õppimine. Korduvalt mainiti õppeplaanides, et õpiti koore Felix Mendelssohn-Bartholdy oratooriumist *Antigone*²¹ ja *Elias*, Joseph Haydni oratooriumist *Loomine*, Richard Wagneri ooperist *Rienzi* ja mujalt (Einladungsprogramm... 1877: 43, 1885: 77; Waldmann 1892: 24, 29–31); esitati retsitatiive Sophoklese *Kuningas Oidipusest* nii saksa kui ka kreeka keeles (Waldmann 1892: 30). Koolides semestri jooksul õpitut esitati kontsertidel, mis säilinud kavades kannavad pealkirja *Musikalische Abendunterhaltung*.²² Nii näiteks korraldati Viljandi Maagümnaasiumis aastatel 1884–1886 igal semestril vähemalt kaks muusikalist õhtumeelalalutusüritust (Waldmann 1892: 24–31).

²¹*Antigone* ei ole küll žanrimääratluselt oratoorium, vaid muusika näidendile (loodud 1841).

²²Seoses sellega, et laulmine oli koolides (eelkõige keskhariduskoolides) väljaspool kohustuslikku kursust, oli ilmselt ka võimalik paindlikumalt järgida avalikus muusikaelus toimuvat.

Nimetatud pealkirja all andsid kontserte ka koolides tegutsesid õpilasorkestrid. Arhiiviallikate põhjal tegutses näiteks aastatel 1891–1894 Tartu Eragümnaasiumis õpilaste muusikaselts, kus osales õpilasi ka teistest koolidest.²³ Muusikaseltsi protokolliraamatule toetudes toimus nimetatud tegevusaastatel viis segakavaga kontserti pealkirjaga *Musikalische Abendunterhaltung*. Rohkelt leidub teavet orkestrite tegutsemisest aastatel 1887–1905. Seega suurenes orkestrite osakaal muusikakasvatuses sajandi lõpul ja pillimängu õpiti nii koolis kui ka eraviisiliselt (Blosfeld 1923: 36; Kiirats jt 1929).

Tõdegem seega, et avaliku muusikaelu tekkides 19. sajandil kerkis vajadus õppida muusikat mitte ainult oma tarbeks, vaid seda ka esitada. Kooli kaudu püüti last siduda avaliku kontserdieluga. Nii seati (kõige muu kõrval) laulmisõpetuse funktsiooniks ja sihiks ette valmistada nii kunstnikke kui ka kunsti vahendajaid avalikkusele, samuti kunsti tarbijaid. Tollast avalikku kontserti on käsitatud kui jumalateenistuse uut vormi.

LAULMISÕPETUS SOTSIAALSUSE ÕPETUSENA

Paljudes 19. sajandi Euroopa reformides ühendati muusikaõpingud kõlbeliste väärtuste tugevdamise ja sotsiaalse käitumise parandamisega (Plummeridge 2001: 619). Kooli laulmisõpetusel oli tähtis osa sotsiaalses kasvatuses. Nii väärtustati Saksa muusikakasvatuses eriti sotsiaalse ja kõlbelise küpsuse arendamist: tahetejõu ja iseloomu tugevdamist, laulmise vastu armastuse kasvatamist. Kindla laulupagasi kujundamise abil loodeti aga vältida kergemeelsust ja ohjeldamatust. Eelkõige esindas mõjukas Saksa kasvatusteadlane Karl Bormann vaateid, mille järgi koolilikus kooslaulus (ka koorilaulus) nähti eeskätt kõlbelise kasvatusel üht olulist osa, mitte niivõrd kunsti (vt Bormann 1869a, 1869b: 26–28). Millest tema kriitilisus tulenes? Peamiselt veendumusest, et kunstlaulule rõhuvad arusaamad on kaasa aidanud laulu rahva

---

²³Protokollbuch des Schüler-Musikvereins. Eragümnaasiumi ja teiste koolide õpilaste Muusikaseltsi põhikiri ja protokollid, 1891–1894. — RA, EAA.1872.1.394.

elust välja tõrjuda, sest mida rohkem heli ja tooni juures selgitusi jagatakse ning õpetatakse eraldama ilusat ja inetut, seda häbelikumalt julgetakse rahva hulgas laulu üles võtta, ning kunstlaulu kultiveerimise puhul julgevad koolides laulda vaid erakordse andega inimesed. Seetõttu väitis ta, et katse rahvakooli kunsti istutada ei kahjusta mitte ainult istutuskoha, vaid ka kunsti ennast (Bormann 1869b: 26–27). Bormanni järgi oli muusikaõpetuse ülesandeks eelkõige keele- ja moraaliõpetuse toetamine. Õpetaja kohustuseks oli mõjutada õpilaste kõlbelisi tundmusi ja religioosset meelt soovitud suunas (Klauwell 1883: 7).

RAHVALAUL — LAULUVARA TUUM JA RAHVA ÜHENDAJA

Rahvalaulust sai 19. sajandil kooli lauluvara selgroog. Kirikulaulude kõrval määratleti rahvalaulu tollases Saksa koolimuusikas hariduse sisuna (nii kooliseadustes kui laulukogumikes) ja seda vaadeldi kui rahvakihte ühendavat elementi. Mõeldes tolele ajastule laiemalt ja teades rahvalaulule omistatud tähendust toimunud ühiskondlikes protsessides (iseäranis väikerahvuste identiteediloomes), näib rahvalaulu tõusmine juhtpositsioonile ka koolimuusikas üsna loomulik. Teigi ju mõiste “rahvalaul/rahvaluule” isegi eeskätt tänu Johann Gottfried von Herderile tol sajandil läbi murrangulise muutuse ja arengu “just nimelt Läänemere piirkonnas”, muutudes kõikjal “peaaegu pühaks asjaks”, nagu on märkinud Soome ajaloolane Matti Klinge (2008: 122).

Kuna tänapäeva Eestiga võrrelduna olid 19. sajandi Saksamaal mõiste “rahvalaul” (*Volkslied*) piirid palju laiemad, siis vajab kõnealune termin kõigepealt pisut selgitamist. “Rahvalaul” oli toona Saksamaal üldmõisteks, selle all peeti silmas eelkõige kirikulaulust eristuvat ilmalikku laulu ja selle alla paigutus ka rahvalik laul (*volkstümliches Lied*).²⁴ Vaid Saksa kooliajalugu käsit-

---

²⁴Eestis eristame läänemeresoomlaste vanemat rahvalaulu — regi värssi — uemast ehk lõppriimilisest (salmi)laulust (Tõnurist 1998: 459–463; Särg 2005: 20), kuid “rahvaliku laulu” mõiste võtsid meilgi kasutusele folkloristid, ning arvatavasti alles 20. sajandil, tähistades

levates teostes (Schünemann 1931: 303) ja üksikutes õpetajakäsi-raamatutes ning laulukogumikes (Erk 1893: IV; Kehr 1868: 264, 1877: 355; Böhme 1895) eristati mõisteid “rahvalik laul” ja “rahvalaul”, võttes viimaste tähistuseks kasutusele termini “tõelised rahvalaulud” (*wirkliche Volkslieder*) (Erk 1893) või rahvalaulud kitsamas mõttes (Böhme 1895; Schünemann 1931: 302).

Rahvalaulu laiast üldmõistest lähtus ka enamik Saksa muusikaõppekirjanduse autoreid, haarates selle nimetuse alla nii need laulud, mille tekst ja viis on tekkinud rahva seas, kui ka need, mis pärinevad Saksa kuulsatelt heliloojatelt, kuid on levinud rahva hulgas suust suhu (Bormann 1869b: 192–193; Schünemann 1931: 302–303, 322; Lange 1894). Näiteks Karl Bormann (1869b: 191–193) esitab kohustuslike kirikulaulude järel ka “rahvalaulude” (*Volkslieder*) nimekirja,²⁵ milles leiame autorilaule nii Friedrich Silcherilt, Christian Gottlob Neefelt kui ka paljudelt teiselt.²⁶ Lugejale juba tuttav Wilhelm Normann (1873: 85) kasutab Bormanni eeskujul väljendit, et vaimulike ehk kirikulaulude kõrval laudakse ka ilmalikke laule, ehk “kuida neid Saksa rahvas hüüdvad: ‘rahva laulud’ (*Volkslieder*)”. Adolf Klauwell (1883: 40, 44, 46, 217) oli seisukohal, et kui autorilaul on rahva seas “üldtuntud rahvameloodiaks” saanud, siis võib tema kohta öelda rahvalaul, rõhutades ühtlasi, et rahvalaul peab muusikaõpetuses tingimata valitsema. Tuntud Saksa metoodik Rudolf Lange (1894:

---

selle nimetusega eeskätt laule, mille autor(id) on teada, kuid suust suhu levides on see laulutüüp saanud rahva hulgas üldtuntuks ja omandanud seega rahvalaulu tähenduse.

²⁵Karl Bormanni nimekirja 47 kohustuslikust koraalist ja 56 nn rahvalaulust tugines 1854. aasta eeskirjale, mis omakorda toetus 1851. a Brandenburgi provintsi koolikolleegiumi väljaantud loendile.

²⁶Siinkohal on oluline täheldada, et eesti õppekeele koolides ilmselt kohustuslike laulude nimekirja ei kehtestatud. Karl Bormanni (1869a, 1869b) õpetajakäsiraamatute eestikeelsete muganduste autorid (Hansen 1873; Normann 1873), kes saanuks seda teha, edastasid küll täpselt kasvatuspõhimõtteid ja praktilisi nõuandeid didaktiliste võtete osas, kuid jätsid edastamata kohustuslike laulude nimekirjad (Ernits 2010: 21–27).

61–68) paigutab rahvalaulude sekka iga koraalist erineva laulu koolis.

Eelöeldut silmas pidades on mõistetav, miks õpetajakäsiraamatutest ja laulikute eessõnadest võib lugeda, et kooli laulmiseni soovitati laulda (ainult) kaht liiki laule: kirikulaule (*Kirchenlieder*, *Choräle*) ja rahvalaule (*Volkslieder*) (Bormann 1869b; Kehr 1868: 266, 1877: 354; Klauwell 1883: 40, 217; Lange 1894: 61–68; Kemmelmeyer 2012: 7).²⁷ Carl Kehr (1877: 357, 362) nõuab seejuures, et kirikulaule, nimetades neid vaimulikeks rahvalauludeks (*geistliche Volkslied*), lauldaks ühehäälselt, mispuhul ilmneb eriliselt koguduse üksmeel ja ühtsus, ning teisi koolitunnis lauldavaid laule — rahvalaule — kahehäälselt.

Rahvalaulu mõistega seonduv selgitab ühtlasi analüüsitud saksakeelsete laulikute (kokku 32) lauluvalimi eripära: laulude muusika ega ka sõnade autori positsioonis ei esinenud väljendit “rahvalik laul”. Populaarseks saanud autorilaulu nimetati “rahvalauluks” (*Volkslied*) või “rahvaviisiks” (*Volksweise*), mille kõrval võis vahel esineda ka autori nimi või vastupidi. Näiteks tuntud laulu “Püha öö” autoriks märgiti “Gruber. Volkslied”.

See suundumus ei olnud iseloomulik mitte ainult koolilaulikutele, vaid ka laiadele rahvahulkadele (lauluseltsidele) mõeldud laulikutele üldse. Ka viimastes ei eristatud rahvalaulu rahvalikust laulust. *Rahvalaulukogu meeskoorile* (Volksliederbuch... 1907) — selle koostamisse oli kaasatud üle Saksamaa nii muusikaõpetajaid, akadeemiliste seltside dirigente, heliloojaid kui ka haridus- ja kultuuriministeriumi esindajaid ning selle algatajaks oli keiser Wilhelm II isiklikult — eessõnas selgitatakse, et sisus on “ülekaalus ja määrav rahvalaulu iseloom”.²⁸ Seetõttu märkis ka selles väljaandes teatud ja tuntud kunstiloomingulise algupäraga ning rahva seas lauldavaks ja populaarseks saanud lauluviisi-

²⁷Vaid üks autor, Carl Barthel (1856: 304) eristas laulutunnis õpitavate laulude seas a) rahvalaulu (*Volkslied*); b) juhulaulu (*Gelegenheitslied*); c) koraali ja kirikulaulu üldse (*der Choral und das Kirchenlied überhaupt*) ning kaanonit (*der Canon*).

²⁸Seetõttu sai raamat ka pealkirjaks *Rahvalaulukogu* (Volksliederbuch), mitte *Rahva laulukogu* (Volks-Liederbuch).

de puhul helilooja positsiooni lihtsalt “rahvalaul” (*Volkslied*). Pidi ju rahvalaul teenima võrdselt kõiki kihte ja rõõmustama ühtviisi rahva südant, milline ülesanne omistati ka rahvalikule laulule.²⁹ Rahvalaulu nähti (rahva)kihtide erinevust tasandava elemendina juba alates koolist. Tänapäeval pole see vaatenurk rahvalaulule ehk määrav, kuid tollal oli Saksamaal päevakorras klassivaheisid tasandav sulandumine nn ühise õilsa eesmärgi nimel — kasvatada rahvustunnet ja tugevdada ühtsustunnet.

Seega, kui 19. sajandi algul heideti Saksamaal esteetilistel ja kõlbelistel kaalutlustel rahvalaulude hulgast välja nn tänavaulud (ebapuhtad lööklaulud — *unsauberer Gassenhauer*), pööbli laulud (*von Pöbel gesungen*) või talupoeglikud lorilaulud (*Zotenlieder*), mida koolis mingil juhul laulda ei tohtinud (Kehr 1877: 356), siis edaspidi kadus erinevus “rahva seast lähtunud” (tekst ja viis tekkinud rahva seas) või “rahva poolt omaks võetud” (laul pärines kuulsalt või paikkondliku tähendusega heliloojalt) laulude vahel (Dahlhaus 1996: 87; Schünemann 1931: 302–303, 322). Rahvas manifesteeris end niihästi enda loodud kui ka omandatud lauludes ning rahvalaul tähendas ühtlasi rahvuslikku laulu (*Nationallied*), mille kaudu jõuti oma identiteedis kindlale arusaamisele. Lisagem veel, et koolis eristati ilmalike laulude seas ka isamaalaule (*Vaterlandslieder*) (Kehr 1877: 356, 1866, Bormann 1869b: 194), ja neid kui rahvalaule tuli laulda lugemistundides, isamaatundmise aines (*Vaterlandskunde*), samuti isamaalistel mälestuspäevadel.

Kooli lõpetanu pidi suutma laulda teatud hulga koraale, kuid samas oli koolilaulu kaudu omandatud ka kogukonna ühislaul, milleks sai eeskätt rahvalaul, mis pidi andma inimesele tuge igas eluolukorras. Rahvalaul sai justkui võimsaks rahva ühendamise hoovaks. Sellest sai justkui uus koraal. Nii nagu koraalil, millel polnud väga sagedasti autorit märgitud, puudus ka viiendi-

---

²⁹Väideti veel, et rahva poolt omaksvõetud kunstlaul võib omakorda saada allikaks rahva seas tekkivale laulule, rahvalaulu uutele ilmingutele, ja et selline vastastikune mõjutamine olevat toimunud kunstlaulu ja rahvalaulu vahel kogu nende ajaloo jooksul (*Volksliederbuch*. . . 1907: VIII).

kul koolilauludest autor sootuks ning just Balti kubermangudes koostatud laulikutes näitas märkimata muusikaautorite osakaal vaadeldaval ajal tõusutendentsi (Ernits 2013: 210). Laulikut nagu lauluraamatutki oli võimalik igal pool kaasas kanda, sest laulik oli põhiliselt nn taskuformaadis. Niisiis osutus laulik mingil moel justkui koraaliraamatu asemikuks.

Saksa rahvalaulu kullavara säilitamine, mis oli oluliseks ideoloogiliseks kaalutluseks laulude valikul nii algkoolis kui gümnaasiumides, kerkis noorte rahvustunde tugevdamise vahendina päevakorda aga eriti 20. sajandi algul (Bericht... 1907: 77; Bericht... 1908: 60–62). Sellest sai riikliku poliitika eesmärk.

KOKKUVÕTTEKS

19. sajand oli murranguline aeg nii Saksa kui baltisaksa koolimuusika seisukohast. Kogu ühiskonnas tollal toimunud suurte muutuste tagajärjel (demokratiseerumine, ilmalikustumine) muusikaõpetuse — mis toona tähendas eeskätt laulmisõpetust — positsioon ühest küljest nõrgenes ning lõi kõikuma (laulmine ei kuulunud sageli enam põhi-, vaid fakultatiivainete hulka), teisest küljest omistati sellele aga üha ulatuslikumat tähendust ja rolli inimese kui kodaniku kasvatamisel. Seni põhiliselt vaid kirikulaulude kui tarbemuusikaga kokku puutunud kool pandi silmitsi seisma kunstiga, millise staatuse ka muusika oli saavutanud. Kas kunsti, mille alla ka laulmine ühtepidi kuulub, võib (tuleb) koolis (iseäranis algkoolis) üldse õpetada või ei tule seda teha, ja kui tuleb, siis kuidas tuleks seda teha? Need olid peamised küsimused, millega vastakuti seisti.

Vastates artiklis püstitatud küsimusele, kas koolilaulmine baltisaksa koolis kujutas endast keele-, kunsti- või sotsiaalsuse (kõlbelisuse) õpetust, tuleb nentida, et need aspektid olid omavahel suuresti põimunud. Algastme rahvakoolides käsitati laulmisõpetust pigem keeleõpetusena (või selle alaosana), mida väljendas eriti otsustavalt tollane juhtiv Saksa kasvatusteadlane Karl Bormann, rõhutades, et lauluõpetus rahvakoolis on eelkõige keeleõpetus, mitte muusikaõpetus. Keel oli esmane, sõna oli tähtsam kui heli ja õpilase keele arenguks allutati keeleõpetusele ka laul-

misõpetus. Keele esiplaanile seadmisega nõustusid paljud metoodikud nii Saksamaal (Lange, Klauwell) kui Balti kubermangudes (Strümpell, Hansen, Normann). Samas keskharidust andvates koolides (gümnaasiumides) käsitati laulmisõpetust kui esteetilist kasvatust ja kunstiõpetuse osa. Esteetilisel kaalutlusel (maitse arendamine väärtusliku ja kvaliteetse repertuaari kaudu) lauluvara valik on täheldatav eriti keskkoolides kasutusele võetud laulikuis. Normatiivseks hoiakuks ja kasvatuspõhimõtteks peeti esteetilisuse kõrge taseme saavutamist väärtusliku ja kvaliteetse repertuaari (iseäranis Saksa suurheliloojate looming, millega loodeti arendada ja rafineerida muusikalist maitset), samuti looduseilu imetlemise kaudu. Ühine oli aga kõigis kooliastmetes koolilikule kooslaulule omistatav kõlbelise kasvatuse ja iseloomu kujundamise roll. Eesmärgiks oli kasvatada kõlbelis-religiosne, esteetiliselt haritud inimene (Kellner 1865: 61). Koolilikus kooslaulus nähti suurt sotsiaalset tähendust. Koolis omandatud lauluvara pidi kaasa aitama suure ühiskondliku eesmärgi — rahva ühendamise/ühtsuse saavutamisele. Juhtiva koha lauluvaras omandas rahvalaul selle sõna kõige laiemas tähenduses. Vaadeldud aega iseloomustab tõsiasi, et rahvalaulust, mis kätkes endas ka rahvalikku laulu, kujunes tähtis, erinevaid sotsiaalseid kihte ühendav element. Laulmisõpetusel oli tähtis osa rahva ühendamisel — kogu rahvale ühise, kui mitte kohustusliku, siis vähemasti soovitusliku laulupagasi loomisel.

19. sajand oli koolilaulu ja -muusika uuenemise aeg, kasvas peale uus põlvkond, kes käsitas laulu ja selle olemust ning tähendust teisiti, hakates koraalilaulmise kõrval väärtustama eriti rahvalaulu, muutes selle omamoodi pühaks.

Ja lõpetuseks on oluline rõhutada, et paljud siinses uurimuses esile kerkinud ilmingud peegelduvad Eesti koolimuusikas vastu veel tänapäevalgi. Üks neist on usk ühisesse lauluvarasse. Meil algatati selle koostamine algkoolidele 1930. aastal ning see päädis järgmisel aastal Haridusministeeriumi väljaantud kohustuslike ja valitavate laulude nimekirjaga “Täiendus algkooli õppekavadele”, mille koostamisel osalesid kõik tähtsamad noorsoo õpetamise ja kasvatamisega tegelevad institutsioonid. Eesti koolilauluvara kujundamise sihiks oli luua laulude kullafond kogu rahva-

le (Ernits 2005). Märkimisväärtelt ajast on seegi, et laulikutest koostamise ajendiks meil oli püüde olla koolimuusikas rahvusliku kunsti tasemel — saavutada omapära ja uudsust koolimuusikas, mis oli üldine nõue ja suund 20. sajandi alguse Eesti muusikaelus.

Kirjandus

- Aarm, Liivi, Rait Talvoja, Ülle Viitkar 2004. *Kuuda seminar 150: Ülevaade ja lühilood. Kuuda Õpetajate Seminar 150 = Ritterschaftliches Lehrer Seminar Kuda 150.* (Mahtra Talurahvamuseumi toimetised 1.) Juuru: Mahtra Talurahvamuseum
- Anderson, Warren 2001. Music education, classical. — Stanley Sadie, John Tyrrell (eds.). *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. XVII. London: Macmillan, pp. 480–582
- Andresen, Lembit 2002. *Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu. III: Koolireformid ja venestamine (1803–1918)*. Tallinn: Avita
- Baltischer Schul-Almanach für das Jahr 1866. 1865. Mit Benutzung amtlicher Quellen hrsg von C. Mickwitz (Inspector) und A. Riemenschneider (Oberlehrer) am Gymnasium zu Dorpat. Dorpat: E. J. Karow
- Barthel, Carl 1856. *Schul-Pädagogik: Ein Handbuch für angehende Schullehrer und Schulrevisoren*. Verfasst von C. Barthel. 3. umgearbeitete, mit den betreffenden Stellen aus den preuss. Regulativen und mit einer Geschichte des Schul- und Erziehungswesens vermehrte Anlage. Lissa: Ernst Günther
- Behne, Klaus-Ernst 1997. Musikästhetik. — *Die Musik in Geschichte und Gegenwart: Allgemeine Enzyklopädie der Musik*. Begründet von Fr. Blume. 2. neuarbeitete Ausgabe. Kassel, Basel: Bärenreiter
- Bemerkungen über einige in unseren Elementarschulen vorkommende Lehrbücher. 1863. — *Das Inland*, Nr. 21, S. 331–332; Nr. 22, S. 341–342
- Bericht des Vorstandes über das zweite Geschäftsjahr des Deutschen Schul-Vereins in Estland 1906/1907. 1907. Reval: Revalsche Zeitung
- Bericht des Vorstandes über das dritte Geschäftsjahr des Deutschen Schul-Vereins in Estland 1907/1908. 1908. Reval: Revalsche Zeitung
- Bloßfeld, Paul 1923. *Geschichte der Domschule zu Reval 1906–1922*. Reval—Leipzig: F. Wassermann

- B o r m a n n, Karl 1869a. *Schulkunde für evangelische Volksschullehrer auf Grund der Preussischen Regulative vom 1., 2. und 3. Oktober 1854 über Einrichtung des evangelischen Seminar-, Präparanden- und Elementarschul-Unterrichts*. 15. verb. Aufl. Berlin: Wiegandt und Grieben
- B o r m a n n, Karl 1869b. *Unterrichtskunde für evangelische Volksschullehrer auf Grund der Preussischen Regulative vom 1., 2. und 3. Oktober 1854 über Einrichtung des evangelischen Seminar-, Präparanden- und Elementarschul-Unterrichts*. 9. verb. Aufl. Berlin: Wiegandt und Grieben
- B o w m a n, Wayne D. 1998. *Philosophical Perspectives on Music*. New York—Oxford: Oxford University Press
- B r ü m m e r, Franz 1903. Bormann, Karl. — *Allgemeine Deutsche Biographie*. Hrsg. von der Historischen Kommission bei Bayerischen Akademie der Wissenschaften; Bd. 47. S. 113–115. Vt www.deutsche-biographie.de/sfz5326.html (8.05.2012)
- B ö h m e, Franz Magnus 1895. *Volksthümliche Lieder der Deutschen im 18. und 19. Jahrhundert*. Leipzig: Breitkopf und Härtel
- D a h l h a u s, Carl 1995. *Esthetics of Music*. Transl. by William W. Austin. Cambridge: Cambridge University Press
- D a h l h a u s, Carl 1996. *Die Musik des 19. Jahrhunderts: Neues Handbuch der Musikwissenschaft*. Bd. 6. Sonderausg. Laaber: Laaber-Verlag
- D i e M u s i k gegen die Musiker. 1863. — *Das Inland*, Nr. 6, S. 83–90
- E i n l a d u n g s - P r o g r a m m zu dem am 17. December 1877 im Livländischen Landesgymnasium zu Fellin stattfindenden festlichen Redeact. 1877. Fellin: F. Feldt
- E i n l a d u n g s - P r o g r a m m zu dem am 20. December 1885 im Livländischen Landesgymnasium zu Fellin stattfinden festlichen Redeact. 1885. Fellin: [s.n.]
- E l a n g o, Aleksander 2001. J. H. Pestalozzi ja Eesti. — Inger Kraav, Hillar Palamets, Karmen Trasberg (toim.). *Tagasivaade: Valik publikseeritud artikleid 1928–2000*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 232–240
- E l a n g o, Aleksander, Endel Laul, Allan Liim, Väino Sirk 2010. *Eesti kooli ajalugu*. 2. köide: 1860. aastaist 1917. aastani. Koost. ja toim. Endel Laul, toim. Veronika Varik. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus
- E r k, Ludwig 1893. *Deutsche Liederhort*. Auswahl der vorzüglicheren Deutschen Volkslieder, nach Wort und Weise aus der Vorzeit und Ge-

- genwart gesammelt und erläutert von Ludwig Erk. 1. Band. Leipzig: Breitkopf und Härtel
- E r n i t s, Elmar 1975. Elementaarkoolide õppeplaanidest 19. sajandil. — *Nõukogude Kool*, nr 10, lk 872–879
- E r n i t s, Tiiu 2005. Voldemar Tamman — Eesti koolilauluvara kujundaja ja muusikaõpetuse metoodika arendaja: Magistriväitekiri = Voldemar Tamman as a Former of Song Repertoire for Schools and a Developer of Music Education Methodology: Master's Thesis. Tallinn: Tallinna Ülikool, kultuuriteaduskond, muusika osakond. [Käsi-kiri TLÜ akadeemilises raamatukogus]
- E r n i t s, Tiiu 2009. Relatiivse astmesümboolika kasutuselevõttust Eestis ja Voldemar Tammani osa selles. — Airi Liimets (koost. ja toim.). *Muusikalise kontegelikkuse ühendused identiteedi ja diferentsiga*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, lk 207–240
- E r n i t s, Tiiu 2010. Laulmisõpetusest 1873. aasta eestikeelsetes koolmeistri käsiraamatutes Preisi kasvatusteaduse kontekstis. — Jaan Ross (koost.). *Res Musica: Eesti Muusikateaduse Seltsi ja Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia muusikateaduse osakonna aastaraamat*, nr 2. Tallinn: Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia, lk 15–32
- E r n i t s, Tiiu 2013. *Muusikaõppekirjandus ja laulmisõpetus saksa õppekeelelega koolides Eestis aastatel 1860–1914*. (Tallinna Ülikooli sotsiaalteaduste dissertatsioonid 61.) Tallinn: Tallinna Ülikool
- G o e t h e, Johann Wolfgang 1959. *Wilhelm Meisteri rännuaastad: Roman*. Tlk Leida Kibuvits. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus
- G o e t h e s *Werke*. 1948. Hamburger Ausgabe in 14 Bänden. Bd. 8, Hamburg, S. 149–158. Vt www.zeno.org/nid/20004853946 (11.03.2018)
- H a n s e n, Woldemar Adolf 1873. *Kooli-teadus*. Tartu: W. Gläser
- H e i n m a a, Heidi 2017. *Muusikaelu Tallinnas 18. sajandil: Väitekiri muusikaajaloos*. (Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia väitekirjad 9.) Tallinn: Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia
- H u i z i n g a, Johan 2003. *Mängiv inimene: Kultuuri mänguelemendi määratlemise katse*. (Ajalugu. Sotsiaalteadused.) Tlk Mati Sirkel. Tallinn: Varrak
- K e h r, Carl 1868. *Die Praxis der Volksschule: ein Wegweiser zur Führung einer guten Schuldisciplin und zur Ertheilung eines methodischen Schulunterrichtes für Volksschullehrer und für solche, die es werden wollen*. Gotha: Verlag von E. F. Thienemann
- K e h r, Carl 1877. *Die Praxis der Volksschule: ein Wegweiser zur Führung einer geregelten Schuldisciplin und zur Ertheilung eines metho-*

- dischen Schulunterrichtes für Volksschullehrer und für solche, die es werden wollen.* Gotha: Verlag von E. F. Thienemann
- Kellner, Lorenz 1865. *Die Pädagogik der Volksschule und des Hauses in Aforismen.* Schulaufsehern, Lehrern, Erziehern und Eltern gewidmet. Siebente, sehr vermehrte und verbesserte Auflage. Essen: G. D. Bädecker
- Kemmelmeyer, Karl-Jürgen 2012. *Geschichte der Musikpädagogik in Deutschland.* Institut für Musikpädagogische Forschung der Hochschule für Musik, Theater und Medien Hannover. Vt www.prof-kemmelmeyer.de/docs/geschichte-Musikpaedagogik-1945-93-Entstehung-ifmpf-KJK-2012.pdf (3.02.2018)
- Kirats, Mart, Peeter Põld, Juhan Tork 1929. *Tartu Õpetajate Seminar: 1828–1928.* Tartu: Tartu Õpetajate Seminari Vilistlaskogu
- Kirme, Maris 2008. Muusika mõistest II Maailmasõja eelses eesti keelses muusikakriitikas. — Rein Veidemann, Maris Kirme (toim.). *Kriitika diskursus: Minevik ja tänapäev.* (Acta Universitatis Tallinnensis. Tallinna Ülikooli toimetised. A, Humaniora 28.) Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, lk 161–176
- Kirme, Maris 2014. Eesti muusikakriitike põlvkondlikud maitseotustused ja maitse normeerimine. — Maris Kirme (koost. ja toim.). *Peatükke Eesti muusikakriitikast enne 1944. aastat.* (Acta Universitatis Tallinnensis. Artes.) Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, lk 42–125
- Klauwell, Adolf 1883. *Das erste Schuljahr: Praktische Anleitung für den ersten Unterricht im Anschauen, Sprechen, Zeichnen, Schreiben, Lesen, Memorieren, Singen und Rechnen.* Den Elementarlehrern gewidmet Adolf Klauwell, Elementarlehrer zu Leipzig. Sechste Auflage. Leipzig—Wien: Julius Klinkhardt
- Klinge, Matti 2008. *Läänemere maailm.* Tlk Ene Kaaber. Tallinn: Ilo
- Knörzer, Wolfgang, Karl Grass 1998. *Einführung Grundschule: Geschichte-Auftrag-Innovation.* Weinheim—Basel: Beltz Verlag
- Lange, Rudolf 1877. *Ein Lehrplan für den Gesangunterricht einer dreistufigen Volksschule mit methodischen Bemerkungen im Anschluss an die "Allgemeinen Bestimmungen vom 15. October 1872"* von Rudolf Lange, Seminarlehrer. Berlin: Julius Springer
- Lange, Rudolf 1894. *Winke für Gesanglehrer in Volksschulen.* 8. durchgesehene und vermehrte Aufl. Berlin: Julius Springer
- Leichter, Karl 1991. *Seitse sajandit eestlaste lauluteel: Kultuuri-loomulisi andmeid aastatel 1172–1871.* Tallinn: Eesti Raamat

- L i i m, Allan (koost.) 1999. *Haridusinstituutsioonid Eestis keskajast kuni 1917. aastani: Ajaloolised instituutsioonid Eestis keskajast kuni 1917. aastani*. Tartu: Eesti Rahvusrhiiv
- L i n n a n k i v i, Marja T e n k k u, Ellen U r h o 1981. *Musii-kin didaktiikka*. Jyväskylä: Gummerus
- L u k a s, Liina 2006. *Baltisaksa kirjandusväli 1890–1918*. (Collegium litterarum 20.) Tartu—Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, Tartu Ülikooli kirjanduse ja rahvaluule osakond
- M u m m e, Rudolf 1862. Zu Nr. 33 des “Inlandes”, die Anwendung der Chevé’schen Methode betreffend. — *Das Inland*, Nr. 35, S. 558–560
- N o r m a n n, Wilhelm 1873. *Õppetuse koli-piddamisest ning laste kasvatamisest isseärranis koolmeistrite ja laste wannemate heaks, õppetuseks ning juhhatamiseks wäljaantud*. Tartu: H. Laakmann
- O b e r b o r b e c k, Felix 1989. Geschichte der Schulmusik in Deutschland 1810–1960. — Friedrich Blume (Hrsg.). *Die Musik in Geschichte und Gegenwart: Allgemeine Enzyklopädie der Musik*. Bd. 9. Kassel [u.a.]: Deutschen Taschenbuch Verlag, Bärenreiter-Verlag, S. 1120–1130
- O s t e r h a m m e l, Jürgen 2014. *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century*. Princeton—Oxford: Princeton University Press
- P l u m m e r i d g e, Charles 2001. Schools. — Stanley Sadie, John Tyrrell (eds). *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. XXII. London: Macmillan, pp. 614–629
- P r e u s s, A. E, J. A. V e t t e r 1872. *Hundert und acht ein- und mehrstimmige Lieder und Canons für Schule und Haus, für Jung und Alt*. Gratis-Beigabe zur alten im Jahre 1868 neu revidirten Ausgabe des Preußischen Kinderfreund. Königsberg: J. H. Bon
- R i c h t e r, Christoph, Karl Heinrich E h r e n f o r t h, Ulrich M a h - l e r t 1997. Musikpädagogik. — Ludwig Finscher (Hrsg.). *Die Musik in Geschichte und Gegenwart: allgemeine Enzyklopädie der Musik*. 2. Ausg. Sachteil 6. Kassel: Bärenreiter; Stuttgart: Metzler, S. 1440–1534
- R i e m a n n, Hugo 1922. *Musik-Lexikon*. 10. Aufl. Berlin: Max Hesses Verlag
- R i t t e r, M. 1916. *Methodik des Gesangunterrichtes: Für Lehrerbildungsanstalten und die Hand des Lehrers*. Von Seminaroberlehrer M. Ritter. Leipzig: Quelle & Meyer

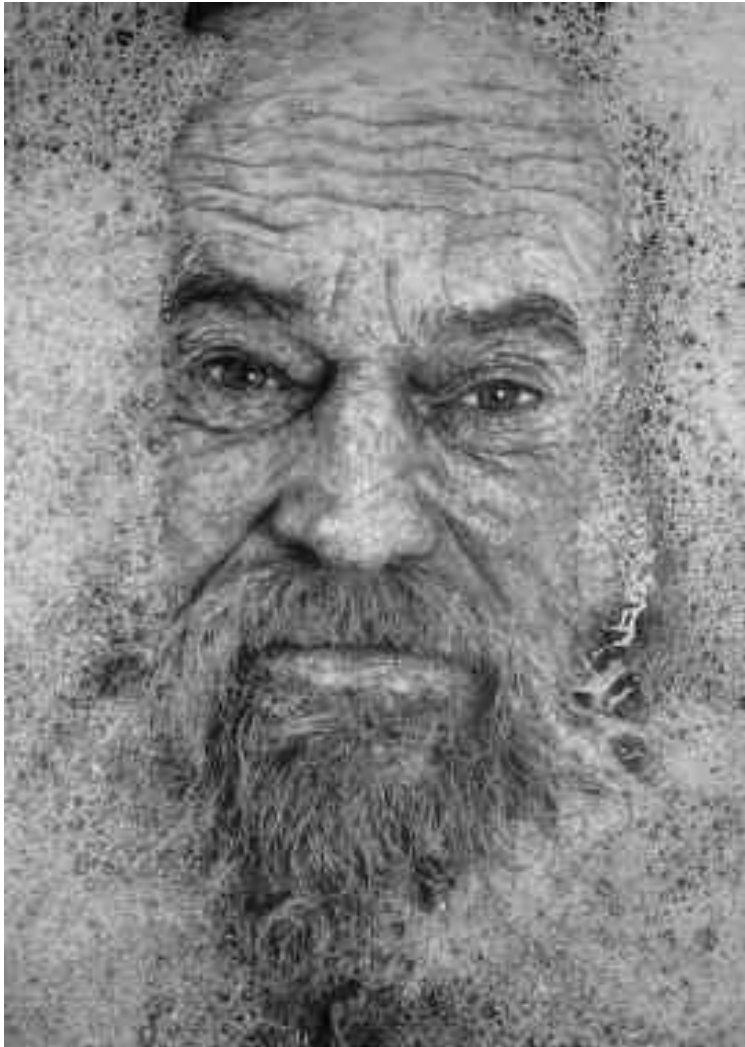
- R o o s, Hans (koost. ja tlk) 1930. Jean Jacques Rousseau: Elulugu — pedagoogilised vaated. Emil. Redigeerinud Peeter Pöld. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts
- R o u s s e a u, Jean-Jacques 1997. Emile. Koost. ja tlk Hans Roos. 2., keeleliselt kohendatud tr. Tallinn: Olion
- S a a g p a k k, Maris 2008. Mälestustekst kui kogukondliku identiteedi manifest: Mõttearendusi baltisaksa autobiograafiakirjanduse põhjal. — *Akadeemia*, nr 5, lk 947–965
- S c h ü n e m a n n, Georg 1931. *Geschichte der deutschen Schulmusik*. T. 1: *Textband*. 2. Aufl. Leipzig: Fr. Kistner & C. F. W. Siegel
- S c h r o e d e r, Leopold von 2013. *Memuaarid*. (Ajajõe tagant.) Tlk Krista Räni. Tartu: Ilmamaa
- S t r ü m p e l l, Ludwig Heinrich 1869. *Lehrpläne für Knaben-Elementarschulen im Dorpater Lehrbezirk mit den nöthigen Erläuterungen und Ergänzungen*, entworfen unter Mitberathung erfahrener Schulmänner und hrsg. von Professor Strümpell. Dorpat: W. Gläser
- S ä r g, Taive 2005. Rahvamuusika mõiste ja kontseptsiooni kujunemisest Eestis. — Triinu Ojamaa (koost.). *Pärimusmuusikast populaarmuusikani*. (Töid etnomusikoloogia alalt 3.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum
- Z e t t e r b e r g, Seppo (peatoim.) 2015. *Maaailma ajalugu*. Tlk Erkki Bahovski ja Elle Vaht. Tallinn: Varrak
- T õ n u r i s t, Igor 1998. Muusika ja tants. — Ants Viires, Elle Vunder (koost. ja toim.). *Eesti rahvakultuur*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 346–362
- V o g e l, Moritz 1901. *Liederbuch für höhere Mädchenschulen: Sammlung ein-, zwei-, drei- und vierstimmiger Lieder und Gesänge, geistlichen und weltlichen Inhalts*. Leipzig: Gebrüder Hug & Co.
- V o l k s l i e d e r b u c h für Männerchor*. 1907. Herausgegeben auf Veranlassung seiner Majestät des deutschen Kaisers Wilhelm II. Partitur. 1. Band. Leipzig: C. F. Peters
- W a l d m a n n, Franz 1892. *Schlussbericht über den Bestand und die Thätigkeit livl. Landesgymnasiums zu Fellin 1875–1892*. Fellin: F. Feldt
- W e b e r, William 2008. *The Great Transformation of Musical Taste: Concert Programming from Haydn to Brahms*. New York: Cambridge University Press
- W i d m a n n, Benedict 1875. *Sammlung polyphoner zwei- und dreistimmiger Uebungen und Gesänge: für höhere Töchter- und Real-*

schulen, Gymnasien und Präparandenanstalten. 3. Heft. 2. Aufl.
Leipzig: C. Merseburger

TIIU ERNITS (1955) on lõpetanud Tallinna Riikliku Konservatooriumi muusikapedagoogika erialal 1984, filosoofiamagister 2005, filosoofiadoktor 2013. Tartu Õpetajate Seminari õpetaja ja seejärel lektor 1991–2001, Tartu Ülikooli sotsiaal- ja haridusteaduskonna haridusteaduste instituudi õpetajate seminari instrumentaalmuusika lektor 2001–2007, haridusteaduskonna instrumentaalmuusika lektor 2007–2009, Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia lektor 2009–2010 ja õppejõud 2010–2011, Tallinna Ülikooli kasvatusteaduste instituudi filosoofilise ja pedagoogilise antropoloogia keskuse antropoloogilise didaktika uurimiserühma liige 2013–2015, TLÜ haridusteaduste instituudi käsunduslepinguga õppejõud kasvatuse ajaloo alal a-st 2015; Tartu II Muusikakooli klaveriõpetaja a-st 2012.

MARIS KIRME (1945) on lõpetanud Tallinna Riikliku Konservatooriumi muusikateaduse erialal 1973, kunstiteaduste kandidaat muusikaajaloo alal 1986 (Leedu Riiklik Konservatoorium). Töötanud Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumi muusikaosakonnas 1968–1973, praeguse Tallinna Ülikooli muusikateoreetiliste ainete ja muusikaajaloo õppejõud a-st 1973, dotsent a-st 1987, emeriidotsent a-st 2008. *Akadeemias* on temalt ilmunud artikkel “Kõik on kuidagi juhuslik...: Karl Leichter ja eesti muusikateaduse algus” (2002, nr 11, lk 2331–2348) ning arvustused “Leo Normet oma aja peeglis” (2005, nr 5, lk 1073–1080), “Huvikeskmes on väliseesti koorikultuur” (2012, nr 7, lk 1309–1315) ja “Uitmõtteid puhkpillimuusika ümber” (2017, nr 6, lk 1119–1126).

HEIKKI LEIS. Kõik on endiselt chill (fragment, 2015)

“MEIE ISESEISVUSE KINDLUSTAMISTÖÖ ON KÄIMAS”

Eesti Vabariigi 18. aastapäevaks 1936

A. Jung¹

RIIGIPÜHAKS

“Oma Maale” kirjutanud van. adv. A. Jung

Riigipüha olgu meile suurim püha. Ta aidaku meie riigielu ja rahva ko-
hanemist riigi mõistele. Selles on ühendus, jõud, ilu ja tõde.

Meie tunne igäüks, et oleme oma rahva ja riigi osa.
See tunne sisaldab enesest teadmist, et meist on midagi ülimat, kõrge-
mat, suuremat, majesteetlikumat ja täielikumat, mis ei ole meie ise, vaid

---

**Koostanud Mart Orav. — Tekstides on parandatud ilmsed
trükivead ning tehtud väiksemaid ortograafiaparandusi. Vt aasta-
päevade 1919–1935 kohta: *Akadeemia* 2018, nr 1 – 2019, nr 2, 4–6.**

Kuna 23.–25. veebruarini 1936 korraldati rahvahääletus riigivanemale volituse andmiseks Rahvuskogu kokkukutsumiseks, et see saaks muuta kehtivat põhiseadust või töötada välja uus, oli selle poolt hääletamise propaganda ka arvukate aastapäevaartiklite põhisisuks. Siinne valik on tehtud põhiosas aastapäevale keskendunud lugude hulgast.

¹Artur Jung (1877 – 7. IV 1959 Tacoma, Wash.), Pärnu Eliisabeti koguduse köster ja organist 1900–1907, *Postimehe* Pärnu väljaande toimetuse liige 1906–1907, advokaat Oskar Rütli abi Tartus 1910–1911, advokaat Pärnus 1911–1915, vandeadvokaat 1915. aastast, ajalehe *Meie Kodumaa* väljaandja ja toimetaja Viljandis 1912–1914, semstvo juriskonsult Novgorodis 1915–1918, advokaat Viljandis 1918–1944, Viljandi linnavolikogu juhataja 1921; Põllumeeste Kogude liige, Kaitseliidu Viljandi malevkonna propagandapealik, Isamaaliidu liige; põgenes 1944. a septembris Saksamaale, kust asus 1947 Rootsi, edasi 1950 Kanadasse ja 1956 USAsse.

mis küll asub meis ja meie temas. See ülim ja kõrgem on meie rahvas ja temaga meie riik.

Õhk on maast kõrgemal, kuid ta tungib mulla sisse ja seal on siis elu. Valgus tuleb kaugest valguse allikast, kuid ta kiired tungivad maa sisse ja annavad soojust. Vihm tuleb õhust, kastab mulda ja maad. Sellest tärkab elu mullas. Aga ka r a h v a l on oma ülim ja kõrgem elu, mis rahva koos hoiab, teda valitseb, rahvaga täidetud on ja ise rahva hinges asub. See on r i i k l u s ja suurimal määral rahva o m a r i i k l u s.

Kõik elus ja eluta loodus tungib k u j u v õ t m i s e l e, mis on samasugune suur l o o d u s e s e a d u s, nagu on siginemine ja toitmine.

Ka ühiskonnas on kujunemine tingimata seaduseks. R a h v a d on elanud s u g u k o n d a d e kaupa, suurtes sugukondade ü h e n d u s - t e s või hordides, ja r i i g i kujul. Riigil on aastatuhandete jooksul mitmesugune kuju olnud. Nüüd oleme jõudnud modernriigi ja rahvariigi kujuni. Riik on r a h v a kõrgem korraldus ja ühiselamise kuju.

Rahvas on e l a v o s a riigis, mis riiki ü l e v a l p e a b ja m o o d u s t a b riigi organid. Üksiku kohta on rahvas tervik. Kuid rahvas ise oma tervikus on osa või t e g u r r i i g i s ja riigi organ. Rahvas o t s u s t a b rahvahäätusel kõrgemaid küsimusi ja tal on õigus ise s e a d u s i e t t e s e a d a. Rahvas toidab riiki ja peab teda üleval maksude näol, moodustab kaitseväe, kaitseliidu ja ametnikkude kogud jne.

Nõnda on rahvas riigiga läbi imbnud ja riik rahvas — tema hinges olemas ja mõistetav. Rahvas tunneb riiki kui kõrgemat ühiselamise kuju. See on t u n g kujunemisele.

Riigi mõiste ja rahvuse mõiste vahel tuleb vahet teha. Kõik rahvad ei ole tõusnud omariikluse astmele. Isegi kõik rahvad ei ole enesetundmisele ja iseteadvusele tulnud. Meie rahva iseteadvust võib arvata “Kalevipoja” ilmumisest, millest on sada aastat möödas. Selle aja jooksul on tõusnud meie rahva kirjandus, keel, seltsid, teadus, kunst, — ja lõpeks oma riiklus. . . Vabadussõjas näitas rahvas oma tungi iseseisvusele ja vabadusele.

Iga rahvas a l i s t u b oma riigi võimule ja t u n n e b, et võim on tema o m a võim. Rahvas ise l o o b valimistega kõrgema r i i g i v õ i m u ja sealt voolab või levineb võim kõikidesse riigi organitesse: ministriumidesse, kohapeal olevatesse riigi- ja omavalitsuse organitesse jne.

Riigivõimul on suur ülesanne: kindlustada vabadus, läbisaamine ja hoida hulgad koos. Võim ongi ühiskonnas kaju seaduses tarvilikum osa.² Ilma temata ei seisa ühiselu koos.

Kus võim on rahvaga solidaarne ja rahvas võimuga, seal on riik tugev. Kus see nõnda ei ole, seal on riik lagunemas. Vabadus on selles, et iga üksik ja inimeste kogu võib nõnda tegutseda, et igaüks võib töötada, elada, kasvada ja edeneda.

M a a - a l a on ka osa riigist. Kui keegi näiteks osa meie riigist ära võtaks, siis tunneks terve rahvas ja riik, et see on tükk temast. Maa on rahva elamise põhi, kus rahvas ja ta võim riigi kujul võib elada ja riigivõim kesta. See on nähtav osa riigist kui kujunemise seadusest. Võimu meie ei näe, vaid tunneme.

Meie riigipühal tahame t e a d l i k u d olla oma riigist. Riik on meie rahva kõrgem kujunemise ja ühiseluline kooshoidmise seadus. Sellele peame alistuma ja tundma, et alistumine on kõrguse, suuruse, majesteetlikuse tundmine ja sellega solidaarsus. Meil langeb riigipüha ühte rahvahääletamisega. Kõrgem r i i g i v ö i m p ö ö r d u b rahva poole ja annab r a h v a otsustada riigi kõrgemate võimuorganite korraldamise.³

---

²Nii tekstis.

³Hääleõiguslikke kodanikke oli sel hetkel Eestis 760 338 (68,3% rahva üldarvust), rahvahääletusest võttis osa 629 217 kodaniku (82,9%), poolt hääletas 474 218 (72,7%), vastu 148 824 kodanikku, 6175 häält tunnustati kehtetuks. Vastu võetud otsuse sisu oli järgmine: "Eesti riigivõimu kõrgeima kandjana Eesti rahvas rahvahääletusel 23., 24. ja 25. veebruaril 1936. aastal otsustas: 1) anda Riigivanemale volituse kokku kutsuda Rahvuskogu, kelle ülesandeks on vastu võtta vajalikud parandused maksvas Eesti Vabariigi Põhiseaduses või vajaduse korral töötada välja ja vastu võtta uus Põhiseadus; 2) et Põhiseaduse parandamisel või uue Põhiseaduse väljatöötamisel tuleb Rahvuskogul võtta juhtnööriks, et Eesti jääb rahvavalitsuslikul alusel valitsetavaks Vabariigiks, kus kõrgeim võim on rahva käes ja et Eesti riiki juhib valitav riigipea tema poolt ametisse kutsutava valitsuse ning kahekojalise rahvaesinduse tasakaalustatud koostööl; 3) volitada Rahvuskogu vastu võtma Põhiseaduse elluviimiseks vajalikke seadusi; 4) Rahvuskogu koosseisu ja tegevuse kohta määrata järgmist: — Rahvuskogu on kahekojaline; — Rahvuskogu esimesel koyal on 80 liiget, kes valitakse rahva poolt üldisel, ühetaolisel, otsesel ja salajasel hääletamisel isikuvälimise põhimõtte alusel Riigivanema poolt antavas sellekohases valimisseaduses ettenähtud korras; — Rahvuskogu teisel koyal on 40 liiget;

Vanades riikides, nagu Inglismaal, tunneb rahvas sellest alati rõõmu ja headmeelt, kui nende riigijuhid rahva poole pööravad. See ongi rahvalitsuse teostamine. Iga riigiorgan peab oma kohust täitma, ja seda peab ka rahvas tegema. Rahva kui riigiorgani kohus on oma riiki koos hoida ja edeneda aidata. Siin ilmneb kõige täielikumalt just kujunemise seadus. See ripub kõige suuremal määral rahvast ära. Paljud rahvad pole jõudnud omariikluseni. Meie rahvas on vabadussõjas oma riigi loonud ja kätte võidelnud, nüüd ta peab oskama seda ka alal hoida.

Eeloleval hääletamisel meie täidame oma kohut riigi vastu, kui toetame kõrgemat riigi võimu. Meie täiendame oma riiki ja teeme ta kindlaks, kui oleme riigivõimuga üksmeeles ja solidaarsed. Rahvas näitas, et ta ei soovi erakondade valitsust ega riigivõimu jõuetust. Kui meie kõrgem riigivõim meie poole pöörab aidata riiki kujundada nõnda, et oleks riigis võim olemas, mis asub rahvaga solidaarsuses, siis teame, et rahva osa riigis ja demokraatline aluspõhi ei kao, vaid see jääb alles. Hääletamisega, kui poolt hääletatakse, antakse luba kokku kutsuda Rahvuskogu, kes seab kokku uue põhiseaduse. Siin ei kaota rahvas mitte oma õigust. Rahvuskogu saab ju ka alles valitud ja seal näidaku rahvas, keda ta usaldab Rahvuskogusse oma eest minema. K a h e k o j a l i n e seadusandlus on elunõuetele vastav. Meie kõrgem riigivõim ei pane seda ette ega soovita ilma tõsiste põhjusteta.

Kui jõudsime riiki luua ja võidelda, siis on meie püha kohus seda hoida ja kindlustada.

Mina lähen selle tõe seisukohast välja, et rahvas ja riigi kõrgem võim peavad ühes meeles ja ühenduses olema. Selles näen mina riigi täiust ja rahva õiget arusaamist oma ülesandest ja poolehoiust riigile. See on riigi mõtte teostamine rahva tahtmise järele. See on riigi võimu

---

teine koda koosneb kohtute, omavalitsuste, majandusliikude ja kutsete omavalitsuste, vähemusrahvuste kultuuromavalitsuste, Tartu ülikooli, kaitseliidu ja kirikute esindajaist Riigivanema poolt määratavail alusel ja Põhiseaduse väljatöötamiseks vajalikkude teadmistega ja kogemustega isikute hulgast Riigivanema poolt määratavast kümnest liikmest; — Rahvuskogu esimene ja teine koda töötavad eraldi; kui lahkumineku puhul Rahvuskogu kodukorras määratud alustel ettevõetavad kooskõlastamiskatsed jäävad tagajärjetuiks, moodustavad nad Rahvuskogu üldkoosoleku, kus küsimus otsustatakse häälteenamusega; — Rahvuskogu peab lõpetama temale pandud ülesanded kuue kuu jooksul arvates tema kokkuastumisest; — Rahvuskogu liikmed ei saa palka, kuid neile tasutakse istungitest osavõtmise kulud.”

kujunemine rahva tahtmisega ühenduses olemisega. See on õige tee ja tegu!

Oma Maa: Sakalamaa häälekandja, nr 21, 21. II 1936, lk 5.

Alf. Kivirähk, ajaloolane.⁴

LÄBI VÕITLUSTE VÕIDULE

“Oma Maale” iseseisvuse aastapäevaks kirjutanud ajaloolane Alfred Kivirähk

Inimese elu on võitlus kõrgemate väärtuste loomiseks. Võitlus ei lasse uinuda. Ta teeb hooolsaks ja valvsaks, karastab ja viib edasi võidult võidule. Rahvad, kes nõnda on tagunud oma eluaset, elavad tervet elu võidetud maakamaral.

Eesti rahvas on võitleja rahvas. Käinud vabaduse teel, pidanud valitseja uhkusega sangarlikku kaitsesõda, harinud vaest põllupinda ja kannud musta võõrvõimu, kuid lootnud valge tuleviku õnnistavat päikesetõusu — kuni see saabus.

Meie minevik ei ole olnud meile alati armulik, kuid ta on meid siiski liitunud perena viinud edasi. Praegu, kus elame eestluse uut sisemist sünniaega, loome enestele elamiskoda oma soovi ja kogemuste najal, nüüd vajame teadlikke oskusvaru minevikust.

Neid meil jätkub, eriti muistsest iseseisvuse ajastust.

Oleme seda armast maa-ala kätte võidelnud sajandite eest. Et see on nõudnud rahvalt ürgset jõudu, nähtub sellestki, kui meenutame meie kodu mereäärset asendit. Ja see on olnud iga rahva elusooviks. Meie oleme seda suutnud enestele vallutada vaid oma tööga. Meie esiisad ja emad suutsid siin luua asutusi, rajada teed, kujundada ainelise, ühiskondliku ja vaimlise kultuuri, milledele tänapäevalgi võime vaadata uhkusega. Eestlased suutsid endid teha pärisperemeesteks, suutsid võita karmi looduse ja luua tööga omale eluvõimaluse.

Seda maad loomulikult tuli kaitseda väliste vaenlaste eest, kuid kahjuks ei tea meie neist sangarlikest võitlusist midagi ega tunne ka noid

---

⁴Alfred Kivirähk (1903 – 10. IV 1942 Sverdlovsk), võttis osa Vabadussõjast 1918–1919, Viljandi Eesti Haridusseltsi tütarlaste gümnaasiumi õpetaja 1930–1941, Viljandi linnavolinik 1939–1940, Johan Laidoneri valimiskomitee liige 1934, Kaitseliidu Sakala maleva propandapealik, Noorte Kotkaste Sakala maleva pealiku abi a-st 1930, Isamaaliidu liige; vangistati 14. VI 1941 Tallinnas, Erinõupidamise otsusega 1942. a veebruarist mõisteti surma ja hukati.

sangarlikke rahvajuhte. Alles muistne vabadusvõitlus toob meile täie teadmise eestlaste tegudest.

Eestlaste muistne vabadusvõitlus on kuulsusrikkaim võitlus, mida pidanud ükski soomesugu rahvas. Seda võitlust võis pidada ainult rahvas, kes oma vabadust ja oma rahvust hindas kõrgeimaks varaks. Kellel oli arenenud elumeel ja teadmine võõra ikke raskusist. Kui Saksa raudrüütlid tulid maale ristiusu õilsa kilbi all ja mustade saagimõtetega, siis astuti neile vastu kui vaenlasile. Nad on jäänud meie vihatuimateks vaenlasteks.

Siis ujutati meie maa üle vereojadega, vabade eestlaste väed löödi puruks, mehed langesid, naised pisteti surnuks ja lapsed tehti orjadeks. Tallati meie haritud põllud, põletati elamud ja hävitati aineeline kultuur.

Kakskümmend aastat kestis vapper võitlus, siis tuli alluda. Liig suur oli võitlevate poolte jõuline vahe. Meid ründasid seitse vaenlast — sakslased, venelased, liivlased, lätlased, rootslased, taanlased ja leedulased. Meie jõust ei piisanud nende vastu, meie kaitserehivad olid veel puudulikud ja ainelised varad hävitatud. Ning mis pääs, meil ei olnud ainustki sõpra ega liitlast, vaid ainult saagiahned vaenlased. Päälegi ei olnud veel meie maakondade vahel riiklik liitumine jõudnud lõpule, olgugi et juba siis rahvas moodustas rahvuslikult kultuurilt terviku ja omas tugeva ühtekuuluvustunde.

Siiski muistne vabadusvõitlus omab määratu väärtuse — ta annab tunnustuse piiritust vabaduse armastusest, kõrgeist endaohverdamise vaimsusest isamaa eest, võimsast võitlusmoraalist ja suurest vaprust ning visadusest. Ta näitab ka, kuidas eesti rahvas siis taiplikult hindas väliste vaenlaste hädaohtu ja viis seni lahus seisnud maakonnad koostööle. See oli ettenägelikkus. Võitluses sündisid ka suured juhid, nagu Lembit⁵ ja teised, kellede vaim, teod ja kuju ei ole kadunud ega kao.

See vabadusvõitluse vaim saatis eestlasi ka järgnevail võitlusil. Aegamööda laskus küll orjaike vaba rahva õlgadele, kuid ei suutnud surnuks suruda. Just orjaaeg kujutab enesest tumma võitlust, mida rahvas pidas rõhujate sakslaste ja hiljem venelaste võõrvaimu ja ümberrahvustamise vastu. Ning jäi võitjaks. Hoopis ümberpöörduvalt, — eestlased rahvustasid ise teisi rahvusi, kes asusid rohkete sõdade ja katku ning ikalduste tõttu tühjenenud maa-aladele. Niisuguseid võõrrahvusest asu-

---

⁵Henriku Liivimaa kroonikas korduvalt nimetatud Sakala vanem Lembitu, kes langes eestlaste väe juhina Madisepäeva lahingus 1217.

nikke on olnud mõnel kohal kuni pool eestlastest. See sulatamisprotsess annab tunnustust eestlaste jõudsast sisemisest võimsusest.

Eriti tuleb aga rõhutada eestlaste suurt ühtekuuluvustunnet ja ter-
vikulist vastupanu. Kas oli see oma töö, suitsutares, mõisa künnivaol
või peksupingil — kõikjal hoiti ühte. Oli üks eesti rahvas. Ja see suutis
rahva säästa.

Kui nõtkusid orjuse ahelad, siis oli vaja vaid üksikuid mehi ärka-
misaja rahvusliku vaimustuse süütamiseks. Ja terve rahvas tuli kaasa,
jäigi tervikuks ja sellena võitles kätte omale lõplikult vabaduse iseseis-
va Eesti loomisega.

Seisame tänapäeval nende võitluste eduku-
se tõetunnistajatena. Eesti rahvas on sammu-
nud nende võitluste läbi ülespoole. Teda on
nende kaudu karastatud ja kimpsetatud.

Need võitlused aga õpetavad meile algtõdesid, mida on vaja täi-
ta rahvusliku elu ja enesekaitse korraldamisel. Nad kõnelevad raudset
keelt ühiskondliku koondumise vajadusest, üksmeelest ja ühistegevu-
sest rahva enesekaitse huvides. Õpetavad vaenlase tundmist ja ettenäge-
likkuse vajadust.

Praegused ajad kohustavad meid kõiki õp-
pima mineviku teedelt kogemusi. Meie põlised vaen-
lased on jäänud püsima ja ei maga. 1. detsember ja 8. detsember⁶ näita-
vad, et ida- ja läänerahvad vaenulikult sirutavad võõraid käsi Eesti maa
ja rahva allutamiseks.

See hädaoht kutsub liituma tervet eesti
rahvast üheks tervikuks, et ei korduks minevi-
ku kurvad leheküljed. Seda suudame ära hoida ainult siis,
kui loome oma riigile aluse, mis vastab meie rahva igivanale püüdele ja
veendele — elada vaba rahvana. Seda saame luua siis, kui loome
uue põhiseaduse kaudu riigile asutused, mis
pühaks peavad vaba rahva suuri õigusi.

Meid endid ja meie vaba rahva eluõigusi tahetakse lõhkuda. Võõ-
rad taovad juudaslike võtetega talva meie rahva ühtluse vahele. Raha ja
lubadustega püütakse omale meie maalapikest. Seda ei luba meie.

Meie vabadussõja algul käisid Vilsandi saare noored rahvuslikke
laule lauldes talust tallu ja korjasid esemeid Eesti kaitsevæele. Nad as-

---

⁶Mõeldud on Nõukogude Venemaa 1. detsembri 1924. a võimuhaa-
ramiskatset Eestis ning vabadussõjalaste riigipöördekatset 8. detsembril
1935. a.

tusid sisse ka ühe vanakese juurde, mitte esemete saamiseks, vaid tema-
le rõõmu valmistamiseks, kuna ta üks poeg viibis Inglise laeval ja teine
vabadussõjas. Vanaisale mõjusid laulud ja ta võttis oma viimase teki ja
padja ning lausus: "Neil pole sääl kaitsekraavis midagi, minul on aga
soe tuba." Mõni nädal hiljem saabus Inglismaalt telegramm, mis andis
talle suure rahalise tasu poja tegude eest.

Selle vilsandlase tegu oli isamaaline ohver. Andis viimase, mis tal
oli, et kodu jääks vabaks ja isamaa saaks riigiks. Ja neid eestlasi tead-
likus ohvrimeeles oli palju — vabadussõda võideti ühisel jõul. Nende
eeskuju järele tuleb meil käia ka tänapäeval.

Nüüd astub mõne päeva pärast terve eesti
rahvas valimiskastide juurde. Praegu käib võitlus sel-
le hääletamise ja rahvuskogu kokkukutsumise vajaduse üle. See võit-
lus on sõnaline võitlus, aga ta on tähtis kogu meie iseseisvuse ajast-
tul. Selle võitluse kaudu tuleb rahval võita ja
ületada sisemine lõhe — luua kodus kindel kord ja teosta-
da üksmeel meie keskel. Selle võitlusega aga ka võetakse vöi-
malus ja lootus välistel jõududel segada meie
kodu ellu. See on võitlus sisemise ja välise vaenlase vastu.

Oleme võitnud palju võitlusi ja võidame ka selle. Kui vaba-
dussõda nõudis varalist ohvrit, siis nüüd on
vaja Eesti isamaa kindlustamiseks täita vaid
oma kodanikukohut ja minna rahvahääletusele
ning hääletada poolt.

Eesti naised ja mehed, seisatagem pisut oma argipäise töö juures
ja mõtelge, mida meie esivanemad on annud meie isamaa hääks. Meie
kohus on seda tööd kindlustada.

24. veebruaril tähistame oma riigi 18-aastast eluiga. Aga sel päeval
tänavu tuleb luua alus, mis selle eluea jätkamise kindlustab tulevastele
põlvedele. Ja paremini suudab seda teha rahvuskogu, kui ta loob uue
põhiseaduse. Usume, et see toob õnne ja tasu meile ning tulevastele
põlvedele.

Jätkem vaen ja vendade-õdedena saagem ühiseks
eesti perekommeks. Elame rahu ja määrame oma saatust ise.
Kodumaa pinnal on kõikjal ruumi õnnepaiga loomiseks.

Oleme riiki juhtivad eestlased ise. Iga kõhklus, loidus ja vääritlemi-
ne on viinud rahva vastu surmale. Meie läheme kõik rah-
vahääletusele — iga poolthääl on kivi Eesti
kindlustamiseks.

Võidame võitluse!

Eestlane on ja jääb vabaks!

Oma Maa: Sakalamaa häälekandja, nr 21, 21. II 1936, lk 4.

E. Lehtmets⁷

VÕITLUS VABADUSE EEST KESTAB

Eesti ei saavutanud oma iseseisvust mitte kellegi armust, vaid meie oleme selle ise kätte võidelnud. Veel rohkemgi — meie oleme otsustavalt aidanud kaasa oma lähemale naabrile tema iseseisvusvõitluses. Kui leidub inimesi, kes tahavad seletada meie võitu Vabadussõjas asjaoluga, et meil oli tegemist äärmiselt nõrkade ja laostunud vastastega, siis tuletagem neile kahtlejatele meelde, et meie seisukord okupatsioonivägede lahkumisel oli veel tuntuvalt raskem kui meie vastaseil. Kui meie siiski võitsime, siis sellepärast, et meil oli parem organiseerimisvõime ja suurem võidutahet, et meie rahvas ja sõjavägi olid üksmeelselt kogu jõuga väljas oma maa ja vabaduse kaitsel, et meie olime vaimliselt kõrgemal oma vastaseist ja et meil olid tublimad juhid. Lõpuks ei seisnud meie oma vaenlaste vastu ka mitte päris üksi, vaid meil oli ka sõpru ja aitajaid. Kõigil neil põhjusil võitsime Vabadussõjas endast arvuliselt ja tehniliselt tugevamad vastased ja nende omaduste ning võimaluste säilitades jääme meie võitjaks ka kõigis edaspidises võitluses, seda enam, et nüüd on meil korraldatud riik, omame ka hästi organiseeritud ja varustatud kaitses jõud.

See teadmine paisutagu iga eestlase rinda meie vabaduse, iseseisvuse ja võidu aastapäeval, 24. veebruaril. See teadmine kosutagu ja julgustagu meid astuma rõõmsalt vastu oma tulevikule ja saatusele kartmata, püstipäi!

Vabariigi aastapäeval peame meie teadma aga ka seda, et ainuüksi armu ja "ilusate silmade" pärast ei lasta meid elada vabade-

---

⁷Elmar Lehtmets (Elmar-Aleksander L.; 1901 – 17. VII 1942 Sosva), vabatahtlik õppursõdur Vabadussõjas 1918–1919, Tartu Linna Statistikabüroo ametnik 1923–1924, *Virumaa Teataja* toimetaja 1925–1940, vandeadvokaadi abi Rakveres 1930–1936, vandeadvokaat 1936–1941, Riigivolikogu liige 1938–1940; vangistati 14. VI 1941 Rakveres, viidi Sevrallagi, Erinõupidamise otsusega mõisteti 1942. juunis surma ja hukati; abikaasa Ann (Amanda) Lehtmets (1904–2000) küüditati (vabanes 1957. aastal asumiselt Tomski oblastis; lubati lahkuda 1958. aastal Austraaliasse), poeg Tiit (1927 – 1999 Providence, RI) ja tütar Tiia (1931, elab Austraalias) jäid küüditamata.

na ja iseseisvatena. Kuigi tahame elada rahus omal maal, peame siiski valmistuma sõjaks, peame alati olema valmis astuma välja oma vabaduse ja iseseisvuse kaitseks. Eriti peame hoidma oma silmad lahti, meie kõrvust ärgu mõõdugu salajaseimigi sosin, olgu meie peaoõigel kohal, et märgata hädaohtu õigel ajal. Sest võitlus rahva vabaduse ja iseseisvuse eest ei lõpe iial, eriti meie kui väikerahva juures.

Sõda ja võitlust võimu pärast ei peeta rahvaste peres nüüdsel ajal mitte üksi relvadega, vaid selleks on ka teisi teid, sama hädaohtlikke, kuid palju kavalamaid. Kui ei saada ühest rahvast jägu otsest võitluses relvadega, siis katsutakse salakavalaid võtteid rahva hinge mürgitamiseks, tema üksmeele ja vastupanujõu nõrgendamiseks ning halvamiseks, püütakse rahaga äraostmise abil tekitada rahva seas lahkelsid ja sisevõitlusi, — ühe sõnaga de-organiseerida rahvast, et ta tõbisena ja jõuetuna langeks ise söödaks saagiahnetele naabritele.

Pole meiegi jäänud puutumata selliseist võitlusist. Üle meie maa on puhunud küll punaseid ja musti tuuli. Tuletagem meelde 1. detsembri 1924. a. ja 8. dets. 1935. a. sündmusi. Need võitlused pole veel lõppenud. Meie vaenlased pole veel kaotanud lootust saada meist jagu raha ja kavalusega, kuigi relvadega võitluses oleme neid tugevasti löönud.

Eestlased! Kas tahame jääda alla neis võitlusis? Kas tahame korrata viga, millise tegid meie esivanemad 13. sajandil üksmeele puudusel ja millise eksituse pidid järeltulevad põlved lunastama sajandeid kestnud orjusega? Ei, seda meie ei tee. Seda ei tohi meie teha, kui omame vastutustunnet oma laste ja eestlaste tulevate põlvede ees.

*

Tänu meie suurtele ja kogenud juhtidele oleme meie senini suutnud tabata hädaohtu õigel ajal, oleme löönud tagasi ka need pealetungid, mis meile juhitud nii idast kui läänest meie vaimu nõrgendamiseks. Kuid vahvus lagedal lahinguväljal üksi ei kaitse meid küllaldaselt alaliste pealetungide eest, vaid meie peame endid ka tublisti kindlustama oma positsioonidel. Meie peame toppima kinni need augud ja lõhed, kustkaudu vaenlane poeb meile selja taha. Meie iseseisvusse kindlustamiseks on käimas. Meie vabariigi loojad ja juhid on meile näidanud, kuidas tuleb seda teha. Riigivanem on pöördunud usaldusega oma rahva poole ja ootab rahvalt sama usaldavat ja otsekohest vastust 23., 24. ja 25. veebr. s.a. Riigivanema ettepanekut on

selgitatud, on kaalutud ja leitud, et paremat ja õigemad teed meie rahva- ja riigielu kindlamatele alustele rajamiseks ei ole. Oleme jõudnud üksmeelsele otsusele, et tuleb kutsuda kokku rahvuskogu, kes riigivanema poolt näidatud alustel töötab välja uue põhiseaduse, mille alusel võime oma rahvast paremini organiseerida, võime luua kindlad ja tasakaalukad riigiasutused, kaotame endi keskelt lahkkelid ja rakendame oma rahva üksmeelsele koostööle — Eesti parema tuleviku nimel. See kindlustabki meid uute pealetungide vastu, milliseid vast edespidigi tahetakse juhtida meie vastu mitmesugustel keerulistel teedel.

Eeloleval vabariigi aastapäeval, selle eel- ja järelpäeval lööb Eesti rahvas pealahiingu nende vaenlastega, kes tahavad meid hävitada kavalate võtete ja võõra päritoluga miljonitega. Mida rohkem hääli antakse riigivanema ettepaneku poolt, seda suurem on eestlaste võit. See annab tunnistust meie suurest üksmeelsest, vaimu- ja jõust, arukusest, julgusest ja võidutahetst. Eelolev rahvahääletus oma rekordilise poolthäältega peab näitama eestlaste tugevust, mille ees paratamatult peavad taganema meie vastased.

Otsustavasse lahingusse minnes ütles Inglise suurim admiral Nelson⁸ oma meestele: iga inglane täitku oma kohust.

Oma iseseisvuse kindlustamistöös suurima lahingu eel olgu need ajaloolised sõnad meie eeskujuks. Vabariigi 18. aastapäeva pühitsedes ja 23., 24. ning 25. veebr. s.a. häälteuskasti juurde astudes iga eestlane täidab oma kohuse.

Virumaa Teataja, nr 21, 21. II 1936, lk 1–2.

O. T.⁹

---

⁸Horatio Nelson, esimene Nelsoni vikont ja Bronté hertsog (1758–1805).

⁹Osvald Tooming (1914 – 6. VI 1992 Tartu), ajalehe *Vaba Maa* korrespondent Rakveres, *Virumaa Teataja* toimetuse liige 1935–1940; *Rahva Hääle* tehniline ja seejärel vastutav sekretär 1940–1941, *Sirbi ja Vasara* vastutav sekretär 1941; Saksa vang Tallinna keskvanglas 1941–1942, Ubja põlevkivikaevanduse laohoidja 1942–1944; *Rahva Hääle* osakonnajuhataja ja vastutav sekretär 1944–1947, ajakirja *Looming* vastutav sekretär 1947–1950; vangistati 25. V 1951 Tallinnas, ENSV Ülemkohus mõistis ta 1951. a septembris 25 aastaks sunnitoõlaagrisse, kandis karistust Kirovi oblasti Vjatlagis, vabanes 1955. a märtsis; vabakutseline kirjanik ja ajakirjanik.

24. VEEBRUAR — RAHVUSLIK VÕITLUSE JA VÕIDU AASTAPÄEV

Esmaspäeval seisame jälle oma riikliku versteposti juures. Igal 24. veebr. oleme peatanud oma riigi ehitus- ja kindlustustöös, et heita pilku tehtud tööle, et tuletada meelde aegu, mil vabadus meile tuli, et tänutundes tuletada meelde nende mälestust, kes vabadussõja rindeil kannatasid ja kes langesid v a b a E e s t i e e s t. 24. veebr. on päev, mil jälle küsime: k a s v a b a d u s t u l i m e i e h i n g e s p õ - l e b v e e l? Vabadustuli, mille leeki on niisutanud oma verrega paljud meie esivanemad, mille õhutamiseks on valatud pisaraid ja verevermeid. Meie ajalugu on raskuste ajalugu. Meie ise ei ole saanud teha oma le minevikku, võõrad rahvad ja võõrad võimud o n m e i e g a t e i - n u d ajalugu oma rahvastele. Võõras ike kestis aastasadu, kuid v a a - t a m a t a s e l l e l e v a b a d u s t u l i E e s t i r a h v a h i n g e s p õ l e s e d a s i, olguigi et mõnikord vaid vaevaltmärgatavalt tuha all hõõgudes. Kuid ta ei kustunud mitte, seda nägime 1343. aasta vastuhakkamises, nägime kõikides väikestes rahutustes ja vastuhakkamistes, mis aeg-ajalt puhkesid. Kuni saabus aeg, kus “pürrud kahel otsal löid leegitsema” — vabadusvõitlus. Vabadus — see oli maagiline nõiasõna, mis viis frondile koolipoisi, maamehe ja haritlase: sama sõna kutse peale jätsid Vene vägedes teenivad eestisoost ohvitserid võõrad väeosad ja ruttasid kodumaale — mitte varandusi ja rikkusi kokku ajama, vaid e n n a s t o h v e r d a m a kodumaa iseseisvuse ja vabaduse eest.

Võllamäe Päärnade¹⁰ sarnased mehed õhutasid eestlastes vabaduse-
tuld ja kindlamakujulisema vormi võttis idee ärkamiseajal meie luule-
tajate ja hiljem poliitikategelaste juures. Vabadus on kui suur põllukivi-
mürakas, mis viiakse kivitööstusse, et temast valmistataks monumente.
Esimesed tööliselised raiuvad kivimürakal maha suured nurgad ja kandid,
et siis anda kivi edasi järgmistele töölistele, kes asuvad andma kivile
juba kindlamat kuju. Vabadusekivi küljest löid esimesed kivilahmakad
maha vanad mässumeelsed eestlased, kuna kivi vormimisele asusid är-
kamiseaja tegelased, luuletajad, kirjanikud ja poliitikud. Vabadusvõit-
lusega vormiti kivist lõplikult kindlavormiline monument — vabaduse
monument.

Järgnevate põlvede hooleks jäi kivi lihvimine. Teame, et ilmastiku-
olud mõjuvad ka poleeritud pinnale, kui kivi korralikult kaitstud ei ole.
Poleeritud pinda löövad praod ja õnarused ja kogu sammu, mille val-
mistamise kallal on nähtud lõpmatult palju vaeva, võib mureneda taas

---

¹⁰Eduard Vilde (1885–1933) romaani *Mahtra sõda* (1902) peatege-
lane.

vormituks kivimürakaks. Nagu kivile ilmastik, nii vabadusemonumentide salakavalad õõnestamisetööd riigi aluste kallal. Pole meiegi pääsenud neist kivi poleeritud pinda purustada tahtjatest, nad panid oma käed mängu esiteks 1. dets. 1924. aastal ja nüüd teistkordselt 8. dets. möödunud aastal.

Teame, kes olid need, kes nii ühel kui teisel korral tahtsid haarata võimu. Teame, et nii esimesel kui ka teisel korral olid mängus võõrad nädal ja nende õnnetute katsete kordaminemisel oleksime jällegi seisnud seal, kust algasime juba aastasadu tagasi. Oma perekonna liikmed granaatidega tahtsid purustada meie suure vabadusemonumendi, mille läbi raskuste, pisarate ja vere olime raiunud pikkade aastate jooksul.

Need võimuhaarajad olid pimedad. Nad ei näinud, et vabaduse tuli eesti rahva hinges põles veel. Nad lasid enast petta mõningast halvast korraldusest ja seadusest tingitud rahulolematuse meeleoluga rahva seas. Rahvas tahtis uut ja kindlamat katusriigile, mille all seadusandlik ja riigikorraldustöö oleksid võinud kiiremini ja paremini areneda. Kildkond võimuahneid inimesi arvas, et rahvas on kustutanud oma hinges vabadusetule, ja arvas paraja aja olevat tulnud võimuhaaramise katse tegemiseks. Nad eksisid ja löödi tagasi. Rahvas ise hiljem üksmeelsete tänu- ja õnnesooviavaldustega meie riigijuhtidele näitas, et ta ei taha mitte juhus-teotsijaid ja vennatapjaid oma juhtideks, vaid et nad tahavad uut korraldust vabale Eestile, uut korda, mis tagaks rahuliku ja edurikka töö vabadusesamba lõplikuks poleerimiseks.

24. veebr. on igal aastal olnud meile võidupäev. Tänavu on ta ka võitlusepäev. Vastutustundetud võimuhaarajad oma meelekibeduses ei saa vaikselt leppida viigimarjade nina alt äravõtmisega ja püüavad salasosinaga rahvast õigelt teelt kõrvale juhtida. Granaatidega ei läinud korda vabadusekivi poleeri purustada, nüüd püüavad nad sama teha salajase gaasisõjaga. Nad unustavad aga, et eesti rahvas on võitleja rahvas, kes sõjaga on harjunud ja kes oskavad sõdida ja kavatada. Kui oleme võõrastest vaenlastest jagu saanud, siis saame ka sisemistest patsillidest lahti ja eeloleval vabaduspäeval rahvuskogu kokkukutsumise poolt hääletamisega kindlustame oma vabadusesamba poleeri igasuguste kahtlaste sepitsuste vastu. Tänavusel vabariigi aastapäeval võitleme vabadusvõitluse viimase lahingu ja kindlustame 24. veebr. tulevikuks kindlaks võidupäevaks.

Virumaa Teataja, nr 21, 21. II 1936, lk 4.

A. Tupits¹¹

VABARIIGI AASTAPÄEVAKS

Juba 18-dat korda on meil võimalik pühitseda oma riigi sünnipäeva. Nii pikk rida aastaid on juba möödunud 1918. aasta 24-damast veebruarist, kus praeguse riigivanema härra Konstantin P ä t s i ja teiste eestvõttel Eesti kuulutati iseseisvaks vabariigiks.

Nagu lendab kiiresti mööda inimese nooruseaeg, nii on ka meie riigi esimesed eluaastad õige ruttu möödunud. Ammuks oli, kui meie maal võimutses venelane ja tema järel sakslane püüdis meid oma alla heita, ja meie nii ühe kui teisega pidime elu ja surma peale võitlema. See oleks kõik nagu alles nüüdsama olnud. Ja ometi on sellest juba nii kaua tagasi ja oleme juba nii hulk aega võinud ise oma saatust juhtida ja ise oma elu korraldada.

18-aastaselt hakkab pois juba meheks sirguma ja tütarlaps võrsub selles vanuses neiuks. Ja ega riigi elus see teisitigi ole. Kui meie tänapäeval vaatame tagasi läbielatud 13-le iseseisvuse aastale, siis sarnanevad need nii mitmeski suhtes noore kasvava inimese elukäigule.

Kui meie saavutasime omale vabaduse, puudusid meil algul kogemused riigi valitsemiseks. Kõike seda tuli õppida. Nagu noor laps oma esimestel sammudel tihtigi väärtatab, nii tehti ka meie riigi eluski algul küllalt vigu ja astuti mitmeidki väärsamme, sest polnud kogemust ega teatud, kuidas talitada. Need eksisammud olid möödapääsematud ja neid on ka teiste rahvaste juures igal pool ette tulnud. See on tavaline nähe ja selle üle pole põhjust muretseda. Halvem on aga lugu siis, kui tehtud eksisammudest ei osata õ p p u s t võtta, ja kui vanu vigu ka veel hiljem korratakse.

---

¹¹Artur Tupits (1892 – 28. X 1941 Solikamsk), Tartu linnavalitsuse ametnik 1917, ajalehe *Maaliit* vastutav toimetaja 1918–1919, ajalehe *Kaja* tegevtoimetaja 1920–1921, vastutav toimetaja 1922–1923, peatoimetaja 1924–1935, ajalehe *Uus Eesti* peatoimetaja 1935–1937; I–V Riigikogu liige Põllumeeste Kogude rühmas 1921–1937, Rahvuskogu I koka liige 1937, Riigivolikogu liige Põhiseaduse Elluviimise Rahvarinde nimekirjas 1938–1940; põllutööminister Konstantin Pätsi valitsuses 1932–1933 ja 1937–1938, Kaarel Eenpalu valitsuses 1938–1939, Jüri Uluotsa valitsuses 1939–1940; Isamaaliidu keskjuhatuse liige a-st 1937, Rahvarinde keskjuhatuse liige a-st 1938; vangistati 16. XI 1940 Tallinnas, mõisteti tribunali otsusega 1941. a mais 10 aastaks sunnitöölaagrisse, kandis karistust Molotovi (Permi) oblastis Ussollagis, kus suri.

Meie rahvale ei või keegi ette heita, nagu ei oleks meie, eestlased, oma iseseisvuse ajal midagi õppinud. Just vastupidi. Meie oleme möödunud 18 aastaga omandanud riikliku elu juhtimiseks rikkalikke kogemusi ja oleme paljudestki keerulistest olukordadest suutnud õnnelikult ja tervena välja tulla. Seda tunnistavad ka kõrvaltvaatajadki. Alles neil päevil oli nende ridade kirjutajal kõnelusi mõnede siin elutsevate naabermaade kodanikkudega, kes meie elu pikemat aega jälginud, ja nende jutt oli väga huvitav. Nemad toonitasid: "Teil eestlastel on see hea külg, et teie oskate ka kõige keerulisemates situatsioonides õige kähku leida õige lahenduse. Meil, teie naabritel, venib analoogilistel juhtudel lahendus ikka pikale. Meie ei suuda nii ruttu oma rahva elus vajalikke korraldusi teostada, kui teie eestlased seda teete. Oleme sellepärast sunnitud tihti teie sammudes käima."

Eks ole need kõrvaltvaatajate tähelepanekud parimaks tunnistuseks, et Eesti rahvas on võimeline end valitsema, ja et ta ei saa sellega sugugi halvemini toime kui mõni suur ja vana riikliku kultuuriga rahvas.

Selleks pakub tegelik elu küllalt tõendusi. Meie nägime oma silmadega, kuidas suur Vene keisrriik kokku varises, sest et tal ei leidunud juhte ega riigimehi, kes oleksid seal 1917. aastal korra maksma pannud, õige tee näidanud. Meil Eestis õnneks on aga niisuguseid mehi. Mäletame kõik, kuidas meie riigijuhid oma kindla ülesastumisega meie riigi algaastail lõpetasid enamlike korralageduse, mäletame, kuidas nad 1. detsembril 1924. a. kogu rahva toetusel meie maa hädaohtlikust seisukorrast päästsid ja teame, kui suure heateo nad tegid kodumaa-le 12. märtsil 1934. a. ja 8. detsembril 1936. a., kui nad likvideerisid riigile hädaohtliku vapside liikumise.

Tänu neile otsustavatele ning kindlatele talitamistele, mis on alati toimunud meie rahva suure enamusel, on meie kodumaast terve rida tõsiseid hädaohte eemale hoitud. Meie rahvale on kindlustatud olnud ta julgeolek ja meie oleme igatüks võinud rahulikult teha oma tööd.

Nende ridade autoril on tulnud mitmel juhul sõna võtta meie avaliku elu arengu kohta viimasel kahel aastal, kus meil on maksvel olnud kodurahu ja pole enam seesuguseid häirivaid sisevõitlusi olnud, kui seda varem igapäev pidime läbi elama. On tulnud konstateerida, et nende viimaste aastate jooksul on Eesti elu kõigil aladel teinud suuri edusamme ja et iga mõtleja ning õiglaselt hindaja kodanik on tehtud töö tulemustega täitsa rahul.

Seda kõike ei saa tunnustamata jätta, kui asju nii võetakse, nagu nad on. Imelikul kombel aga mõnede ringkondadele selline hinnang ei näi meeldivat. Nii omavahelistel kokkupuutumistel kui ka ajakirjan-

duse veergudelgi heietavad need inimesed, et sellega olevat üldisele asjale nagu kahju tehtud, kui valitsuse töö tulemusi avalikkuse ees on v ä ä r i k a l t hinnatud. Sõandatakse isegi seletada, et sellega olevat istutatud rahvasse rahulolutunne praeguse olukorraga ja see võivat isegi rahvahääletusele halvasti mõjuda.

Tohhoo sõgedust! Mis teie siis oleksite tahtnud, kas seda, et meie praegust majanduslikku seisukorda ja valitsuse töö tulemusi oleks halvemana kujutatud, kui need tegelikult on? Ja kas teie arvates oleks siis see rahvahääletusele kaasa aidanud, kui rahvas oleks valitsusega vähem rahul olnud, kui ta seda on praegu?

Niiviisi mõtlemiseks ei ole mingit alust. Meie mäletame ju veel kõik eelviimast rahvahääletust,¹² mis toimus just niisugusel ajal, kus rahvas ei olnud valitsusega ega riigikoguga sugugi rahul, nii nagu seda mõned omapärased poliitikud praegu sooviksid. Sel korral kukkus rahvahääletus hirmsa raginaga läbi, ja muud tulemust ei saanud seekordses poliitilises olukorras oodatagi. Praegu on aga olustik, milles rahvahääletus toimub, hoopis teistsugune. Praegu ollakse üldiselt rahul nii valitsusega kui ka tema tööga ja see t e a d m i n e v ö i b r a h v a h ä ä l e t u s e l e a i n u l t k a a s a a i d a t a, aga mitte kuidagi kahju tuua.

Ühelgi kodanikul ei tarvitse karta, nagu võiks rahvahääletuse järele meie riigis julgeoleku tunne nõrgeneda või üldine olukord kuidagi halveneda. Seda ei sünni! Vana olukorra juurde tagasipööramist, nagu seda mõned võib-olla sooviksid, ei tule ühelgi juhul. Meie rahvas ei taha endise korra pahesid enam näha ega lase ka neil enam kunagi tagasi tulla. Nüüd algava rahvahääletusega pannakse alus u u e l e p a r e m a l e k o r r a l e, mis peab olema vaba endise korra nõrkustest ja puudustest.

Homme ongi juba käes rahvahääletus ja selle tähe all möödub ka eelolev Vabariigi aastapäeva pühitsemine. Rääkisime eelpool Eesti rahva tublidest omadustest ja oskusest leida tekkivatest keerds seisukordadest alati õige väljapääs. Tahaksime loota, et meie rahva t e r v e i n s t i n k t j a k a i n e kaalutlus juhib meid kõiki ka seekordki õiget teed pidi ja meie teeme eeloleval hääletusel otsuse, mis tuleb kasuks nii meie kodumaale kui ka meile igale ühele üksikult.

18 aastat kestnud i s e s e i s v u s k o h u s t a b. Nüüd ei või meie korrata enam vanu vigu, vaid peame leidma ka oma Põhiseaduse kriisile õige ja jäädava lahenduse. Sellepärast on meie hüüdsõna veel viimasel tunnilgi: K ö i k h ä ä l e d p o o l t! Sellega kindlustame oma kodu-

---

¹²Rahvahääletused põhiseaduse muutmiseks korraldati 13.–15. augustil 1932 (lükati tagasi), 10.–12. juunil 1933 (lükati tagasi) ja 14.–16. oktoobril 1933 (kiideti heaks).

maale parema tuleviku ja see oleks ühtlasi ka kõige ilusamaks kingiks ning heatahtlikumaks sooviks meie riigile ta iseseisvuse aastapäeval.

Uus Eesti, nr 53, 23. II 1936, lk 1.¹³

---

¹³Vt ka Jaan Eilart, "Meie süda tuksub isamaale". — *Järva Teataja: Järvamaa häälekandja*, nr 23, 21. II 1936, lk 2; Edg. Kreevinsch, Läti erakorraline saadik ja täisvoliline minister Eestis, "Liitlase ja naaberrahva vabaduspäeval". — *Päevaleht*, nr 53, 23. II 1936, lk 2; Edg. Kreevinsch, Läti saadik Eestis, "Läti ja Eesti". — *Uus Eesti*, nr 53, 23. II 1936, lk 4; F. Kool, "Eestluse tund". — *Oma Maa: Sakalamaa häälekandja*, nr 21, 21. II 1936, lk 1; K. M. (= Karl Meimre), "Vabaduspäev ja vabadustahe". — *Pärnu Päevaleht: Ühiskondlik-poliitiline ajaleht*, nr 45, 23. II 1936, lk 2; AsM. (= Ants Meerits), "24. veebruar". — *Lõuna-Eesti*, nr 21, 22. II 1936, lk 2; Mnd. (= Oskar Mänd), "Vabaduse ja vabariigi võitlused: Iseseisvust ja vabadust ei saavutanud Eesti kerge hinnaga". — *Päevaleht*, nr 53, 23. II 1936, lk 1; Näpits, "Neiu Eesti saab täisealiseks: Sünnipäev, mis peab otsustama neiu edaspidise saatuse". — *Meie Maa*, nr 21, 21. II 1936, lk 3; H. Otstavel, "Vabariigi 18. aastapäev uue ajastus alguseks". — *Meie Maa*, nr 21, 21. II 1936, lk 2; Jaan Peterson, "Rohkem isamaalist meelsust". — *Sakala*, nr 21, 21. II 1936, lk 4; Elmar Pähn, "Kaunistagem Eesti kodu — kolme püha värviga!". — *Eesti Kirik: Eesti Ev. Luteri Usu Kiriku häälekandja*, nr 8, 20. II 1936, lk 1; R. Poll, "Vabaduspäevaks". — *Elva Elu: Isamaaliidu Elva osakonna häälekandja*, nr 4, 21. II 1936, lk 3; Johannes Selliov, "Kalli kodumaa vabaduseks!". — *Eesti Kirik: Eesti Ev. Luteri Usu Kiriku häälekandja*, nr 8, 20. II 1936, lk 2; A. S. (= Artur Soomre), "Isamaa — usu, looda ja kannata!". — *Päevaleht*, nr 53, 23. II 1936, lk 1; Arn. Tammik, "Valvake!". — *Lõuna-Eesti*, nr 21, 22. II 1936, lk 3; J. Uustal, "Olgem ühemeelised!". — *Eesti Kirik: Eesti Ev. Luteri Usu Kiriku häälekandja*, nr 8, 20. II 1936, lk 2–3; P. V. (= Paul Vahi), "Aastapäevaks". — *Petseri Uudised: Petseri eestlaste häälekandja*, nr 8, 21. II 1936, lk 1; "Lõpuni edasi Jumala teel: Piiskop H. B. Rahamägi kõne kokkuvõte seltskondl. organisatsioonide aktusel pühap., 16. veebr. s.a.". — *Eesti Kirik*, nr 8, 20. II 1936, lk 1; "1918 ja tänapäev: Jälle on tarvis ühist südant ja ühist hinge". — *Oma Maa: Sakalamaa häälekandja*, nr 21, 21. II 1936, lk 20; "Vennasrahvad leiavad teineteist: "Iltsanomate" juhtkiri Eesti iseseisvuse päeva puhul". — *Postimees*, nr 53, 24. II 1936, lk 2; "Tuulispää kirjad vabariigi sünnipäevaks". — *Pärnu Päevaleht*, nr 45, 23. II 1936, lk 5; "Parema tuleviku poole". — *Sakala*, nr 21, 21. II 1936, lk 3; "Vabariigi aastapäevaks". — *Ühistegelised Uudised*, nr 8, 21. II 1936, lk 2.

HEIKKI LEIS. Negatiivne progress (2016)

SEKS, SURM JA PERVERSSUS

Francesco Orsi

Ühe väga populaarse arusaama järgi on väärtuse mõiste seotud hoiakute ja eelistustega, ehkki mitte tingimata just nende hoiakute või eelistustega, mis meil juhtumisi on. Kui öelda, et Leonardo *Mona Lisa* on hea maal, siis ei tähenda see, et see mulle meeldib, ega seda, et see meile meeldib, ja samuti mitte, et see meeldiks enamikule inimestele, kes jääks seda maali vaatama piisavalt kauaks. See on hea maal hoopis sellepärast, et see peaks meile meeldima, või siis, et peaksime seda eelistama teistele maalidele (need halvad maalid) ning olenevalt asjaoludest peaksime teda näiteks säilitama, käituma nii, et teda ei rikutaks, või ka kiitma seda maali eeskujuna. Üldiselt on mingi objekt, inimene või asjade seis hea ehk positiivse väärtusega siis, kui selle suhtes on teatud hoiakud, mis on kohased, sobivad ehk õiged.¹ Sellest järgneb, et millegi väärtuse mõistmine tähendab mõista, missugune hoiak tuleks selle suhtes võtta.

Käesoleva artikli teemaks on surma väärtus ja seksi väärtus, ning seda just eelmainitud mõistete prisma läbi: kohased ja ebakohased hoiakud surma ja seksi suhtes. Ja see toob vahetult arutlusse sisse pealkirja kolmanda sõna — perverssuse. Perversne hoiak kas surma või seksi suhtes on spetsiifilist tüüpi ebakohane hoiak.

Mis on siis perversne hoiak seksi või surma suhtes? Millised seosed on nende kahe vahel? Kas on tänapäeval mõtet teatud hoiakuid perversseks kuulutada ja neid sellisena hukka mõista? Neid kolme küsimust tahaksin siin uurida.

---

¹See arusaam on tuntud nimetuse all “kohase hoiaku väärtuskäsitlus” (*fitting attitude account of value*). Vt Jacobson 2011.

I

Perversne hoiak millegi suhtes on definitsiooni järgi ebakohane, halb, vahel isegi kuri, kuid erilist tüüpi põhjusel. Nagu näitab ladinakeelne etimoloogia, *per-vers*ne on see, mis kaldub kõrvale ehk eksib õigelt teelt ära kusagilt, kus see õige tee või rada on rändajale kuidagi juba ette kavandatud. Rada on planeeritud üsna sõltumatult sellest, millised on rändaja soovid, kuhu talle meeldiks või ei meeldiks minna, kuigi seda rada käies olevat rändajal võimalik leida seda, mida mingil tasemel ta tegelikult *vajab*. Ühesõnaga on perverssed hoiakud ebakohased sellepärast, et nad on ebaloomulikud ehk astuvad vastu asjade loomulikule korrale või käigule.

Teooria perverssuse kohta peab niisiis selgeks tegema järgneva: 1) Selle, et on olemas asjade *loomulik* kord teatud alal või valdkonnas, näiteks seksuaalsuses, toitumises, sugudevahelistes suhetes jne, ning millel põhineb “loomulik/ebaloomulik” eristamine tollel alal: kas jumala väljaütlemisel? Bioloogiliselt kinnitatud *telos*'el ehk eesmärgil või funktsioonil? Psühholoogiliselt kehtestatud normaalsuse mõistel? Jne; 2) Mis täpselt loeb teatud alal deviatsiooni ehk hälbena, arvestades sellega, et perverssus ei ole lihtsalt kehaosa kehv kasutus või inimese ebatavaline käitumine, vaid pigem miski, mis kipub loomulikku korda *tagasi lükkama* — perverssuse trajektoor on tagasipööre või siis (teist pilti kasutades) nagu vastuvoolu ujumine; 3) Miks teatud käitumise ebaloomulikkus teeb selle valeks või ebakohaseks. Nagu juba John Stuart Mill ammu näitas (Mill 2009), pole loomuliku ja hea vaheline seos ei vahetu ega enesestmõistetav. Tegu ei pruugi olla vale üksnes sellepärast, et on ebaloomulik, ega õige vaid seepärast, et on loomulik.

Katoliku moraaliteoloogia, vähemalt Aquino Thomase klassikalises versioonis, pakub võrdlemisi selget lähtepunkti perverssuse määratlemiseks ja eristamiseks teistest ebakohastest käitumisviisidest seksuaalvaldkonnas. Thomas teeb vahet kahe seksuaalteo vahel: need, mis on valed ehk patused sellepärast, et kahjustavad teisi (nt abielurikkumine, vägistamine), ja need, mis kannavad nime “loomuvastased pahed” ja hõlmavad “iga sugulist tegu,

millele sigitamine järgneda ei saa”.² Täpsemalt on siin ebaloomulikud ehk perverssed need tahtlikud suguelundite kasutused, mis *põhimõtteliselt* ei vii rasedusele (seepärast ei ole mehe vahekord steriilse naisega perversne). Thomase teoloogia raames on sigitamine jumala kavandatud suguelundite eesmärk. Aga sekulaarses, isegi darvinistlikus kontekstis on paljud pidanud nt homoseksuaalsust perversseks sel alusel, et see õõnestab suguiha bioloogilist eesmärki, milleks on inimliigi ellujäämise soodustamine.

Mis oleks siis perversne hoiak surma suhtes? Mis tuleb arvesse loomuliku ja ebaloomuliku suhtumisena surmasse?³ Nimetan perversset hoiakut surma suhtes *nekroloogiliseks* ehk *tanatoloogiliseks perverssuseks*.⁴ Kõigepealt tuleb eristada perversne sellest, mis on lihtsalt ebaõige. Näiteks on paljud filosoofid (Epikuros, Lucretius, stoikud) pidanud hirmu surma ees ebaõigeks, ent mitte sellepärast, et see hirm oleks perversne. Surmahirmu peeti ebaõigeks nii ratsionaalsel alusel (surma kardetakse selle ettekujutamisel, kuidas surnuna end tuntakse, kuid surnuna pole midagi tunda), kui ka laiemalt hedonistlikel põhjustel, nagu epikuurlased, või moraalsel põhjustel, nagu stoikud. Hirm surma ees on irratsionaalne ja õõnestab nihästi mõnusat kui vooruslikku elu. Need filosoofid aga näevad surmahirmus täiesti loomulikku ja inimesele omast suhtumist surmasse. Isegi soovitades mingisugust ükskõikset hoiakut surma suhtes ei arvanud stoikud ja epikuurlased, et surma tuleks ta enda pärast armastada või siis, et peaks hooletuks muutuma ja mitte püüdma ellu jääda.

Perversne hoiak surma suhtes on ebakohane ebaloomulikku-se pärast. Ma näen siin kaht võimalikku argumenti. Üks meelitav mõte on see, et perversne on peaaegu *igasugune positiivne hoiak* surma suhtes, nagu enda või teiste surma soovimine või tahtmine,

²Aquino Thomas (1224/25–1275), *Summa Theologiae*, II/II, quaestiones 153–154.

³Siin ei ole kõne all seksuaalne külgetõmme surma ja surnud kehade poolt, mis on tuntud nekrofiliana. See olevat seksuaalne perverssus.

⁴Kasutan edaspidi vahel lühivorme “nekroperverssus” ja “nekropervert”.

sel põhjusel, et selline hoiak olevat põhimõtteliselt vastuoluline. Võiks väita, et soovimine, tahtmine, lootus jne on implitsiitsed elujaatused ja seetõttu ei saa nad kooskõlas olla surma ehk elulõpetamisega kui oma intentsionaalse objektiga. (See argument tuleb meelde Immanuel Kanti argumenti enesetapu vastu.) Ent see arusaam on liiga lihtsameelne. Põhiprobleem on see, et hoiakute olemusse loetakse liiga palju sisse. Positiivsed hoiakud, nagu soovimine või armastus, ei ole *iseenesest* kuidagi elujaatavamad kui negatiivsed (vastumeelsus, vihkamine) või siis neutraalsed hoiakud. Oma vitaalsust saab väljendada nii armastuse kui vihkamise abil, ja seda nii asjade kui inimeste suhtes. Pealegi on aktiivne vastumeelsus kannatustele väidetavalt elujaatavam kui näiteks soov jääda terveks päevaks voodisse. Seega mitte *igasugune* positiivne hoiak surma suhtes ei saa perversne olla: midagi perversset ei ole soovimises, et tuleks surm väljakannatamatuid valusid ära lõpetama; ega ka surnute kultuses või austuses; ka mitte soovis kedagi tappa, et rikkaks saada või vaenlast likvideerida (ebamoraalne küll, aga miks ebaloomulik?). Perversne ei pruugi olla isegi see esteetiline võlu, mille mõnele inimesele tekitavad surm ja surma sümbolid.

Teine võimalik argument on see, et perversne hoiak surma suhtes on selline hoiak, mis mõistab valesti ja keerab mingil viisil ümber selle, mis on surma või surnute koht või eesmärk asjade loomulikus korras. Selle argumendi arendamiseks on vaja täpsustada, kuidas mõista surma.

Surmajärgsesse elusse uskujatele ei ole minu surm annihilatsioon, vaid üleminek teise eksistentsiviisi. Seega hirm surma ees ei ole päris kohane (nagu epikuurlastelgi, aga hoopis teistel põhjustel), aga see ei saa ka perversne olla, kuna on üsna loomulik karta suuri muutusi. Samamoodi ei oleks sobimatu, et surma oodatakse meeldiva tundeaga, kuna uskuja võib sellest muutusest midagi head oodata — näiteks vabanemist keha koormast. See, mis võib olla selle arusaama järgi perversne, on pigem surma armastamine *või siis* vihkamine iseenesest, mitte üleminek parema või halvema olukorra poole. Sellised hoiakud annavad surmale tähenduse, mis tal puudub, justkui ta oleks iseseisev sündmus.

Kui aga uskumine surmajärgsesse elusse kõrvale jätta, siis võib surma pidada inimese bioloogilise ja isikliku eksistentsi pöördumatuks lõpuks. Isegi sellised mõisted nagu postuumne tunnustus ja postuumne kahju ei eelda elu jätkamist pärast surma. Küsimus on siis, kas on sekulaarses kontekstis võimalik rääkida inimeste surma enda loomulikust kohast või eesmärgist, ja seda sõltumatult sellest, mismoodi võib surm toimuda (enneaegne surm, piinarikas surm, eutanaasia jne)? Meenuvad kolm järgmist võimalust. Esiteks on paljud inimesed, nii filosoofid kui teised, pidanud surma mõttetuse paradigmat — tema “funktsioon”, kui see üldse on olemas, on siis mõttetuse meeldetuletamine. Teiseks, Heideggerist inspireeritute järgi on surm hoopis tähendusrikas, sest see on fakt või sündmus, mille abil end defineerida isikuna: mitte ainult surelikuna, vaid olendina, kes on teatud seoses omaenda surmaga. Kolmandaks võib evolutsionismi raames väita, et surma eesmärk on liigi ellujäämiseks vajalik liikmete asendamise, vähemalt meie piiratud ruumi ja ressursidega maailmas.

Kõik need kolm arusaama peaksid siis olema aluseks oma teooriale perversselt hoiakust surma suhtes. Lähtudes esimesest arusaamast, et surm on mõttetu, on perverssed need käitumisviisid, mis mitte ainult ei eira surma mõttetust (see oleks lihtsalt ebakohane), vaid ka positiivselt ülistavad sellist mõtte puudust kui midagi eriti tähenduslikku. See hoiak oleks siis analoogne sellega, mida John Miltoni Saatan väljendab öeldes: “Sind, kurjus, võtan hüveks nüüd” (Milton 1991: 9). Loomulik suhtumine heasse ja kurja on siin perversseks muutunud: kurja armastatakse ja otsitakse iseenesest, ning head iseenesest vihatakse ja välditakse.

Teise arusaama järgi on perversne pigem oma surma mitte tunnistada, eriti nende hoiakute kaudu, mida Heidegger nimetab hirmuks ja ootuseks ning vastandab “autentsetele” hoiakutele, nagu äng ja olemine surma poole.⁵ Selline mittetunnistamine oleks pigem perversne kui lihtsalt ebakohane, sellepärast, et see läheb vastuollu surma enda tähendusega. Siin on hea küsimus, kas Heideggeri autentseks peetud hoiakut tuleks hoopis esimese arusaama

---

⁵Heidegger 2000: §30 — hirm; §68 — ootus; §40 — äng; §53 — olemine surma poole.

ma järgi perversseks pidada, kuna nad käsitlevad surma sellise tõsidusega, mida surm ei vääri.

Viimaseks, kui surm on vajalik liigi liikmete asendamiseks, siis osutuvad ebaloomulikuks ja võib-olla perversseksi kangekaelne elust kinni hoidmine ja isegi surematuse soovimine kas endale või teistele (eeldusel, et sellised hoiakud ei mängi muidu evolutsiooniliselt kasulikku rolli).

II

Millised võivad olla seosed seksuaalse ja nekroloogilise perverssuse vahel? Esiteks: kas seksuaalne perverssus toob kaasa nekroloogilise? Katoliku traditsioonis on see side üsna otsene. Kui suguelundite funktsioon on sigitamine ehk uue elu loomine, siis on perverssus sel puhul hoiak uue elu loomise vastu, ning siit ei ole kaugel järeldus, et seksuaalne perverssus toob kaasa mingisuguse positiivse suhtumise surmasse (eeldusel, et see, kes on elu vaenlane, on surma sõber). Ja see viimane kvalifitseerub “perversseks”, mitte ainult ebakohaseks, sest tegemist on siin surma pooldamisega (kas uue elu hävitamisel — nt meeste masturbatsioon — või uue elu eiramisel — nt naiste masturbatsioon) *täpselt* selliste vahendite abil, mille on jumal kavandanud hoopis elu pooldamiseks.

Kas niisugune seos võiks leiduda ka sekulaarses kontekstis? Võtame näiteks Thomas Nageli seksuaalse perverssuse teooria (Nagel 1969). Nagel kirjeldab *normaalsena* suguiha, mis tekitab mitmekihilist vastastikust psühholoogilist interaktsiooni (vähemalt) kahe inimese vahel. Esimene kiht on vastastikune seksuaalne külgetõmme, mis on näiteks (kuid mitte tingimata) keha tekitatud. Teises kihis tunnistavad mõlemad teise inimese külgetõmme ning vastavad sellele ihaga (mind ei eruta mitte ainult sinu keha, vaid see, et mu keha erutab sind — ja samamoodi sinu puhul). Kolmandas kihis erutab mõlemat just see teise kihi interaktsioon (siis mind erutab 1. sinu keha, 2. see, et mu keha erutab sind, ja 3. see, et mu erutus erutab sind — ja samamoodi sinu puhul). Teooria tuum on see, et normaalne suguiha ei ole ainult vastastikune, vaid sügavalt reageeriv, mingis mõttes kommunika-

tiivne elamus. Perversne suguiha on see, mis kuidagi sellest skeemist kõrvale kaldub.⁶ Tasub siiski täpsustada, et Nageli järgi ei ole perverssused iseeneses *moraalselt* valed, küll aga ebakohased ebatäiuslike ja kängus näidetena inimese seksuaalsusest.

Poleks liialdus öelda, et Nageli mõttes perverssus toob kaasa n-ö *nekrofilise hoiaku* nii teiste kui iseenda suhtes. See, mis on siin perversne, on huvi puudus kellegi vastuse vastu. Surnud ei saa kuulda, rääkida ega midagi tunda. Niisiis sõltuvalt käitumisviisist kohtleb Nageli pervert kas teisi või isegi iseennast nii, nagu oleks tegemist seksuaalselt surnud objektiga. Teiste puhul on see enestemõistetav: teise erutust enda suhtes (või selle puudumist) ei võeta arvesse (nt sadism, pedofilia). Iseenda puhul, näiteks fetišismis, koheldakse iseennast kui *asotsiaalset* seksuaalset olendit: meie seksuaalne elu on solipsistlik värk ja selles mõttes oleme justkui maailmale surnud.

Ent see ei tähenda, et Nageli perverssus tooks kaasa nekroperverssuse ehk ebakohase hoiaku surma või surnute suhtes. Isegi kui Nageli pervert osutub laias mõttes nekrofiliks, siis, nagu siin juba sai rõhutatud, nekrofilia on *seksuaalne*, mitte nekroloogiline perverssus. Võiks küll vastu väita, et nekrofilia on ikkagi ebakohane hoiak *surnute* suhtes. Seda küll. Aga kui mõistame hukka nekrofiliaat kui surnute teotamist, siis ei oleks tegu selle hukkamõistmisega perverssusena. Nekrofilia kui surnute teotamine lihtsalt läheb “tavalise” moraali (ja seaduse) rikkumise alla. Pealegi ei tundu, et perverssusel Nageli järgi peaks olema mingit seost kolme ebakohase suhtumisega surmase, millest oli juttu eespool (armastus surma mõttetuse vastu, ebaautentsed hoiakud, evolutsioonivastased soovid).

On ehk asi hoopis teistpidi: nekroloogilised perverssused toovad kaasa seksuaalseid perverssusi? Võtame näiteks esimest tüüpi nekroperverdi ehk selle, kes armastab surma ta mõttetuse pä-

---

⁶Nageli arusaam asetub seega seksuaalse emantsipatsiooni ja traditsiooni vahele. Näiteks ei osutu homoseksuaalsus perversseks, aga vanad tuttavad hoiavad oma kohta (fetišism, zoofilia, nekrofilia) ja uued perverssused astuvad sisse, näiteks väsitav ja mitte eriti kommunikatiivne vahekord abikaasaga.

rast. Missuguse hoiakuga läheneb selline inimene seksuaalareenile? Väidetavalt kipuks ta eirama ja isegi vastustama kõike seda, mis teeb seksuaalsuse *eluliseks* kogemuseks: enda ja teise naudingut, kas või lühiajalist teisega ühendatuse tunnet ja seda levinud muljet, et just seksides ollakse kõige rohkem elus. Eeldusel, et sa oled ikkagi ellu jäänud nekroperverdiga koos viibides, ta ometi peab käituma nii, et sa (ja tema ise) *tunneks* end kuidagi surnuna. Kui võtta elulisus seksikogemusest ära, siis sellest jääb vaid hingetu mehaaniline kehaosade interaktsioon, kui mitte valu tekitamine valu enda pärast.

Kas siis seksuaalselt aktiivne nekropervert kattub perverdiga Nageli järgi? Vastus võiks olla jaa, sedavõrd kui Nageli järgi on vastastikune dünaamika kindlasti osa sellest, mis teeb seksi eluliseks. Aga Nagel loeb perversseteks vaid neid soove, mis kuuluvad inimesele kui tema kalduvused (*inclinations*) (samas: 5). See tähendab, et Nageli mõistes perverdiks ei saa pidada seda, kui üldse ei naudita perversset tegu ega otsita sellest naudingut. Kuid nagu ülal mainitud, on nauding miski, mida nekropervert ei saa endale (rääkimata teisest) lubada. Nekropervert ei saa isegi seksuaalne sadist ega masohhist olla, kuna nii sadism kui masohhism nõuavad mõnu otsingut vähemalt iseendale — ilma seksuaalse mõnuta ei saa need olla seksuaalsed kalduvused. Kui nekropervert üldse on võimeline naudingut saama või andma, peab ta siiski seda kahetsema kui seksi soovimatut kõrvaltoimet. Veelgi üllatavam on see, et nekrofilia ise kui seksuaalne perverssus oleks vastuolus surma armastaja iseloomuga. Kui ei otsita ega mingilgi määral ei väärtustata surnukehast tulenevat mõnu, siis ei olda nekrofiil. Ühesõnaga, kui üldse väärtustada seksuaalset mõnu (kas perverdina või mitte), siis ei saa surmale eriti pühendunud olla.

Siin tuleb teha kaks täpsustust. Esiteks, kriitik võiks vastu väita, et isegi nekropervert ei saa olla ükskõikne mõnu suhtes, kuna igasugune perverssus nõuab, et pervert leiaks mõnu (naudingut, rahuldust) perverssest tegevusest. Aga minu argument ei sõltu eeldusest, et nekropervert pole võimeline tundma mõnu. Näiteks, ta kindlasti leiab naudingut mitmest surmaga seotud tegevusest. Ainult et *seksuaalset* mõnu ei saa ta tahta, kuna see mõnu on nii tihedalt *eluga* seotud. Teiseks ei eelda ma, et Nageli pervert peaks

olema eriti rahul oma kalduvustega. Kui rääkida mõnu “väärtustamisest”, siis võib see väärtustamine toimuda vahetul tasemel — pervers võib mingil kõrgemal tasemel olla hoopis konfliktis oma perverssusega.

Sellega oleme jõudnud kahe järelduseni: (1) Nageli mõttes seksuaalne perverssus ei vii nekroperverssuseni ning (2) vähemalt esimest tüüpi nekroloogiline perverssus mitte ainult et ei vii seksuaalse perverssuseni, vaid ka ei ole sellega kooskõlas. On pikema töö ülesanne täpsemalt uurida, kas teised nekroloogilised perverssused (Heideggeri ebaautentsed hoiakud, evolutsioonivastased surematusesooivid) võiksid kaasa tuua Nageli mõttes seksuaalse perverssuse. Aga esimese tüübi põhjal on mõistlik spekuloida, et kuigi nad *võiksid*, ei tarvitse nad siiski seda teha. Kokkuvõttes on sekulaarses kontekstis raske leida kindlaid seoseid nekro- ja seksuaalperverssuse vahel.⁷

III

Meie kolmas küsimus on, kas on tänapäeval mõtet klassifitseerida ja hukka mõista teatud hoiakuid ja käitumisviise kui perversseid? Nagu esialgu öeldud, eeldab perverssuse mõiste, et oleks olemas mingisugune teekond ehk rada, mis on meile juba ette kavandatud teatud eluvaldkonnas. Selles eelduses võib mitmel põhjusel kahelda. On küsitav, kas seksuaalsuses või surmas on *oma* eesmärk. Seks ja surm on kindlasti bioloogiliselt, psühholoogiliselt, sotsiaalselt ja eksistentsiaalselt reaalsed, kuid tundub arbitraarne ja kahtlustäratav ülendada üks konkreetne surma või seksi tunnusjoon eesmärgi, sihi, standardi, paradigma jne staatuseni.

Üks probleem on metafüüsiline. On olemas vaid kahte tüüpi asju, millel on mõistetav ja kindlakstehtav eesmärk, nimelt artefaktid ja professionaalsed ehk laiemalt, sotsiaalsed rollid: haamer, arvuti, maja, kelner, õpetaja jne. Ent seks ja surm on pigem sündmused, protsessid, kogemused — artefaktidest ja rollidest üsna

---

⁷Pikem töö pööraks tähelepanu ka muudele arusaamadele sekulaarsest perverssusest, näiteks Roger Scrutoni omale (Scruton 1994: 10. ptk).

teistsugused entiteedid. Lisaks oleme meie ise haamrile ja kelnerile eesmärgi määranud või vähemalt saab põhimõtteliselt need eesmärgid läbi rääkida. Kuid perverssuse mõiste nõuab, et seks ja surm omaksid iseeneses mitteläbiräägitavat eesmärki ehk *telos*'t, ning see kõlab kummaliselt. (Muidugi saab kristlik traditsioon omamoodi selle probleemiga toime tulla: seksi ja surma eesmärgid on ikka kellegi määratud nii nagu riista või ameti eesmärgid, ning nende määraja on jumal ise, seetõttu neid läbi rääkida ei saa ega tohigi.)

Teine probleem on eetiline. Võib väita, et moraalselt on *eriti* kohatu kasutada perverssuse mõistet neis valdkondades, mis kuuluvad meie intiimsesse ja isiklikku elu. Tegu ei ole üldise skeptitsismiga “normaalsuse” mõiste suhtes. Pigem on siin objektiivne eristus kahe asja vahel: ühelt poolt rahvale öelda, et on vale teisi inimesi kahjustada, teiselt poolt rahvale öelda, et on vale seksida ja surra (ehk eriti *oma* surmaste suhtuda) ühel või teisel viisil. Tundub, et see viimane vastandub meie autonoomiale ehk võimule ise otsustada, mida teha oma keha, naudingute, emotsioonidega. Kui meie hoiakud seksi ja surma suhtes kahjustavad teisi (nt sadistlik vägistamine ja pedofiilia), siis on need hoiakud õigesti hukka mõistetavad, aga just sellepärast, et kahjustatakse teisi, mitte et tegu on hälbega. Kui aga meie hoiakud ja käitumisviisid ei kahjusta mitte kedagi (võib-olla välja arvatud iseennast) ja siiski on nad moraalikaristuse sihtmärgid, siis on meie autonoomiat õõnestatud. Juba Aquino Thomast lugedes on ilmselge, et perverssuse mõiste ehk loomuvastased pahed on mõeldud just selleks, et moraal saaks jõuda ka iseennast puudutavate eluosadeni. Isegi kui perverssust hukka mõistes ei kasutata moraalioõnava — nagu Nageli arusaamas, mille järgi on perversne seksuaalsus vaid “ebatäiuslik”, mitte vale ega keelatud —, on siiski olemas normatiivne surve oma elustiili kohandada meile ette kirjutatud seksieesmärgiga.

Perverssuse mõistele on seega raske ruumi leida nii metafüüsikas (või üldiselt mõistlikus maailmapildis) kui eetikas. Eelmise sajandi käigus on hoopis juhtunud, et mõni perverssus on “kolinud” moraaliraamatutest psühhiaatriaraamatutesse. Nii sõna kui mõistet “perverssus” on asendanud meditsiinilised terminid

“psüühikahäire” ja “parafilia”.⁸ Kuid nad ei ole puhtalt kliinilised ega faktuaalsed terminid. Psüühikahäire teeb *inimese* — mitte ainult ja mitte tingimata inimese *ajuosa* — haigeks ehk mitte päris hästi toimivaks. Midagi on tõsiselt korrast ära, kui inimene ise on haige. Küll on arstid täiesti õigustatud sekkuma inimeste intiimelusse — vähemalt informeeritud nõusoleku piirides. Aga meditsiinistamine õigustab ka (vahest heade kavatsustega tehtud) ettepanekuid ja soovitusi kolmanda isiku poolt: “sa oled haige, sa peaksid arsti juurde minema”. Need laused ei kuulu küll moraali alla, aga on ikkagi väärtushinnangud. Ei ole enesestmõistetav, et nad ei pane inimest surve alla — ning seetõttu võivad tema autonoomiat kahjustada —, nii nagu teeks lause “sa oled pervert, sa peaksid põrgusse minema”.

Täna Semiosalongi kutse eest, mis viis selle artikli koostamiseni. Selle artikli kirjutamist on toetanud ETAgri grant PUT 1630.

Kirjandus

- Aquino Thomas. *Summa Theologica*. www.newadvent.org/summa
- Davidson, Arnold 1987. Sex and the Emergence of Sexuality. — *Critical Inquiry*, Vol. 14, No. 1, pp. 16–48
- Heidegger, Martin 2000 [1927]. *Being and Time*. Trans. J. Macquarrie, E. Robinson. London: Blackwell Publishing Ltd.
- Jacobson, Daniel 2011. Fitting Attitude Theories of Value. — *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2011 Edition). E. N. Zalta (ed.). <https://plato.stanford.edu/archives/spr2011/entries/fitting-attitude-theories/>
- Mill, John Stuart 2009 [1874]. Nature. — *Three Essays on Religion*. L. J. Matz (ed.). Peterborough, Ontario: Broadview Press
- Milton, John 1991 [1667]. Kaotatud paradisi. Tlk R. Raud. — *Vikerkaar*, nr 9, lk 3–9

---

⁸Arnold Davidson (1987) väidab, et tegu ei olnud kolimisprotsessi-ga eetikast meditsiini. Psüühiaatriline “mõttekäik” on tema arvates hoopis loonud täiesti uued objektid ja isegi uued kogemused.

Seks, surm ja perverssus

N a g e l, Thomas 1969. Sexual Perversion. — *Journal of Philosophy*,
Vol. 66, No. 1, pp. 5–17

S c r u t o n, Roger 1994. *Sexual Desire*. London: Phoenix

FRANCESCO ORSI (1980) on Itaalia päritolu Eesti filosoof. Magistrikraad 2004 (MA, Rooma La Sapienza Ülikool) ja 2007 (MPhil, Readingi Ülikool), doktorikraad 2007 (Pisa *Scuola Normale Superiore*). Oli 2008–2009 Readingi Ülikooli lektor, 2010–2013 järeldoktorant Tartu Ülikooli filosoofia osakonnas, alates 2013 sealsamas praktilise filosoofia vanemteadur. Avaldanud raamatu *Value Theory* (2015).

ABSTRACTS

JAN KAUS. **Matter and wave, creation and connection**

The essay presents an attempt to move on from objects to connections between them. First, based on the linguistic dilemma — how to translate the regularities of quantum physics into ordinary language — the functioning of elementary particles is compared to the reality founded on everyday experience. This is used to think about the human not only as a solid object with a constant mass but as a juncture of different influences, a plastic link in the network of influences, a body whose vibration, although invisible, is continuous. In other words: what if we did not define relations through objects anymore but, on the contrary, objects through the relations between them? What if, while understanding each relation, we did not concentrate on its perceivable end points but also on the interaction itself?

This game of thought grows into an outright educational argumentation: if connection-centred thinking were introduced into how we study, it would presume uniting seemingly incongruous subjects, treating subjects as parts of one whole. One of the starting points of the process might be bridging the gap between sciences and humanities. So, the epistemological question becomes an ethical question: the uniqueness of each way of thought or organism would not be in the foreground anymore in connection-centred thinking but the universality of uniqueness as such, planar repetition of uniqueness, extension of uniquenesses into other uniquenesses. In this view, human relations and even the whole world can be seen as an ungraspable and unpredictable interaction of uniquenesses. Naturally, this would presume reconciliation with the fact that the reality is stable in its instability; in the instability that no one's will or no story can make congeal. Here, the author introduces the metaphor of dance, as it refers to the possibility to find constant reconciliation with inexhaustible instability. Dance could replace the image of fight in the depiction and formation of exchange of thoughts — two uniquenesses communicate in their difference not with the

wish to subjugate or win the partner but to learn to move better together. In dance, the central place does not belong to the separateness of the dance partners but to their synergy, to the manifestation of the connection between them, to their movement in space. (Auth.)

JÜRI ENGELBRECHT. On knowledge and predictions

The possible development of the World must be considered first from the viewpoint of information about Nature and possible limits of human capability. The main question is whether there are limits to those notions or not. Despite the efforts of philosophers, we do not know the answers, although we know the constants of Nature which dictate our existence. Secondly, in structural terms it is possible to distinguish the level of civilisations according to their abilities to control larger or smaller entities. Such a classification starts from the size of everyday objects, then going on to genes, then to molecules, then to atoms and to elementary particles ending up with manipulating the basic structure of space and time.

Presently, we are at the stage of controlling atoms but not all possibilities are known. One should ask whether technological progress is inevitable or not because the values and the human side of progress should also be taken into account. If technological progress starts to hamper values, then the World could face critical situations and instabilities. Our present knowledge says that the understanding of the complexity of the World as a whole could also help to build scenarios for future development. However, we can be certain that everything is uncertain in the future, not because we are wrong or there is some special situation just now, but because we live in the complex World where interactions between the constituents may create new unexpected and unpredictable qualities. (Auth.)

AMAR ANNUS. Seeing in many ways: On the rules of comparison in humanities

The comparative approaches in humanistic disciplines often lack articulated methodologies. The paper offers a thorough

discussion of comparative enterprise and provides a taxonomy of different comparison types. Recent advances in cognitive and social neurosciences provide a framework for viewing comparison through the models developed in studies of brain imaging, autism research and evolutionary psychology. The tension between two anti-correlated brain networks, Simon Baron-Cohen's empathising-systemising theory and the imprinted brain theory provide evidence for two separate cognitive modes in human minds — one, which supports empathic and the other analytic cognition. Accordingly, this study divides comparisons in humanities into globally empathic and locally analytic types, which are further subdivided according to the global and local cognition styles in which comparisons are carried out. These four comparison types can be formulated either in a top-down model-based algorithm or in a bottom-up model-free algorithm, the relationship of which to each other is discussed. The paper reviews the opinions of some authorities — James Frazer, Jonathan Z. Smith and Ludwig Wittgenstein — about comparison in humanities according to the model presented. (Auth.)

GERARD MANLEY HOPKINS. Three sonnets of desolation

MARGE ALLANDI. What happened after 1869: Afterlife of the first all-Estonia song festival

Song festivals have become an essential component of Estonian identity and our national pride. Foundation to them was laid with the first all-Estonia song festival, which was significant, but its afterlife was even more significant.

The direct influence was felt immediately after the first festival: the following national and local song festivals, development of music and activities of societies. In the case of the following festivals, we can already speak about the song festival tradition taking root, as it was considered self-evident that next festivals should take place. These festivals took example from the first festival and followed its structure and organisation quite exactly — thus, we can speak about a ritual activity. Local song festivals continued the song festival tradition on a smaller scale. The significance of these festivals consisted

mainly in their simpler organisation; they were also more easily accessible to singers and players and gave an opportunity to participate in a song festival to those onlookers who could not afford to leave their home region. The first all-Estonia song festival also gave an impetus to the development of Estonian music, as song festivals needed original repertoire. New choirs and orchestras were founded, and publication of sheet music increased.

Along with song festivals, another form of collective action was establishment of societies. As said, the song festivals influenced the formation of new choirs but also the activation of the existing ones and their convergence with officially registered societies, which enabled them to act more freely.

The primary sign of broader long-time social influence was that the national awakening movement gained wider ground, and people identified themselves as a nation. Collective activities gave Estonians an opportunity to interact and, thus, strengthen the feeling of unity and to enliven the national awakening movement. The press also covered song festivals and, in relation to them, broader themes of national significance.

The long-term influence is expressed both in concrete events and symbolically. While in independent Estonia, the song festivals were and are the expression of national unity and identity, during the Soviet occupation, the song festival was a symbol of resistance and refusal to surrender. The song festivals of emigre Estonians bore the mark of preservation and reassertion of identity.

The afterlife of the first song festival shows how ritual activities persist in the cultural memory and contribute to the formation, consolidation and recreation of national identity. (Auth.)

TOOMAS KIHU. A song festival's dream

TIIU ERNITS, MARIS KIRME. Teaching of singing in Baltic German schools: teaching of language, art or social skills?

One the one hand, due to great social changes in the 19th century (democratisation, secularisation), the position of musical

education, which then primarily meant teaching of singing, weakened. Singing did not belong among obligatory subjects anymore but was an optional subject. On the other hand, it acquired a more extensive role in educating a person as a citizen. Until then, singing was restricted mostly to hymns as incidental music. Now, schools, had to deal with music as art, as it had acquired that status. The question arose whether art, part of which was singing, could be taught at (primary) school at all, and how this should be done. In answer to the question posed in the article whether singing at Baltic German schools was teaching of language, art or social skills, it should be stated that these aspects were greatly intertwined. In primary schools, teaching of singing was treated as language teaching or part of it; the leading German educationist Karl Bormann resolutely expressed this view. Language was primary; the word was more important than the sound. Many methodologists in both Germany (Lange, Klauwell) and the Baltic governorates (Strümpell, Hansen, Normann) also agreed that language should be in the foreground. In secondary schools, however, singing was treated as part of aesthetic and art education. The normative attitude and principle of education was achievement of high aesthetic level through valuable high-quality repertoire, particularly the works of well-known contemporary German composers. It was common to all school levels that singing together at school was attributed a role in moral education and character building. The goal was the upbringing of a morally religious, aesthetically educated person.

Singing together at school was also seen to have a social meaning. The common repertoire learnt at school was meant to contribute to the unification of people. Folk songs in the broadest meaning of the word (including popular songs) acquired the leading role in the repertoire. This meant primarily secular songs in contrast to hymns. Folk songs became an important, in some ways sacred element that united different social strata. Several phenomena revealed in this study are reflected even in present-day Estonian school music. (Auth.)

“Work on the consolidation of our independence is in progress”: By the 18th anniversary of the Republic of Estonia in 1936

To mark the centenary of the Republic of Estonia, we publish a selection of articles that appeared in Estonian newspapers in February 1936 to celebrate the 18th anniversary of the Republic. For nearly a year and half, the silent state had lasted in the country, the society was muzzled, as the activity of all political parties had been banned in March 1935, with the Patriotic League (Isamaaliit) remaining the only party. The government fought vigorously against the opposition, closing their newspapers and forcing political opponents into internal exile. In 1935, the Public Propaganda Office was founded; one of its tasks was to shape public opinion. Only three years earlier, criticism of authorities was part of the anniversary articles along with brightening the holiday mood, but now this was blocked. Therefore, we can read statements similar to one another. “The great task of the state authority is to consolidate freedom and good relationships, and to keep people together. On our national holiday, we want to be aware of our state. The state is the highest law for the formation and social cohesion of our nation. We must subjugate to it and feel that subjugation is the recognition of its height, greatness, majesty and solidarity with it. Our national holiday coincides with the referendum. The highest state authority turns to the people and asks them decide how the highest organs of power should be structured.” The referendum was held from 23–25 February 1936 to authorise the State Elder to summon the National Assembly so that it could change the existing constitution or to draft a new one. Referendum propaganda also formed the main content of numerous anniversary articles, but here, mostly the writings concentrating on the anniversary are presented.

The articles often accentuate patriotic themes from history: the so-called ancient fight for freedom in the 13th century (the Livonian Crusade), which ended with the conquest of Estonia, the victorious War of Independence against Soviet Russia (1918–1920), the attempt of Soviet Russia to seize power in Estonia on 1 December 1924, etc. The latter is propagandistically compared to the coup planned by the oppositional

Union of Participants in the Estonian War of Independence. Now, however, nearly all historians are of the opinion that this was a skilful provocation by the authorities — the conspirators were arrested on 7 December 1935 and in 1936 their leaders were sentenced to long terms in prison.

Simultaneously, the world economy, having survived the crisis, grew. This also exerted a favourable influence on Estonia, and people's living standards rose; therefore, the future prospects were assessed quite optimistically: "We have sufficient reason to believe that the better future of our people lies still ahead. Until now, only the first steps have been taken, but the following years and decades will definitely bring us new and even greater victories." (Edit.)

FRANCESCO ORSI. Sex, death and perversion

The concept of perversion has traditionally been applied particularly to the sexual sphere, in order to condemn certain desires and certain practices as wrong or inappropriate because of their unnaturalness, as they are understood as a deviation from a given function of sexuality. In this article, I explore the question whether and how such a concept could be applied to another central dimension of our existence, namely our death and, in particular, whether it makes sense to talk of perverted attitudes towards (our own) death.

In the first section I present a fairly common account of what is a perverted attitude towards sex and explain how that account can be used to define a perverted attitude towards death. I come up with four suggestions (one based on belief in the afterlife and three secular ones, based respectively on the notion of death as meaningless, on Heidegger's concept of authenticity and on the evolutionary function of death).

In the second section, I explore potential connections between perversion in sex and perversion in death. I conclude that, outside the Catholic worldview, perverted attitudes to sex do not bring along perverted attitudes towards death, nor is there a connection the other way around. In fact, certain kinds of perverted attitudes towards death are even inimical to sexual perversion.

In the third section, I present a metaphysical and an ethical reason to doubt that we can and should talk of a function of death or sex. (Auth.)

Serial

HERBERT NORMANN. **Dancing into the unknown: Diary 1944–1961. Part XIV**

The diary of Herbert Normann, who worked in Estonia as a doctor and lecturer, reflects events related to his life and work, impressions about people. The text conveys the personal and social tensions caused by the communist regime of the Soviet Union. At that time, the publication of the diary would have brought about repressions. (Edit.)

AUTHORS

MARGE ALLANDI MA (1967), information specialist at the Parliament Information Centre of the National Library of Estonia

AMAR ANNUS PhD (1974), associate professor of Middle Eastern religious history at the University of Tartu

JÜRI ENGELBRECHT PhD (1939), emeritus professor of Tallinn University of Technology

TIIU ERNITS PhD (1955), part-time lecturer in cultural history of education at the Institute of Educational Sciences at Tallinn University, piano teacher at Tartu 2nd Music School

GERARD MANLEY HOPKINS (1844–1889), English poet

JAN KAUS (1971), Estonian writer, essayist and translator

TOOMAS KIHU PhD (1963), editor-in-chief of *Akadeemia*

MARIS KIRME PhD (1945), associate professor emeritus of Tallinn University

HEIKKI LEIS (1973), Estonian artist

FRANCESCO ORSI PhD (1980), senior research fellow in practical philosophy at the University of Tartu

---

TANTS TEADMATUSSE

Päevik
1944–1961

Herbert Normann

XIV

Algus 2018. aasta 6. numbris.

18. märts [1946] (esmaspäev). Esimene kateedrite-juhatajate koosolek uue dekaani A. Valdese juhatusel.

“Teile on silma paistnud, kolleegid,” tähendas V. koosolekut avades ja püsti tõustes, “et siin dekaani laua taga istus varem keegi teine, täna mina, kuid ma pole ise siia asunud, vaid mind on siia määratud, nimelt olen ma (ta luges ette vastava teada-
ande) nimetatud hariduse rahvakomissari otsusega 28. veebr. 1946 arstiteaduskonna dekaani kt-ks arvates 1. märtsist 1946, ja loodan, et meie koostöö kujuneb harmooniliseks, viljakaks ja sõbralikuks.[”]

Tegelik ülevõtmine toimus 9. ja 11. märtsil.

Temale vastas prodekaan prof. N. Veiderpass, avaldades samuti arvamist, et koostöö uue dekaaniga saab sõbralik, heatahtlik ja edasiviiv olema, ning soovis A. Valdesele tema tulevases tegevuses edu ja jõudu. Seejärel jätkus koosolek tõsise töökoosolekuna ettenähtud päevakorraga.

Valdes on dekaaniks ja administraatoriks loodud, kuid tema pedantsus toob kindlasti tulevikus pahandusi. Isiklikult hindan teda kõrgelt. Uus tööala näib temale pakkuvat täit rahuldust.

19. märts (teisipäev). Tartu Kaubastu kohvik T-8 (endine “Werner”). Ühe laua juures istub salkkond mees- ja naisüliõpilasi omavahelises vestluses.

– N.⁶⁴⁷ on tore mees!

– On vahva jah!

– Kõik on... täpne ja selge.

Nähtavasti oli jutt loengutest.

21. märts (neljapäev). Kes söövad talvel jäätist? — Uued inimesed. — Kes ostavad lilli? — Vanad inimesed, kes siia jäid. — Kas uued inimesed ei osta? — Ostavad küll, kuid ainult paberlille.

Sõidab mantlis voorimees. Poisikesed karjuvad: “Смотри, смотри, поп едет.”⁶⁴⁸ Üks seletab: see ei ole *popp*, vaid voorimees.

---

⁶⁴⁷S.t Herbert Normann.

⁶⁴⁸Vn k ‘vaata, vaata, papp sõidab’.

22. märts (reede). Vt. külgekleebitud leht.⁶⁴⁹

23. märts (laupäev). IV kursuse kaebab endiselt, et ettevalmistus diagnostikas on olnud neil möödunud aastal nõrk, nii et töö kliinikus teeb tõsiseid raskusi ja tekivad piinlikud situatsioonid prof. V. Vadi ees.

Üks rühm on käinud mõni aeg tagasi minu auditooriumi ukse taga kuulamas, kuidas mina loen diagnostikat.

Seda rääkis mulle üks IV kursuse üliõpilane, kes sooritas minu juures arvestuse arstiteaduse ajaloos. Samuti rääkis ta, et VI kursuse olla väga rahul polikliiniliste loengutega, ma andvat palju praktilisi, arsti tegeluseks vajalikke näpunäiteid.

25. märts (esmaspäev). Välisminister prof. H. Kruus on rääkinud, et kõrgemate koolide komitee on otsustanud tunnistada meie doktorikraadid ilma ümberhindamiseta nagu see varem oli otsustatud. Säärase otsuse tegemisele on oluliselt kaasa aidanud komitee esimees Sergei Vassiljevitš Kaftanov.⁶⁵⁰ Tunnistatakse kraadid, mis omandatud enne 21. juunit 1940. Teised tulevad taas kaitsta. Ka on Tartu Ülikool tunnistatud I järgu ülikooliks. Magistrid tulevad nõukogus kinnitada kandidaatideks.

30. märts (teisipäev).⁶⁵¹ Sain täna limiitramatu tööstuskaupadele 4000 rubla ulatuses, kehtivusega 1 aasta (kuni 31. III 1947). Aasta jooksul on õigus osta: 1) Пальто мужское или женское — 1 шт.; 2) Костюм мужской или женский — 1 шт.; 3) шерстя-

---

⁶⁴⁹Päevikusse on lisatud ajalehelõige: “Seadus NSVL Rahvakomissaride Nõukogu ümbermoodustamise kohta NSVL Ministrite Nõukogu ning liidu- ja autonoomsete vabariikide rahvakomissaride nõukogude ümbermoodustamise kohta liidu- ja autonoomsete vabariikide ministrite nõukogudeks”. — *Postimees*, nr 68, 22. III 1946, lk 1.

⁶⁵⁰Sergei Kaftanov (1905–1978), NSVL Rahvakomissaride Nõukogu juures asuva Üleliidulise Kõrgemate Koolide Komitee esimees 1937–1946, NSVLi kõrgema hariduse minister 1946–1951, NSVLi kultuuriministri I asetäitja 1953–1959, NSVL Ministrite Nõukogu juures asuva Raadio- ja Televisioonikomitee esimees 1959–1962, D. I. Mendelejevi nimelise Moskva Keemia-Tehnoloogiainstituudi rektor 1962–1973.

⁶⁵¹Selle kuupäevaga sissekirjutus oli päevikus paigutatud 29. ja 30. aprilli sissekande vahele.

ные ткани — 3,5 м; 4) Хлопчато-бум. и льняные ткани — 10 м; 5) Шелковые ткани — 5 м; 6) Обувь кожаная мужская — 1 пара; 7) Обувь кожаная дамская (? minu küsimusmärk) — 1 пара; 8) Обувь резиновая мужская или женская — 2 пары; 9) Белье мужское, женское, верхнее, нижнее — 3 пары.

Посуду-хозяйственные, культтовары, галантерея, меха и детские товары в пределах суммы лимита. В пределах суммы лимита заборной книжки предоставляется покупать любые товары, но не свыше указанного раньше количество. Книжка действительно до 31 марта 1947 года с правом использования лимита предыдущего квартала в последующих кварталах текущего года.⁶⁵²

1. aprill (esmaspäev). Kateedrite juhatajate informatsioonikoosolekul tegi dekaan A. Valdes teatavaks, et ka 1946. a. (täpsam aeg on veel teadmata) on ette nähtud teaduslik sessioon.⁶⁵³ Tema ettepanekul valiti arstiteaduse sektsiooni juhatajaks prof. G. Kingisepp, sekretäriks mina.

4. aprill (neljapäev). Täna levis teade, et rektor, õppeprorektor ja rida teisi isikuid on kiires korras kutsutud Tallinna, kuuldavasti akadeemia asjus.

7. aprill (pühapäev). Vt. juurde kleebitud leht (*Postimees*, nr. 82, 7. apr. 1946).⁶⁵⁴

---

⁶⁵²Vn k '1) Naiste või meeste palitu — 1 tk; 2) naiste või meeste ülikond/kostüüm — 1 tk; 3) villast kangast — 3,5 m; 4) puuvillast ja linast kangast — 10 m; 5) siidkangast — 5 m; 6) meeste nahkjalanõud — 1 paar; 7) naiste nahkjalanõud — 1 paar; 8) meeste või naiste kummijalanõud — 2 paari; 9) meestepesu, naistepesu, pealispesu, aluspesu — 3 paari. Majapidamisnõud, kultuurikaubad, pudukaubad, karusnahad, lastekaubad limiidisumma piires. Tšekiraamatu limiidisumma piires võimaldatakse osta igasugust kaupa, kuid mitte suuremal hulgal kui eespool näidatud. Raamat on kehtiv kuni 31. märtsini 1947. a. koos õigusega kasutada eelmise kvartali limiiti jooksva aasta järgmiste kvartalite jooksul.'

⁶⁵³Autori allmärkus: "Alus: TRÜ teadusliku ala prorektori K. Taevi kiri 29. märtsist 1946."

⁶⁵⁴Päevikusse on kleebitud ajalehelõige "Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrus nr. 255 5. aprillist 1946. a. Tallinn Eesti NSV Teaduste

Koosolekud toimusid ENSV Ülemnõukogu istungisaalis Toompeal ja mõnes kõrvalruumis.

9. aprill (teisipäev). Täna rääkis minule Dora Zagorje, et 6. kursus olevat väga rahul polikliiniku loengutes ja mitmed kahjatsevad, et pole korralikult käinud loengutel juba õppeaasta algusest peale. Leidvat, et ma andvat palju praktilisi näpunäiteid ja tegeликus elus vajalikke juhiseid.

Sama päeva *Postimehes* (vt. kleebitud leht) ilmus teade akadeemia presiidiumi valimise kohta.⁶⁵⁵

10. aprill (kolmapäev). Teaduslik seminar ülikooli õppejõududele (kat.-juhatajad, professorid ja dotsendid). Ettekanded:

1) Vau,⁶⁵⁶ "Lenini-Stalini õpetus Nõukogude patriotismist".

Nõukogude patriotism on rahvusvaheline.

Akadeemia põhikirja, struktuuri ja isikulise koosseisu kinnitamise kohta", ning üksikasjalik kirjeldus valitsuse istungist koos kutsutud külalislega: ETA. "Esimesed eesti akadeemikud". Vt *Postimees*, nr 82, 7. IV 1946, lk 1. Akadeemiasse valiti 14 akadeemikut ja 10 korrespondentliiget, arstiteadlastest akadeemikuiks Alma Tomingas, Nikolai Tomson ja Voldemar Vadi.

⁶⁵⁵Päevikusse on kleebitud ajalehelõige "Valiti Eesti NSV Teaduste Akadeemia Presiidium". — *Postimees*, nr 83, 9. IV 1946, lk 1. 6. aprillil toimunud akadeemia üldkogu esimesel koosolekul valiti presidendiks Hans Kruus, esimeseks asepresidendiks Juhan Vaabel ja teiseks asepresidendiks Aksel Kipper, akadeemik-sekretäriks Jüri Nuut. Osakondade juhatajatest valiti meditsiiniliste teaduste osakonna juhatajaks Voldemar Vadi. Ühtlasi saadeti tänu- ja tervitustelegramm "nõukogude rahva suurele juhile ja esimesele teadlasele" Jossif Stalinile, samuti Nikolai Karotammele, Arnold Veimerile ja Johannes Varesele.

⁶⁵⁶Elmar Vau (1903 – 1. X 1968 Tartu), lõpetas TÜ loomaarstiteaduskonna 1929, *dr. med. vet.* 1932, Järvamaa Üliõpilaskogu liige, seejärel ÜS Raimla liige. Vabatahtlik Vabadussõjas 1918–1919, töötas Eesti Maakarja Kasvatajate Seltsi juures ja Tori hobusekasvatuses, Järva-Jaani jaoskonna loomaarst 1929–1930; TÜ loomaarstiteaduskonna anatoomia kabineti nooremassistent 1930, histoloogia ja embrüoloogia instituudi vanemassistent 1932, prosektori kt ja prosektor 1932–1937, anatoomia, embrüoloogia, histoloogia ja võrdleva anatoomia dotsent 1937–1938, koduloomade anatoomia adjunktprofessor 1938–1940, professor ja kateedrijuhataja 1940–1944; Kaitseliidu Tartu maleva suurtükiväe-

2) F. Laja, "Sm. Stalini osa marksistlik-leninliku riigiteooria õpetuse edasiarendamises".

Kodanlikud riigid tulevad hävitada. Proletariaadi diktatuuri ei saa hävitada, see sureb ise välja, kui tema järgi pole enam tarvidust. See toimub siis, kui sotsialistlik maailm on muutunud kommunistlikuks.

3) Säre,⁶⁵⁷ "Nõukogude riigi tugevdamine Suure Isamaasõja ajajärgul".

Statistika. Vt. ka *Leninismi küsimusi*, lk 588, 605.

Lõpuks võttis sõna sm. Reiman, illustreerides proletariaadi diktatuuri iseenesest väljasuremist.

Samal päeval *Postimehes* nr. 84 prof. Kruusi kõne (vt. kleebitud leht).⁶⁵⁸

---

divisjoni veterinaarpealik; TRÜ veterinaariateaduskonna anatoomia kateedri juhataja ja professor 1944–1950; EPA anatoomiakateedri professor 1951–1968, veterinaariateaduskonna dekaan 1956–1961.

⁶⁵⁷Rudolf Säre (Säre; 1909 – 2. XII 1982 Tartu) lõpetas TÜ loomaarstiteaduskonna 1934, *dr. med. vet.* 1943 (veterinaariadoktor 1946). TÜ loomaarstiteaduskonna histoloogia ja embrüoloogia instituudi nooremassistent 1934–1935, vanemassistent 1935–1937, loomaarstiteaduskonna õpetatud sepp ja õppesepikoja juhataja 1938–1940 ja 1941–1944, loomakirurgia kateedri dotsent 1940–1941; TRÜ loomakirurgia ja sünnitusabi kateedri professor 1944–1946, dotsent 1946–1951; EPA loomakirurgia ja sünnitusabi kateedri dotsent 1951–1956, professor 1956–1980, konsultantprofessor 1980–1982.

⁶⁵⁸Päevikusse on kleebitud ajalehelõige: Prof. Hans Kruus, Eesti NSV Teaduste Akadeemia organiseerimise toimkonna esimees, "Eesti NSV Teaduste Akadeemia avamisel". — *Postimees*, nr 84, 10. IV 1946, lk 2. Hans Kruus kirjutab muu hulgas käskivast kohustusest "õige poliitilise pilguga avardatud ja ühtlasi teritatud nõukogude teadlikkusega mõista ja hinnata ümbritsevat elu, et leida õigesti siit tulenevaid ülesandeid ja teid nende lähendamiseks. See tähendab ühtlasi seda, et meie Akadeemialt ja üldse kõigilt teaduse aladel töötajailt tuleb nõuda veelgi kiiremat ja pingsamat tungimist marksismi-leninismi sügavustesse, et siit leida õigeid tähiseid oma uurimistöele".

12. aprill (reede). *Postimehes* kirjutas akadeemia kohta (vt. kleebitud leht).⁶⁵⁹

Nõukogus kinnitati 10 magistrit kandidaatideks.

Nõukogus kinnitati vastuhäälteta kandidaatideks magistrid: 1) Kleis, Richard; 2) Altoa, Villem; 3) Muuga, August;⁶⁶⁰ 4) Talts, Johannes,⁶⁶¹ 5) Taimre, Sinaida,⁶⁶²

---

⁶⁵⁹Vt ETA. "Eesti NSV Teaduste Akadeemias". — *Postimees*, nr 86, 12. IV 1946, lk 1. Artiklis antakse ülevaade akadeemia üldkogu esimesest sessioonist, mis lõppes 8. aprillil. Üldkogu kinnitas akadeemia presiidiumi põhimääruse, vaatas läbi osakondade ja instituutide põhimääruste projektid ning töötas välja juhendi teadustöö temaatiliste plaanide koostamiseks 1946.–1950. aastaks.

⁶⁶⁰August Muuga (Muga; 1902 – 7. XI 1992 Tartu) lõpetas TÜ põllumajandusteaduskonna agronoomia osakonna 1929, *mag. agr.* 1932 (põllumajanduskandidaat 1946), ÜS Raimla liige. TÜ loomakasvatuse kabineti assistent 1926–1929; Vahi põllutöökooli õpetaja 1927–1931, Põllutööministeeriumi maatulunduse büroo karjakasvatuse eriteadlane 1931–1940, Kõrgema Sõjakooli lektor 1934–1935 ja 1938–1939, Agronoomide Koja nõukogu liige 1935–1940; TÜ loomakasvatuse õppeülesandetahtja ja adjunkt- (erakorraline) professor 1940 ja 1941–1944, TRÜ loomakasvatuse kateedri juhataja ja dotsent 1940–1941 ning 1944–1947, veise- ja hobusekasvatuse kateedri juhataja ja dotsent 1947–1951, Raadi Põllumajanduse Katseinstituudi loomakasvatuse osakonna juhataja 1940–1941; Eesti Loomakasvatuse Instituudi söötmise ja söödatootmise sektori juhataja 1947–1952; EPA põllumajandusloomade söötmise kateedri juhataja ja dotsent 1951–1968, professor 1968–1976.

⁶⁶¹Johannes Talts (1902 – 25. VIII 1946 Tartu) lõpetas TÜ matemaatika-loodusteaduskonna botaanika erialal 1928, *mag. bot.* 1928 (bioloogiakandidaat 1946). TÜ taimefüsioloogia laboratooriumi nooremassistent 1926–1928, taimemorfoloogia-süsteematika laboratooriumi vanemassistent 1929–1931; Tartu juudi eragümnaasiumi õpetaja 1931–1932, Tallinna Õpetajate Seminari looduslooõpetaja 1932–1937, Haridusministeeriumi kooliosakonna nõunik 1937–1940, Tapa keskkooli direktor 1940–1941, Tallinna Pedagoogilise Muuseumi juhataja 1941–1942, Tallinna Tehnikumi õpetaja 1942–1944, Kehtna Aiandusinstituudi õpetaja 1943–1944; TRÜ taimesüsteematika ja geobotaanika kateedri dotsent 1944, taimefüsioloogia kateedri juhataja 1945–1946.

⁶⁶²Sinaida Taimre (Jefimov; 1898 – 13. IX 1981 Tallinn) lõpetas TÜ matemaatika-loodusteaduskonna botaanika erialal 1930, *mag. sc.*

- 6) Kangro, Gunnar;⁶⁶³ 7) Adams, Valmar; 8) Vassar, Artur;
9) Schmiedehelm, Marta⁶⁶⁴ ja 10) Käosaar, Juhan.⁶⁶⁵

nat. 1933 (hiljem bioloogiakandidaat). TÜ botaanika instituudi ajutine abijõud 1928–1929, botaanika instituudi taimefüsioloogia laboratooriumi nooremassistent 1929–1937, vanemassistent 1938–1940, assistent 1941–1944; TRÜ taimefüsioloogia kateedri vanemõpetaja 1945–1948, geneetika ja darvinismi kateedri vanemõpetaja 1949; EPA fütopatoloogia ja taimefüsioloogia kateedri vanemõpetaja 1951–1956.

⁶⁶³Gunnar Kangro (1913 – 25. XII 1975 Tartu) lõpetas TÜ matemaatika-loodusteaduskonna matemaatika erialal 1935, *mag. sc. math.* 1938 (füüsika-matemaatikakandidaat 1946), füüsika-matemaatikadoktor 1947, ENSV TA korrespondentliige 1961. Tallinna Tehnikaülikooli matemaatika ja mehaanika laboratooriumi assistent 1936–1939 ja 1941; mobiliseerituna Punaarmees 1941–1942, ENSV Rahvakomissaride Nõukogu teaduslik stipendiaat Tšeljabinski Mehhaniseerimisinstituudis ja Moskva Ülikoolis 1942–1944; TÜ matemaatika kateedri dotsent 1944, matemaatilise analüüsi kateedri dotsent 1945–1951, professor 1951–1975, geomeetria kateedri juhataja 1952–1959, matemaatilise analüüsi kateedri juhataja 1959–1975, füüsika-matemaatikateaduskonna dekaan 1947–1948, matemaatika-loodusteaduskonna prodekaan 1948–1950.

⁶⁶⁴Marta Schmiedehelm (1896 – 26. VI 1981 Tallinn) õppis Kõrgematel Naiskursustel Petrogradis vene ja slaavi filoloogiat 1914–1917, Petrogradi Ülikoolis arheoloogiat ja klassikalisi keeli 1917–1921, lõpetas TÜ filosoofiateaduskonna 1923, *mag. phil.* 1923 (ajalookandidaat 1946), *dr. phil.* 1944, ajaloodoktor 1956, ENÜS Ahava liige. Kooliõpetaja Petrogradis 1918–1920, Vene Ainelise Kultuuri Ajaloo Akadeemia töötaja 1920–1921; TÜ arheoloogiakabineti konservaatori kt ja konservaator-assistendi kt 1924–1944; *Ajaloolise Ajakirja* toimetuse liige a-st 1930; TRÜ arheoloogia kateedri assistent 1944–1947, ENSV TA Ajaloo Instituudi arheoloogia sektori vanemteadur 1947–1977, konsultant 1977–1981; Õpetatud Eesti Seltsi sekretär 1930–1935.

⁶⁶⁵Juhan Käosaar (Johann K.; 1909 – 7. III 1986 Kääriku) lõpetas TÜ filosoofiateaduskonna rahvaluule erialal 1937, *mag. phil.* 1937 (filoloogikandidaat 1946), ÜS Veljesto liige. Hugo Treffneri Gümnaasiumi eesti keele ja kirjanduse õpetaja Tartus 1937–1940, Tartu Õpetajate Seminari soome keele õpetaja 1939–1940, Tartu 1. keskkooli õppealajuhataja 1940–1941, Saksa vang Tartu koonduslaagris kolm kuud aastavahetusel 1941–1942, gümnaasiumiõpetaja Rakveres 1942–1944; põgenes 1944. aastal Soome, Helsingi Ülikooli eesti keele lektor ja Soo-

13. aprill (laupäev). Prof. Kruusi kirjutis “Sirbis ja Vasar’is” akadeemia kohta.⁶⁶⁶ Ka teine kirjutis (vt. kleebitud lehed).⁶⁶⁷

14. aprill (puhkepäev). Palmipuudepüha. Kodulinna puhastuspühapäevak.

On varutud transporti ja tööriistu. Võtsid osa kõik Tartu töötajad ja õppiv noorsugu. Puhastati tänavad, pargid, väljakud ja majade ümbrused. Lõbus oli vaadata noori, kes lõbusalt liikusid aktsioonile (eriti tütarlapsed), lauldes: “Tõstame luuad ja teeme puhtust.” Kahjuks läks ilm hiljem vihmale.

Vt. ka *Postimees* 14. aprillist (Kõrgema Hariduse Ministeerium).⁶⁶⁸

15. aprill (esmaspäev). Kateedrijuhatajate informatsioonikoosolekul tegi dekaan A. Valdes teatavaks, et ENSV haridusministri käskkirjaga 28. märtsist 1946 on kinnitatud TRÜ farmatseutilise keemia kateedri juhataja ajutiseks kt-ks *dr. pharm.* August Siim, kuni 1. augustini 1946. a.

Ühtlasi tuleb tal pidada loenguid ja praktilisi töid “Farmatseutlises keemias”.

Alus: rektori käskkiri 10. apr. 1946. a. nr. 46 § 1.

---

me Kirjanduse Seltsi teadur 1944–1945; pöördus Eestisse tagasi 1945; TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri dotsent 1945–1958, ühtlasi ENSV TA Kirjandusmuuseumi teadur 1945–1948 ning Tartu Õpetajate Seminari (Tartu Õpetajate Instituudi) eesti keele ja kirjanduse kateedri juhataja 1947–1953; ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi teadur 1961–1969.

⁶⁶⁶Päevikusse on lisatud ajalehelõige: Hans Kruus, Eesti NSV Teaduste Akadeemia president, “Eesti NSV Teaduste Akadeemia sünnipäeval”. — *Sirp ja Vasar*, nr 15, 13. IV 1946, lk 3.

⁶⁶⁷Vt “ENSV Teaduste Akadeemia alustas tegevust”. — *Sirp ja Vasar*, nr 15, 13. IV 1946, lk 3.

⁶⁶⁸Päevikusse on kleebitud ajalehelõige, millel kaks seadlust: “NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus Kõrgemate Koolide Komitee ümberkujumdamise kohta liiduvabariiklikuks NSVL Kõrgema Hariduse Ministeeriumiks” ning “NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus sm. S. F. Kaftanovi nimetamise kohta NSVL kõrgema hariduse ministriks” [mõlemad 10. IV 1946]. — *Postimees*, nr 88, 14. IV 1946, lk 1.

Tervitas koosoleku nimel uut kateedrijuhatajat, kelle peale pandi ka eksamineerimine.

16. aprill (teisipäev). Juba 10 päeva lühikeste vaheaegadega pole elektrit. Õhtune töö seisab täiesti. Räägitakse, et rong olla viidud remonti Leningradi või Moskva. Seda olla rääkinud Ulila mehed, kes suuri kaste (rohkearvulisi) transportinud jaama. Teise jutu järgi on fašistid ühe turbiini läbi lasknud.

Täna kell 5 p. l. toimus Vadi korteris ajalooline koosolek. Akadeemia meditsiinisektsiooni avanõupidamine, millest võtsid osa peale sektsiooni juhataja V. Vadi veel Alma Tomingas ja Tomson ning referendina A. Kipper. Vadi on ikka veel haiglane, kuid heas meeleolus. Lähemad andmed koosoleku kohta mul puuduvad.

Sama päeva "Postimees" (vt. kleebitud leht).⁶⁶⁹

18. aprill (neljapäev). Moskvast V. Beresini⁶⁷⁰ toimetusel iga kahe nädala tagant ilmuv ajakiri "Новое время", mis valgustab NSVL ja välisriikide välispoliitikat ja rahvusvahelise elu aktuaalseid sündmusi ja ilmub vene, inglise, prantsuse ja saksa keeles, toob oma numbris 1. aprillist 1946 pealkirja all "Привычка — вторая натура"⁶⁷¹ (nr. 7, lk. 19) kirjutiste hulgas rahvusvahelisest elust järjekordse artikli välismaa laimu üle N. Liidu kohta. Artiklis on öeldud: "[---]."⁶⁷²

---

⁶⁶⁹Päevikusse on kleebitud ajalehelõige: "NSV Liidu Ministrite Nõukogu". — *Postimees*, nr 89, 16. IV 1946, lk 1–2. Selles on toodud nimestik 305 kõrgema õppeasutuse kohta, mis antakse NSVLi Kõrgema Hariduse Ministeeriumi otsejuhtimise alla, nende hulgas Tartu Riiklik Ülikool ja Tallinna Polütehniline Instituut. Kõrgemad õppeasutused, mis valmistasid ette isikkoosseisu ainult kindlatele ministeeriumidele ja ametkondadele, jäeti viimaste alluvusse.

⁶⁷⁰Isikuandmed teadmata.

⁶⁷¹Vn k 'harjumus on inimese teine loomus'.

⁶⁷²Päevikus järgneb mitmeleheküljeline venekeelne ümberkirjutus artiklist. Artikli objektiks on James Joseph Maloney (1901–1982), Austraalia saadik Nõukogude Liidus 1943. a novembrist kuni 1946. a veebruarini, kes ühel banketil Uus-Lõuna-Walesi osariigis olevat kõnelelenud väljamõeldisi ning eelmisel aastal Austraalias teatanud, et Nõukogude Liidus on klassidesse jagunemine suurem kui Tsaari-Venemaal. Nüüd võrrelnud diplomaat Nõukogude Liitu hitlerliku Saksamaaga,

Täna andsin sisehaiguste polikliiniku loengul oma kuulajatele ülevaate tänapäeva tõekspidamistest ülipinguse probleemis praktilis-polikliinilisest seisukohast. Peale loengu tähendas minule üks kuulajaist (A. Ruus)⁶⁷³, et kõigist loengutest on temale andnud elulist kõige enam sisehaiguste polikliinik. Dr. Grozdov aga tähendas: “Великолепный обзор и для меня.”⁶⁷⁴

19. aprill (reede). Suur Reede. Loeng sisehaiguste propedeutikas, ATEK'i istung, ülikooli nõukogu koosolek. Atesteeriti vastuhäältest ümber magistrid kandidaatideks: 1) Elviine Piiper,⁶⁷⁵ 2) Hermann Michelson;⁶⁷⁶

---

tundnud kahjurõõmu, et toiduainete normid on Nõukogude Liidus väiksemad kui Austraalias ning teatanud, et nõukogude töölisele ei maksta toetust majandussurutise (depressiooni) ajal, millist olukorda artikli väitel NSVLis üldse ei olegi. Jne.

⁶⁷³Angelika Ruus (1910 – 1. X 1982 Tallinn), õppis TÜ loomaarstiteaduskonnas 1929–1931, arstiteaduskonnas 1931–1948, lõpetades selle. Tartu vabariikliku psühhoneuroloogiahaigla arsti kt 1945–1946, Tartu polikliiniku jaoskonnaarsti kt 1946–1949, Märjamaa jaoskonnaarst 1949–1951, Võru rajooni tuberkuloosidisperseri arst a-st 1951, arst Tallinnas 1982.

⁶⁷⁴Vn k ‘suurepärase ülevaade ka minu jaoks’.

⁶⁷⁵Elviine Piiper (Õunapuu; Elvine P.; 1887 – 8. I 1978 Tartu) lõpetas TÜ matemaatika-loodusteaduskonna zoologia erialal 1928, *mag. zool.* 1930 (bioloogiakandidaat 1946); kooliõpetaja Tartus; TRÜ üldbioloogia laboratooriumi assistent 1941–1944, üldbioloogia (geneetika ja darvinismi) kateedri assistent 1944–1958.

⁶⁷⁶Hermann Michelson (Mihkelson; 1910 – 11. IX 1971 Saku) lõpetas TÜ arstiteaduskonna rohuteaduse osakonna 1935, *mag. pharm.* 1937 (farmaatsiakandidaat 1946), farmaatsiadoktor 1946, korp! Fraternitas Livienise liige. TÜ farmakognosia instituudi assistent 1935–1940, galeenilise farmaatsia ja apteegi retseptuuri kateedri assistent 1940–1946, vanemõpetaja 1946–1948, farmatseutilise keemia kateedri juhataja kt 1948–1949, galeenilise farmaatsia ja farmatseutilise keemia kateedri dotsent 1949–1950; ENSV TA Põllumajanduse Instituudi Tartu filiaali mullalabori nooremteadur 1950, vanemteadur 1950–1952, Taimekasvatuse Instituudi vanemteadur ja keemialabori juhataja 1952–1956, Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse Teadusliku Uurimise Instituudi keemia kesklabori juhataja Sakus 1956–1971.

3) Anatoli Mitt;⁶⁷⁷ 4) Gleb Bichele;⁶⁷⁸ 5) Hugo Sutter;⁶⁷⁹ 6) Eduard Laugaste;⁶⁸⁰ 7) Julius Madisson⁶⁸¹ ja 8) Erna Ariste⁶⁸². Kõik uued

---

⁶⁷⁷Anatoli Mitt (1909 – 15. V 1980 Tartu) lõpetas TÜ matemaatika-loodusteaduskonna füüsika osakonna 1932, *mag. sc. math.* 1938 (hiljem füüsika-matemaatikakandidaat). Hugo Treffneri Gümnaasiumi (Tartu 4. keskkool 1940–1941) füüsikaõpetaja 1929–1941; TÜ füüsika kateedri assistent 1941; raudteelane Tartus 1943–1944; TRÜ haldusprorektori abi varustusosalal 1944–1945, füüsika kateedri dotsent 1945–1969, üld- ja eksperimentaalfüüsika kateedri juhataja 1945–1958, üldfüüsika kateedri juhataja 1958–1960, matemaatika-loodusteaduskonna dekaan 1951–1961, füüsika-matemaatikateaduskonna dekaan 1961–1967, füüsika-keemiateaduskonna dekaan 1967–1969, TRÜ ettevalmistusosakonna juhataja 1970–1974, aeroionisatsiooni ja elektroaerosoolide laboratooriumi vaneminsener 1974–1980.

⁶⁷⁸Gleb Bichele (Bihele; 1909 – 28. XII 2004 Tartu) lõpetas TÜ matemaatika-loodusteaduskonna füüsika osakonna 1932, *mag. sc. math.* 1936 (füüsika-matemaatikakandidaat 1946). Kreenholmi manufaktuuri arveametnik 1934–1940 ja 1941, Narva 2. gümnaasiumi õpetaja 1938–1941; TRÜ teoreetilise mehaanika kateedri assistent 1944–1946, dotsent 1946–1952; ENSV TA Füüsika, Matemaatika ja Mehaanika Instituudi matemaatika ja mehaanika sektori vanemteadur 1948–1951, EPA mehaanika kateedri dotsent 1952–1973, kateedri juhataja 1953–1973, põllumajanduse mehhaniseerimise teaduskonna dekaan 1957–1963.

⁶⁷⁹Hugo Sutter (1909 – 14. II 1974 Tartu) lõpetas TÜ põllumajandusteaduskonna agronoomina 1934, *mag. agr.* 1937 (põllumajanduskandidaat 1946), ÜS Liivika liige. TÜ taimekasvatuse kabineti nooremassistent 1934–1939 ja vanemassistent 1939–1940, ühtlasi õppeülesande täitja sordiaretuse alal, taimekasvatuse kateedri vanemõpetaja 1941, taimekasvatuse instituudi vanemassistent 1941–1944; TRÜ taimekasvatuse kateedri dotsent 1944, kateedri juhataja ja dotsent 1945–1951, põllumajandusteaduskonna prodekaan 1947–1949; EPA taimekasvatuse kateedri juhataja ja dotsent 1951–1973, agronoomiateaduskonna dekaan 1953–1960.

⁶⁸⁰Eduard Laugaste (Treu; 1909 – 30. VIII 1994 Tartu) lõpetas TÜ filosoofiateaduskonna 1936, *mag. phil.* 1937 (filoloogiakandidaat 1946), filoloogiadoktor 1970, ÜS Veljesto liige. Eesti Noorsoo Karskusliidu peasekretär 1930–1936, Eesti Kirjanduse Seltsi abijõud rahvalaulude antoloogia koostamisel 1936–1937, Tõrva ühiskooli gümnaasiumi õpetaja 1937, Tartu reaalgümnaasiumi (Tartu 1. gümnaasiumi ja Tartu Tehni-

kandidaadid on ülikooli õppejõud. Laugaste “Ööbiku laulu”⁶⁸³ kohta oli retsensioonis öeldud (Taev, Moora, Ariste), et see on küll kirjutatud prof. Walter Andersoni⁶⁸⁴ nõudel tema poolt ra-

---

kumi) eesti keele ja kirjanduse õpetaja 1938–1940, Tartu kommerts-gümnaasiumi (6. keskkooli) direktor 1940–1941, Elva algkooli õpetaja 1942–1943, Eesti Rahva Muuseumi vanemassistent 1943–1944; TRÜ rahvaluule kateedri juhataja ja dotsent 1944–1947, eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri dotsent 1946–1973, professor 1973–1991, ajaloo-keeleteaduskonna prodekaan 1949–1950, dekaan 1951–1954 ja 1967–1971; ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluule sektori juhataja 1947–1952, vanemteadur-konsultant 1971–1975.

⁶⁸¹Julius Madisson (Madison; 1898 – 10. VI 1969 Tartu) õp-
pis TÜ ajaloo-keeleteaduskonnas 1917–1918 ja filosoofiateaduskon-
nas 1919–1925, lõpetades selle, *mag. phil.* 1925 (ajalookandidaat
1946). Valga poeglase gümnaasiumi ajalooõpetaja 1919–1921, Tartu
õhtugümnaasiumi ajaloo-, majandusteaduse ja filosoofiaõpetaja 1921–
1944; luges TÛs ajaloo õpetamise metoodika kursust 1940–1941; Tartu
5. keskkooli õpetaja 1941–1944; TRÜ üldajaloo kateedri dotsent (kutse
1947) 1944–1969, kateedri juhataja 1945–1951, ajaloo-keeleteaduskon-
na seminariraamatukogu juhataja 1944–1954.

⁶⁸²Erna Ariste (Potsepp; Erna-Alvi(i)ne A.; 1904 – 1. I 2000 Tallinn)
lõpetas TÜ filosoofiateaduskonna rahvaluule, arheoloogia ja etnograa-
fia alal 1931, *mag. phil.* 1931 (hiljem filoloogiakandidaat). Eesti Rah-
valuule Arhiivi töötaja; TÜ arheoloogia kabineti abijõud 1930–1937,
ülemääraline abiõppejõud 1937–1939, arheoloogia instituudi assistent
1939–1940 ja 1942–1944; TRÜ arheoloogia kateedri assistent 1941 ja
1944–1949.

⁶⁸³Vt ka Eduard Laugaste, “Ööbiku laul”. — *Vanavara vallast*. (Õpe-
tatud Eesti Seltsi kirjad 1.) Tartu: Õpetatud Eesti Selts, 1932, lk 121–
152.

⁶⁸⁴Walter Anderson (1885 – 23. VIII 1962 Kiel) lõpetas Kaasani
Ülikooli filoloogiateaduskonna klassikalise filoloogia alal 1909, *cand.*
phil. 1909, *dr. phil.* 1918 (Kaasani Ülikool). KÜ eradotsent ja itaalia
keele lektor 1912–1918 ning Lääne-Euroopa kirjandusloo erakorraline
professor 1918, Minski Pedagoogilise Instituudi professor 1918–1919;
TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule professor 1920–1939; Eesti Rahvaluu-
le Arhiivi kolleegiumi esimees 1927–1939, Akadeemilise Rahvaluule
Seltsi esimees 1935–1939; asus 1939. a ümber Saksamaale, Königsber-
gi Ülikooli professor 1940–1945, Kieli Ülikooli külalisprofessor 1945–
1953 ja emeriitprofessor a-ni 1962, hukkus liiklusõnnetuses.

kendamist leidnud kivinenud, paendumata Soome meetodi kohaselt, kuid Laugaste on siis leidnud võimalust põimida oma töösse ka ühiskondlikke sugemeid. Bichele töö käsitas rakettlennuki probleemi,⁶⁸⁵ Erna Ariste oma seni vähe uuritud laste salakeelt.

21. aprill (pühapäev). Dekaaani otsusega olen määratud auhinna-töö "Malaaria esinemine Eesti NSV-s viimase kümne aasta jooksul (Malaaria küsimus Eesti NSV-s)" retsensioonikomisjoni liikmeks. Töö on kirjutatud nakkushaiguste kateedri juures prof. F. Lepp'a juures, kes on komisjoni kokkukutsujaks. Kolmandaks komisjoni liikmeks on dotsendi kt. K. Kõrge. Töö on esitatud märgusõna all "Kihulane", rahuldab iseseisvale teaduslikule tööle esitatud nõuded ja väärib I auhinda ning avaldamist trükis. Töö autoriks on minu teada H. Pihl, sanitaar-epidemioloogiajaama juhataja, kes ka mind konsulteeris literatuuri asjus.⁶⁸⁶ Auhinnad kuulutatakse välja 1. mail.

22. aprill (esmaspäev). Jalutades Vana-Jaani kalmistu üksilduses ja vaikuses ning nautides varakevadist päikesepaistet, nägin esimese liblikana käesoleval aastal leinaliblikat (*Vanessa antiopa L.*) oma ilusate sametpruunide tiibadega ja valkja laia servisevöödi-ga, mille ees olid selgesti näha iseloomulised sinised tähnid. See varane kevadine külaline sobis nii hästi kalmistu üksinduse ja vaikusega...

24. aprill (kolmapäev). Ilus päiksepaisteline kevadine päev, kuid õhk veel jahe. Maarja ja Jaani kalmistul siin-seal mulluste kol-tunud lehtede vahel tungivad päikesele vastu esimese kevadise tervitusena tagasihoidlikud sinilillede õied, mõnel kalmukünkal piiluvad avarusse üksikud rohelised lehekeseid nagu tahtes veen-duda, kas päike tõesti juba soojendab. Puud ja põõsad on punga-des, kusagil okstes väljendavad oma kevadrõõmu kõlava laulu-

---

⁶⁸⁵Vt Глеб Бихеле, "Проблема полета ракеты = Rakettlennu probleem". Tartu, 1936. 73 l. (Käsikiri TÜ raamatukogus.)

⁶⁸⁶Vt Hindrik Pihl, "Malaaria esinemine Eesti NSV-s viimase kümne aasta jooksul: (malaaria küsimus Eesti NSV-s)". Tartu Riiklik Ülikool, arstiteaduskond. Tartu, 1946. III, 56 l. (Käsikiri TÜ raamatukogus.)

ga metsvint (*Fringilla coelebs*) ja sootihane (*Parus palustris palustris* L.).

Puukännu otsas istub leinaliblikas, juba teine, keda sel kevadel näinud. Kas kuulutab ta leina, kas ennustab veel muret ja kurbust lisaks niigi murelikule elule?

Ta liigutab laisalt tiibu, võimaldades vaadata oma kevadist ilu, läheduses aga lendleb väike koerliblikas (*Vanessa urticae* L.), tehes tiirusid ümber puutüve. Vähe eemal põõsaste vahel mänglevad õhuliselt kergelt kollased lapsuliblikad (*Gonepteryx rhamni* L.). . . Kogu loodus näib rõõmu tundvat puhkevast kevadest. . .

Täna külastas mind dr. Üpruse saatel Moskvas asuva Nõukogude Liidu Meditsiiniliste Teaduste Akadeemia tervishoiu ja arstiteaduse ajaloo instituudi prof. A. O. Edelstein,⁶⁸⁷ tehes ettepaneku koostada instituudi (Институт здравоохранения и истории медицины Академии медицинских наук СССР) väljaande “История медицины народов России и СССР”⁶⁸⁸ tarvis umbes 300-leheküljelise ülevaate Eesti arstiteaduse ajaloost. Teos on kavatsatud 15-köiteline ja selles on ette nähtud ka Baltimaade arstiteaduse ajalugu. Esialgu on nõuetav plaan, töö ise peaks valmima lähima paari aasta vältel. Lähemad kavad on väljatöötamisel. Teose ettevalmistamine trükki kuulub 1946.–50. a. viisaastakusse.

25. aprill (neljapäev). Tartu Tuletõrje brigaadi staapi saabus teade, et ENSV siseministri kindralmajor Resevi⁶⁸⁹ käskkirjaga

---

⁶⁸⁷Võimalik, et kõne all on Akim Oskari p Edelštein (1897–1967), Moskva I Meditsiiniinstituudi psühhiaatrikliiniku assistent, dotsent ja professor 1930–1950 (vallandati), seejärel Molotovi (Permi) Meditsiiniinstituudi psühhiaatriakateedri juhataja 1951–1958, arstiteaduse ajaloolane.

⁶⁸⁸Teos pealkirjaga “Venemaa ja NSVLi rahvaste arstiteaduse ajalugu” jäi ilmunuta.

⁶⁸⁹Aleksander Resev (1905 – 24. X 1970 Tallinn) õppis NSV Liidu Siseministeeriumi Juhtiva Kaadri Kõrgemas Koolis Moskvas 1952–1953. EKP Tallinna komitee liige a-st 1923, mõisteti nn 149 protsessil 1924. a novembris 15 aastaks sunnitööle, vabanes 1938. a amnestiaga, Eesti sõjaväes 1938–1940, üks Eesti Vabariigi hävitamise kohalikke juhte, Töolisühingute Keskliidu sekretär 1940. a juunis, nn juulivoliko-

17. aprillist 1946 on avaldatud Nõukogude tuletõrje 28. aastapäeva puhul tänu "eduka tulekaitselise töö kindlustamise eest Vabariigis" Tartu brigaadis minule kui ühingu esimehele, brigadi pealikule Julius Roole⁶⁹⁰ ja brigaadi pealiku asetäitjale Felix Saarsenile, peale selle veel mõnele teisele nooremale pealikule. Mõned pealikud ja tõrjujad autasustati rahaliste preemiatega.

26. aprill (reede). Nõukogu koosolekul otsustati rektori ettepanekul käesoleva aasta teaduslik sessioon edasi lükata sügiseni, kuna seda tahetakse siduda ülikooli aastapäevaga. Millisele tähtpäevale see kindlaks määratakse, on veel teadmata.

Atesteeriti ümber, vastuhäälteta, vastavate teadusalade kandidaatideks magistrid 1) Harald Keres;⁶⁹¹

---

gu liige, EK(b)P Tallinna komitee sekretär 1940. a juulis, EK(b)P KK organiseerimis- ja instrueerimisosakonna juhataja 1940–1944, NSVLI tagalas 1941–1944, ENSV siseasjade rahvakomissar 20. V 1944 – 1946, siseminister 1946 – 27. II 1951, kindralmajor 1945, üks kohalikke 1949. a märtsiküüditamise juhte, NSV Liidu Siseministeeriumi Kostroma oblastivalitsuse ülema asetäitja 1951, Eesti NSV Siseministeeriumi Tallinna Miilitsavalitsuse ülem 1953–1954, ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe vastuvõtuosakonna juhataja 1954–1959, EK(b)P KK liige 1941–1951.

⁶⁹⁰Julius Roo (Rosenfeldt; Juulius R.; 1887 – 11. VIII 1952 Tartu) lõpetas Strelitzi Tehnikumi ehitusinsenerina 1926, ÜS Concordia liige. Esimese maailmasõja ajal Gruusia sõjatee komandant ning seejärel tegev rippraudtee ehitusel Kaukaasia rindel Trabzoni ja Erzurumi piirkonnas 1914–1918, ehitusinsener Armeenias ja Gruusias elektrijõujaamade ehitusel 1919–1920, Eesti esindaja Gruusia Vabariigi juures 1920; Maanteede ja Sisemiste Veeteede Valitsuse Järva jaoskonna juhataja-tehnik 1920–1923, Tartu maavalitsuse töödejuhataja ja projekterija-insener ning kultuuritehnika insener 1926–1934, Tartu linnanõunik ning ehitus- ja majandusosakonna juhataja 1934–1939, Teedeministeeriumi raudteede talituse ametnik 1939–1940, Teedeministeeriumi ehitusosakonna ametnik 1940, Tartu Vabatahtliku Tuletõrjeühingu adjutant 1936–1937, Tartu Tuletõrje brigaadi pealik 1937–1940 ja 1944–1948, Kaitseliidu Tartu maleva insener.

⁶⁹¹Harald Keres (1912 – 26. VI 2010 Tartu) lõpetas TÜ matemaatika-loodusteaduskonna matemaatika osakonna 1936, *mag. sc. math.* 1938 (füüsika-matemaatikakandidaat 1946), *dr. phil. nat.* 1942, füü-

2) Alma Ruubel;⁶⁹² 3) Hans Sossi; 4) August Kaalep;⁶⁹³ 5) Paula Koppel; 6) Kallista Kann;⁶⁹⁴ 7) Voldemar Vaga; 8) Hillar Randalu

sika-matemaatikadoktor 1947, ENSV TA akadeemik 1961, ÜS Liivika liige. TÜ tähetorni assistent 1936–1938, noorem abijõud matemaatika alal 1938–1940 ja 1941–1944, rakendusmatemaatika kateedri dotsendi kt 1940–1941, Saksa sõjaväes 1944–1945, pöördus 1945. a Saksamaalt tagasi Eestisse; TRÜ matemaatilise analüüsi kateedri vanemõpetaja 1945–1946, dotsendi kt 1946–1949, teoreetilise füüsika kateedri juhataja 1949–1958 ja professor a-st 1954, TRÜ teadusprorektor 1958–1960, ENSV TA Füüsika, Matemaatika ja Mehaanika Instituudi teadussekretär 1947–1950, Füüsika ja Astronoomia Instituudi observatooriumi juhataja 1950–1955, FAI vanemteadur 1955–1960, teoreetilise füüsika ja matemaatika sektori juhataja 1960–1973, Füüsika Instituudi teoreetilise füüsika labori (sektori) juhataja 1973–1989.

⁶⁹²Alma Ruubel (1899 – 21. I 1990 Tartu) lõpetas TÜ matemaatika-loodusteaduskonna matemaatika osakonna 1932, *mag. sc. math.* 1936 (füüsika-matemaatikakandidaat 1946), ENÜSi liige. Pärnu kaubanduskooli õpetaja 1919–1920, Viljandi tütarlastegümnaasiumi õpetaja 1922–1926; TÜ matemaatika instituudi ajutine abijõud 1929–1935, nooremassistent 1935–1944, vanemassistent 1936–1940 ja 1941–1944; TRÜ matemaatika kateedri vanemõpetaja 1941 ja 1944–1945, teoreetilise mehaanika kateedri vanemõpetaja 1945–1946, dotsent 1946–1951, geomeeria kateedri dotsent 1951–1955, kateedri juhataja 1951–1952, TRÜ aspirantuuri juhataja 1951–1952, matemaatika-loodusteaduskonna prodekaan ja dekaan 1950; EPA kujutava geomeetria ja graafika kateedri juhataja 1952–1955, matemaatika kateedri dotsent 1955–1968, seejärel õppeülesandetäitja a-ni 1973, kateedri juhataja 1952–1955.

⁶⁹³August Kaalep (Augustin Kalep; 1891 – 8. X 1981 Tartu) lõpetas TÜ matemaatika-loodusteaduskonna keemia osakonna 1927, *mag. chem.* 1928 (keemiakandidaat 1946), ÜS Liivika liige. Võttis osa Esimisest maailmasõjast 1914–1918 ja Vabadussõjast 1918–1920, alamkapten 1920; Tartu kommerts-gümnaasiumi matemaatika, kaubandusliku aritmeetika ja keemia õpetaja 1920–1929, Tartumaa koolinõunik 1929–1942, talupidaja Ropka vallas 1942–1944; TRÜ orgaanilise keemia kateedri assistent 1944, vanemõpetaja 1944–1952; EPA õppejõud a-st 1952.

⁶⁹⁴Kallista Kann (1895 – 25. III 1983 Tallinn) õppis Harkivi kõrgeimatel naiskursustel 1916–1918, lõpetas TÜ filosoofiateaduskonna romaani keelte alal 1932, *mag. phil.* 1937 (filoloogikandidaat 1946). Võõrkeelte õpetaja Ukrainas, Voroneži kubermangus ja Gruusias 1914–

ja 9) Paul Vihalem⁶⁹⁵. Päevakorrast langesid ära Natalie Rägo, Edgar Talvik ja Johannes Mäll, kuna nende kohta on saabunud kinnitamine dotsentideks Moskvast.

Ühte valimiskomisjoni valiti G. Kingisepp'a ettepanekul Haldre, mina ja dots. H. Sutter (agr.). Peale selle töötasid veel 2 komisjoni.

Pihli auhinna tööd tekitas komisjonis elavaid vaieldusi, kuna dekaan A. Valdes leidis ta vaid teise auhinna väärilise olevat, ei olevat teemale kirjutatud, palju laiem. Lepp: tema laiendanud teema, selgus, et kõike materjale ei olnud võimalik leida, mis oleks vastanud teemale. Veiderpass: kateedri juhataja peab oma materjali ulatust teadma ja arhiive tundma, kui annab teema. Lepp: töös on küllalt andmeid, mis vastavad teemale.

Elavalt võtsid Valdese põhjustatud vaieldustest osa ka teiste teaduskondade liikmed. Lõpuks hääletamisel sai Pihl poolt 27, vastu 16 häält, seega poolt alla nõuetava poole nõukogu koosseisu (33). Siiski arvas rektor, et töö on tunnustatud I auhinna vääriliseks.

1925; Prantsuse Teadusliku Instituudi sekretär Tartus 1927–1935, Tallinna Prantsuse Lütseumi prantsuse ja saksa keele õpetaja 1936–1944, Tallinna 4. keskkooli direktor 1944–1945; TRÜ Lääne-Euroopa rahvas- te filoloogia kateedri vanemõpetaja 1945–1949, Lääne-Euroopa keelte kateedri juhataja ja dotsent 1950–1952, võõrkeelte kateedri juhataja 1953–1961, saksa keele kateedri juhataja 1961–1963 ja dotsent 1963–1966.

⁶⁹⁵Paul Vihalem (1910 – 23. XI 1985 Tallinn) lõpetas TÜ õigusteaduskonna 1935, *mag. jur.* 1938 (õigusteaduse kandidaat 1946), õigusteaduse doktor 1952 (NSVL TA Riigi ja Õiguse Instituut Moskvast), ÜS Veljesto liige. TÜ tööõiguse õppejõud 1938–1940; Tallinna Tehnikaülikooli majandusteaduskonna õppejõud 1940–1941; siseministri abi 1940. a juulis, ENSV töö rahvakomissar 1941–1946, ENSV Ametiühingute Kesknõukogu esimees 1942–1945, NSVLi tagalas 1941–1944; TRÜ riigi ja õiguse ajaloo dotsent 1945–1956, professor 1956–1977, kateedri juhataja 1945–1948 ja 1950–1977, seejärel konsultantprofessor, õigus-majandusteaduskonna dekaan 1961–1964; TPI õppejõud 1944–1949, nõukogude õiguse kateedri juhataja 1947–1949; ENSV TA Majanduse- ja Õiguse Instituudi direktor ning õiguse sektori juhataja 1946–1950.

Vaielused olid inetud. Laugaste arvas, et pole patt, kui inime-
ne annab rohkem, kui teemas ette nähtud; Valdes, et peab vasta-
ma täpselt teemale.

Nõukogu saali ehivad kaks uut huvitavat maali: üks suur ku-
jutab sm. Stalin (frensis) kõnelemas laua taga punase eesriide
taustal, teine väike mingisugust koosolekut aulas.⁶⁹⁶ Rõdult ri-
pub pidulikult alla pikk lipp. Suur pilt on paigutatud sissekäigu
kõrvale seina.

29. aprill (esmaspäev). Sain ülikooli asjadevalitsejalt Kõrgema
Atestatsiooni Komisjoni (Высшая аттестационная комиссия по
делам высшей школы при СНК СССР) väljakirjutise (выпис-
ка) 16. veebr. 1946. a. protokollist nr. 4, millisel päeval oli aru-
tusel küsimus (дело nr. 40661) “об утверждении Норман Хер-
берта Фридриховича в ученном звании профессора (Тартуский
Государственный Университет Эстонской ССР)”.⁶⁹⁷ Otsustati
“утвердит Норман Херберта Фридриховича в ученном звании
профессора по кафедре “внутренние болезни””.⁶⁹⁸ Originaalil
allkirjad: “Зам. Председателя Высшей Аттестационный Комис-
сии — И. Агроскин,⁶⁹⁹ Ученый секретарь — М. Борисов”.⁷⁰⁰
Ärakiri on kinnitatud M. Борисов’i allkirja ja pitsatiga. Выписка
välja saadetud Moskvast “15. апреля 1946 г.”.

30. aprill (teisipäev). 1. mai aktuse puhul TR Ülikooli aulas
autasustati medaliga “Ennastsalgava töö eest Suures Isamaasõ-
jas” prof. V. Vadi, A. Valdes, N. Veiderpass, J. Haldre, F. Lepp,
A. Linkberg ja dots. R. Roots ja E. Siirde.

---

⁶⁹⁶ Autori ääremärkused: “Stalin: Eini maal. Aula: Kitse maal.” “El-
mar Ein. Elmar Kits.”

⁶⁹⁷ Vene k ‘Herbert Friedrichi p Normanni professori kutse kinnitami-
ne (ENSV Tartu Riiklik Ülikool)’.

⁶⁹⁸ Vene k ‘kinnitada Herbert Friedrichi p Normann sisehaiguste ka-
teedri professoriks’.

⁶⁹⁹ Jossif Agroskin (1900–1968), NSVL Rahvakomissaride Nõukogu
juures asuva Üleliidulise Kõrgemate Koolide Komitee esimehe esimene
asetäitja ja esimees 1939–1950.

⁷⁰⁰ Vene k ‘Kõrgema Atestatsioonikomisjoni esimehe asetäitja I. Ag-
roskin, teaduslik sekretär M. Borissov’.

Esimese auhinna esitatud auhinnatööde eest said *stud. med.* Einar Vagane⁷⁰¹ ja Hindrik Pihl, II auhinna Salme Sibul⁷⁰² ja III Haldja Sild⁷⁰³.

---

⁷⁰¹Einar Vagane (1916 – 21. XII 1988 Tallinn) õppis TÜ arstiteaduskonnas rohuteadust 1938–1942, Moskva Farmaatsia Instituudis 1943–1944, TRÜ arstiteaduskonnas farmaatsiat 1945–1946, lõpetades selle, farmaatsiakandidaat 1950, bioloogiadoktor 1974 (ENSV TA). Apteekriõpilane Kärddlas 1936–1938, Teises maailmasõjas mobiliseerituna Punaarmee 1941–1943, algul tööpataljonis Krasnouralskis Sverdlovski oblastis, seejärel Eesti Laskurkorpuse tagavarapolgu apteeker; ENSV Tervishoiu Rahvakomissariaadi operatiivgrupi liige 1944, ENSV Apteekide Peavalitsuse laojuhataja 1944 ja hindade inspektor 1945; TRÜ farmakognoosia kateedri vanemlaborant 1946–1948; ENSV TA (hiljem ENSV Tervishoiuministeeriumi) Eksperimentaalse ja Kliinilise Meditsiini Instituudi teadur 1948–1952 ning üldhügieeni osakonna juhataja 1952–1981, biokeemia labori (toitumise ja ainevahetuse labori) juhataja 1952–1981, seejärel Kardioloogia Teadusliku Uurimise Instituudi konsultant. — Tema auhinnatöö kandis pealkirja “Kodumaal toodetud oopiumi väärtusest” (Tartu Riiklik Ülikool, arstiteaduskond, farmaatsia osakond; Tartu, 1946. 63 lk. Käsikiri TÜ raamatukogus.)

⁷⁰²Salme Sibul (1920 – 9. IV 1999 Tartu) õppis TÜ filosoofiateaduskonnas germaani filoloogiat 1940–1942 ning T(R)Ü arstiteaduskonnas 1944–1950, lõpetades selle, meditsiinikandidaat 1959, meditsiini-doktor 1992. Tartu polikliiniku meditsiiniõde 1940–1945; TRÜ kohtuarstiteaduse kateedri vanemlaborant 1945–1948, Tartu I haavakliiniku arst-laborant 1948–1949; Tartu kõrva-, nina- ja kurgukliiniku laborant 1949–1950, Tartu Tuberkuloosidispaneri otorinolarüngoloog 1950–1955; TRÜ otorinolarüngoloogia kateedri assistent 1950–1969, dotsent 1969–1993. — Tema auhinnatöö kandis pealkirja “Surmajuhud abordi tagajärjel Tartu Riikliku Ülikooli kohtuarstiteaduse kateedri lahingumaterjali põhjal” (Tartu Riiklik Ülikool, arstiteaduskond; Tartu, 1946. 33 lk. (Käsikiri TÜ raamatukogus.)

⁷⁰³Haldja Kääri (Sild; 1921 – 30. V 2008 Tartu) õppis T(R)Ü arstiteaduskonnas 1942–1948, lõpetades selle. Mäksa vallavalitsuse kantseleiametnik 1941–1942, Tartu Kliinilise Nakkushaigla ordinaatori kt 1945–1947, Tartu Lastepolikliiniku jaoskonna- ja kooliarst 1948–1952, TÜ lastekliiniku peaarst 1952–1977, TRÜ pediaatriakateedri õppejõud, Jõgeva haigla kooliarst 1977–1985, Tartu Lastepolikliiniku kooliarst 1985–1992. — Tema auhinnatöö kandis pealkirja “Surmajuhud liiklusõnnetuste tagajärjel TRÜ kohtuarstiteaduse kateedri lahingumaterja-

Aktusekõne pidas EK(b)P Keskkomitee parteiorganisaator TR Ülikoolis A. Uibo, peatudes 1. mai ajalool ja selle päeva tähtsusel kui töörahva võitlusjõudude ülevaatuse päeval. Teadusliku ettekandega esines ENSV Teaduste Akadeemia asepresident prof. A. Kipper teemal "Evolutsiooni küsimusi anorgaanilises looduses". Aktusel esinesid ka TRÜ segakoor ja naiskoor helilooja R. Ritsingu juhatusel.⁷⁰⁴

Õhtul toimus üliõpilaste rongikäik tõrvikutega.⁷⁰⁵

1. mai (kolmapäev). Mairongikäik, töörahva võimas võitlusjõudude ülevaatus. Aunap istub sagedatel peatustel rongi korral-

---

li põhjal" (TRÜ, arstiteaduskond; Tartu, 1946. 33 lk. (Käsikiri TÜ raamatukogus.))

⁷⁰⁴Vt aktuse kirjeldust: "Mai-aktus TR Ülikoolis". — *Postimees*, nr 103, 4. V 1946, lk 3.

⁷⁰⁵Päevikusse on lisatud artiklilõige L. M., "Üliõpilased tervitasid 1. maid". — *Postimees*, nr 103, 4. V 1946, lk 3. Tõrvikrongikäik toimus 30. aprilli õhtul. Koguneti Aia (Vanemuise) t 46 õppehoone ette, kus kolonni üldjuhi Valdek (Valdik) Virkoja juhatusel reastuti teaduskondade kaupa ja jagati välja tõrvikud. "Oli juba üsna pime, kui heatujuline rongikäik leekivate tõrvikutega liikuma hakkas. Tänavääred on kogu tee ulatuses palistatud tiheda rahvahulgaga, kes on tulnud jälgima huvitavat vaatepilti." Raekoja platsil lauldi "sajanditevanust üliõpilaslaulu" "Vivat et respublica. . ." ning sammuti seejärel Peeter Põllu ja Ülikooli tänava kaudu peahoone ette. "Punahallilt suitsedes loidavad tõrvakanumad peahoone ja üliõpilasmaja ees. Tunglad prakusvad tasa, saates üksikuid sädemeid öösse." Rektor Alfred Koorti tervituskõnele vastatakse salmiga "Vivat academia, vivant professores. . .", üliõpilaste esindajana võtab sõna Sulev Jänes. Edasi suundutakse Lossi tänava kaudu Kassitoome oru poole, kus "sm. Bachmanni organiseerimisel korraldatakse oru põhja tõrvikutest lõke. Hele ja kuum leek loidab kõrgele. Kui lõke kustub ja üliõpilased laulvate rühmadena laiali valguvad, on kell raekoja tornis juba tublisti üle kesköö". — Alfred Koorti tervituskõne kohta on Herbert Normann pliatsiga lõikele lisanud: "lastes elada selttimees Stalinit hüüdega elagu", Kassitoomel toimunu kirjelduse juurde aga kirjutatud "Mehemeel" ja "Üks üliõp. oli purjus, laulis poolvaljusti Mu isamaa". — Enne 1. maid ilmunud artikli järgi pidi tõrvikurongikäik algama Toomemäelt, kust oleks mindud Raekoja platsile ja seal põletatud tõrvikud. Vt L. Moorats, "Tartu Riiklikus Ülikoolis". — *Postimees*, nr 101, 30. IV 1946, lk 1.

damisel kaasa toodud klapptoolil. Teised norivad temalt patenti, et ka omale säärast puhkamisabinõud muretseda (kogunemine toimus ülikooliperel ülikooli juurde 2 tundi enne rongikäigu algust).

Puutöökoja juhataja Onni⁷⁰⁶ pakub üliõpilastele loosungit "Elagu Eesti intelligents", kuid annab selle siis läbirääkides sm. Uiboga ja ülikoolile rongikäigus järgnevale Eesti Kirjandusmuuseumile. Rongis naljatatakse: Kirjandusmuuseumist alles algab intelligents.

Osavõtjail on kõigil pidulik maimeeleolu. Ülikooli ees sammuvad spordiseltsid "Kalev" rohelistes ja "Dünamo" sinistes spordirõivastes. "Dünamol" uhke sinisega palistatud valge lipp tähega "D" keskel ja Lenini näopildiga embleemiga ülemises nurgas.

Esimesena sammuvad tribüünilt turuplatsil, kus rongikäiku tervitavad EK(b)P Tartu linnakomitee sekretär E. Brandt, linna täitevkomitee esimees B. Vörse, aseesimees Gailit, NSVL Ülemnõukogu saadik rektor A. Koort ja paljud teised juhtivad tegelased, mööda rongikäigu vastutavad korraldajad — TRÜ sõjalise õpetuse kateedri juh. Lombak, parteiorganisaator A. Uibo ja linna haridusosakonna juhataja J. Seeru, neile järgnevad Tartu koolid. Õpetajate Seminar möödub tribüünist, tehes spordiharjutusi keppide ja võrudega. Koolide järgi tuleb ülikool. Tribüünist kostab tervitus: "Да здравствует студенчество Тартуского университета."⁷⁰⁷ Hurra!" Vastus kõlas hästi.

Õppejõude vähe: arstiteaduskonnas Karu, Veiderpass, Kingisepp, Siirde, Siim, Hiie, Roots, Ennulo, Haldre, Savi, Aunap, mina.

Tartu Raudteesõlm esineb autole ehitatud suure veduriga, mis ilustatud loosungiga: "Lenini lipu all Stalini juhtimisel edasi uutele saavutustele sotsialistlikus ehitustöös!" Piimakombinaat möödub tribüünist, demonstreerides oma käitise viisaastaku-

---

⁷⁰⁶Ferdinand Onni (1903–1979).

⁷⁰⁷Vene k 'Elagu Tartu ülikooli üliõpilaskond'.

plaani ülesandeid — 1950. aastaks tõuseb ta toodang võrreldes 1946. a. 350% võrra.⁷⁰⁸

3. mai (reed). Täna kuulutati TR Ülikoolis välja NSVL rahvamajanduse taastamise ja arendamise riigilaen.⁷⁰⁹ Ülikool (õppejõud ja teenistujad) oli juba eelmise päeva õhtuks tellinud laenu 116,6% palgafondist. Kõige suurema summa, 20 000 rubla eest oli võtnud laenu ENSV Teaduste Akadeemia tegevliige, loomaarsti-teaduskonna dekaan F. Laja, 17 000 rubla eest rektor Koort, stomatoloogia kateedri juhataja prof. V. Hiie tellis laenu 15 000 rubla eest, arstiteaduskonna dekaan A. Valdes 14 000 rubla eest, prof. A. Raatma, prof. G. Kingisepp, prof. E. Käer-Kingisepp, prof. E. Aunap ja teised 10 000 rubla eest. *Postimees* 4. maist 1946 (nr. 103) märkis sel puhul, et “esimene laenu allakirjutamise päev TR Ülikoolis näitas, et inimesed võtavad sellest innukalt osa, et nad on täiesti teadlikud tohutust kasust, mida 4. viisaastakuplaani täitmine meie kodumaale toob”.⁷¹⁰

(Järgneb)

---

⁷⁰⁸Selle järel on päevikusse kleebitud rongkäigu edasine kirjeldus osalisel väljalõikel artiklist “1. mai demonstratsioon Tartus”. — *Postimees*, nr 103, 4. V 1946, lk 3.

⁷⁰⁹Vt riigilaenu kohta “NSVL Ministrite Nõukogus: NSVL rahvamajanduse taastamise ja arendamise riigilaenu väljalaskmisest”. — *Postimees*, nr 103, 4. V 1946, lk 2.

⁷¹⁰Tsitaat ja toodud andmed pärinevad artiklist L. T., “1 093 000 rubla eest laenu”. — *Postimees*, nr 103, 4. V 1946, lk 2. Artiklis leiduvad ka Ferdinand Laja, Alfred Koorti ja Valter Hiie pikemad põhjendused ning artikli kõrval on foto Ferdinand Lajast, kes annab allkirja laenule.